

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
İslam Felsefesi Bilim Dalı

İBN-İ MİSKEVEYH'İN MUTLULUK ANLAYIŞININ
BİREYSEL VE TOPLUMSAL TEMELLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Harun YILDIZ

Sivas

Şubat 2016

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
İslam Felsefesi Bilim Dalı

İBN-İ MİSKEVEYH'İN MUTLULUK ANLAYIŞININ
BİREYSEL VE TOPLUMSAL TEMELLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Harun YILDIZ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Nuri ADIGÜZEL

Sivas
Şubat 2016

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza

Harun YILDIZ

ÖNSÖZ

Bu çalışma, İbn Miskeveyh düşüncesinde mutluluğun gerçekleşmesini sağlayan birey ve bireyin iradesine bağlı etkenleri ve toplumsal unsurlara bağlı etkenleri “İbnMiskeveyh’in Mutluluk Anlayışının Bireysel ve Toplumsal Temelleri”başlığı adı altında, yine filozofun “Tehzîbu’l-Ahlâk”adlı eserinde geçen “ nefis”, “nefsin güçleri”, “eğitim”, “din”, “ aile”, içinde yaşanan “toplum”gibi terimlerden yola çıkarak ortaya koymaya yöneliktir. Gayemize hizmet etmesi amacıyla filozofun ismi geçen eserini tahlil etmek söz konusudur. Çünkü Tehzîbu’l-Ahlâk genel bir ahlak ve dolayısıyla mutluluk kitabı olup, ahlak vasıtasıyla ulaşılabilecek mutlu bir hayatın genişbir nazariyesini, İslami ve felsefi temellere oturtularak, samimi bir dille yazarı tarafından görüşlerin ifade edildiği bir eserdir. Nihayetinde çalışmamızı özelde Miskeveyh’in mutluluk anlayışı, genelde de antik çağdan itibaren evrilmeye başlamış olan mutluluk anlayışları ile irtibatlı olduğu için Miskeveyh’in ahlak ve mutluluk ile ilgili görüşlerinin şekillenmesinde etkili olmuş olan diğer kaynaklara da yer vererek tamamlamaya gayret gösterdik.

Çalışmamız esnasında Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü hocalarıma; özellikle değerli fikirleri ile perspektif edinmemeye yardımcı olan, çalışma son şeklini alıncaya kadar her aşamada engin bilgisinden ve tecrübesinden yararlandığım muhterem hocam ve danışmanım Doç. Dr. Nuri ADIGÜZEL’e, eleştirileriyle bana katkı sunan Yrd. Doç. Dr. Asiye AYKIT, Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ ve Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZALP hocalarıma, desteklerinden ötürü meslektaşım Eyüp ALSANCAK beye bütün katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım.

Harun YILDIZ

Sivas, 2016

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	1
1.ARAŞTIRMANIN KONU VE ÇERÇEVESİ.....	2
2. ARAŞTIRMAMIN AMACI.....	3
3. ARAŞTIRMANIN BAŞLICA KAYNAKLARI	5
4. ÇALIŞMANIN PLANI	7
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
İBN MİSKEVEYH'İN HAYATI, GENEL DÜŞÜNCESİ, ESERLERİ.....	9
1.1.Hayatı	9
1.2.İbn Miskeveyh'in Genel Düşüncesi	15
1.2.1. Allah	15
1.2.2. Nefs	16
1.2.3. Peygamberlik.....	16
1.2.4. Ahlak	17
1.3.İbn Miskeveyh'in Eserleri:	18
1.3.1. Cavidan-Hıred (Ezeli Akıl)	18
1.3.2. Tertibü's-sa'adat ve Menazilü'l-'ulüm	18
1.3.3. Tehzîbü'l-ahlâk	19
1.3.4. Al- Tahara	23
1.3.5. el-Fevzü'l-Asğar.....	23
1.3.6. Tecaribu'l-Umem ve Teakibu'l-Himem	24

1.3.7. Risale fi mahiyeti'l-adl.....	25
1.3.8. el-Lezzat ve'l-alam.....	26
1.3.9. Risale fi'n-nefs ve'l-akl.....	26
1.3.10. Kitab'l-Akl ve'l-ma'kül	26
1.3.11. Kitabu'l-Hevamil ve's-Şevamil	26
1.3.12. Vaşyye.....	27
1.3.14. Edebiyata ait eserleri	27
1.3.15. Tıbbıa ait eserleri.....	27
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
FELSEFİ BİR KAVRAM OLARAK MUTLULUK VE MUTLULUK	
DÜŞÜNCESİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	28
2.1. Mutluluğun Felsefe ve Ahlak Felsefesindeki Yeri.....	28
2.2. Mutlulukla İlgili Farklı Anlayışlar	31
2.2.1.Mutluluk Sözcüğünün Sözlük ve Terim Anlamı.....	31
2.2.2. Eski Yunan ve Helenistik Dönemde Mutluluk Anlayışları.....	33
2.2.3. İslam Filozoflarında Mutluluk(Saadet) Anlayışları	38
2.3. İbn Miskeveyh'in Mutluluk Anlayışının Kaynakları	41
2.3.1.Platon.....	41
2.3.2.Aristo	43
2.3.3. Farabi.....	46
2.3.4.Kur'an-ı Kerim	50
2.4.İbn Miskeveyh'in Mutluluk İle İlgili Kullandığı Temel Kavramalar	56
2.4.1. Ahlak	56
2.4.2. Nefis	58
2.4.3.Tabiat.....	60

2.5. İbn Miskeveyh'in Düşüncesinde Mutluluğun Bireysel Temeli Olarak Nefis ve Nefsin Güçleri	63
2.5.1. Faziletler ve Reziletler	64
2.5.1.1. Hikmet-Cehalet	65
2.5.1.2. İffet-İffetsizlik	68
2.5.1.3. Yiğitlik-Korkaklık	69
2.5.1.4. Adalet-Haksızlık	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	74
İBN MİSKEVEYH'İN MUTLULUK ANLAYIŞININ TOPLUMSAL TEMELLERİ.....	74
3.1.Eğitim	76
3.1.1. Hikmet.....	79
3.1.2.İffet	80
3.1.3.Cömertlik.....	81
3.1.4.Adalet	82
3.2.Aile	88
3.3.Din	100
3.4. Siyaset.....	108
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA	118
ÖZ GEÇMİŞ.....	123

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
ayr.:	Ayrıca
bkz.:	Bakınız
C.:	Cilt
ev.:	Çeviren
Ed.:	Editör
Haz.:	Hazırlayan
SBE:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.:	Sayfa
ss.:	Sayfa sayıları
Üni.:	Üniversite
vb.:	ve benzer(ler)i
vd.:	ve devamı ve diğeri
Yay.:	Yayınevi, Yayınları
Ys.:	Basım yeri yok
yy.:	yüzyıl

ÖZET

YILDIZ, Harun. “İbn-i Miskeveyh’in Mutluluk Anlayışının Bireysel ve Toplumsal Temelleri”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2016.

Bu çalışma, İbnMiskeveyh’infelsefesinde mutluluğun gerçekleşmesinde etken olan bireysel ve toplumsal unsurları ele almaya yöneliktir.

Mutluluk, ahlak felsefesinin önemli bir konusudur. Bu sebeple ahlak filozoflarının eserlerinde geniş çapta tartışılmıştır. Mutluluğun, hayatın en önemli gayesi olduğu konusunda filozoflar ortak düşünseler de ona nasıl ulaşılacağı filozoflar arasında her zaman tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalardan ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri: Mutluluğun, hem bireysel hem de toplumsal yöne sahip bir gerçek olduğu, bireyin doğuştan getirdiği güçlerini geliştirmesi ve bu güçleri geliştirmesinde yardımcı olabilecek unsurlara sahip uygun nitelikte bir toplum içindeyaşam ile mümkün olacaktır. Zira Aristo ve Platon insanın varoluş gayesi olan mutluluğa ulaşabilmesinde, bireyin doğuştan getirdiği niteliklerin yanı sıra bireyin dışındaki faktörleri ve bunların etkileri konusunda düşünce geliştiren, bu konuda ortaya koydukları felsefeleri ile de kendinden sonraki filozofları etkileyen, iki önemli düşünür olarak ön plana çıkmaktadır. Mutluluk konusunda İbnMiskeveyh de Aristo ve Platon’dan büyük oranda etkilenmiştir.

Mutluluğa ulaşmada etken olan, birey ve bireye ait güçler (nefis, nefsin güçleri) ile toplumsal unsurlar (aile, din, eğitim, siyaset) Miskeveyh’in üzerinde durduğu faktörler olmuştur. Bu etkenlerin mutluluğa ulaşmada ki oynadığı rolleri üzerinde geniş çaplı duran filozof, günümüzün hem bireysel hem de toplumsal sorunlarına ışık tutacak bilgi mirası bırakmıştır.

Anahtar kelimeler: Eudeimonia, saadet, Tehzîbu’l-ahlâk, Bireysel ve Toplumsal Mutluluk, Nefis, Aile, Din, Eğitim, Siyaset.

ABSTRACT

YILDIZ, Harun. “Individual and Social Basis of Ibn-iMiskeveyh’s Percept of Happiness” Post Graduation Thesis, Sivas, 2016.

This study is aimed approaching individual and social factors that are effective on materializing the happiness in Ibn-iMiskeveyh’s philosophy.

Happiness is a significant matter of philosophy of ethics. Thus, this issue was widely discussed in works of philosopher of ethics. Though philosophers agreed that happiness is the most outstanding life purpose, among them it has always been a matter of debate how to achieve it. One of the most important conclusion showed up in those discussions is; happiness is a truth which has both an individual and a social aspect, individual has to improve his inborn power and this is going to be possible with living in a society that will help individual to improve those powers. Likewise Aristotle and Platon came into prominence as two important philosophers about achieving happiness-the most outstanding life purpose, producing ideas about inborn and adscititious qualifications of individual and effects of those, influencing successors with their philosophy. Ibn-iMiskeveyh was greatly influenced by Aristotle and Platon as well.

Individual and individual powers (human soul and its powers) and social aspects (family, religion, education, politics) effecting to achieve happiness were factors that Miskeveyh had been dwelled on. The philosopher, focusing widely on the roles of those factors to achieve happiness, left an education legacy sorting out both individual and social matters of present day.

Key Words: Eudemonia, Happiness, Moral Education, Individual and Social Happiness, Human Soul, Family, Religion, Education, Politics.

GİRİŞ

İnsanın yöneldiği bir gaye, tercih ettiği bir iyi, ulaşmak ve gerçekleştirmek istediği en yüce amaç ve nihai yetkinlik şeklinde belirlenen mutluluk; insanoğlunun bıkmıp usanmadan peşinden koştuğu en büyük hedefi olmuş, doğal olarak da düşünce tarihinin en temel felsefi ve ahlaki sorunlarından birisi haline gelmiştir.

Filozoflar tarafından psikolojiden epistemolojiye, metafizikten ahlak ve siyasete kadar felsefenin her konusuyla bağlantılı olarak ele alınan mutluluk, yaygın anlayış ve yaklaşıma göre daha çok ahlak felsefesi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda yapılmış olan Antikçağ dönemi “Devlet”, “Nikomakos’a Etik” gibi eserler ahlak felsefesi alanının önemli başyapıtlarından olduğu gibi mutluluk problemi açısından da önem arz etmektedirler.

Gelişen ve değişen tarihi süreç içerisinde felsefe, İslam coğrafyasında revaç bulmuştur. Özellikle klasik İslam filozofları olarak bilinen Kindi, er-Razi, Farabi, İhvanu’s-Safa, İbn Miskeveyh ve İbn Sina gibi felsefenin hemen her alanında söz sahibi olan filozoflar, ahlak ve mutluluk gibi felsefi konularda da özgün sayılabilecek nitelikte düşünce ve eserler ortaya koymuşlardır. Bunların içinde tarihten felsefeye, matematikten tıbbaya kadar ilimlerin her çeşidinde eser veren ve özellikle de “et-Tehzîbu’l-Ahlâk ve Tathîru’l-Arak” isimli eseri ile ahlak ve mutluluk alanında yapılan çalışmaların ilklerini barındıran ve asırlarca Müslüman filozofları etkilemiş olan eseri ile İbn Miskeveyh klasik dönem filozofu olarak önemli bir yere sahiptir.10. yy’da yaşamış olan ve Farabi ekolüne mensup olduğu belirtilen Miskeveyh, özellikle düşüncelerinden beslenmiş olduğu filozofların felsefelerinin de etkisi ile gaye güdücü bir ahlak görüşü ve anlayışına sahiptir. Felsefe literatüründe kısaca “teleolojik ahlak” olarak da bilinen bu anlayışa göre, kişinin ahlaklı ve erdemli olmasının bir amacı vardır. Bu amaç da “mutlu olmak” tır.

1.ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÇERÇEVESİ

Mutluluk, felsefesinin merkezi konularından biri olan Miskeveyh'in düşüncesinde, gerçekleştirilmesi gereken en önemli gayelerden birisi hatta en önemlisi olup bu gayeyi etkileyen çeşitli etkenler söz konusudur. “Beden”, “ruh”, “alınan eğitim”, bireyin ait olduğu “aile”, içinde yaşanılan “toplum”, bireyin hayatına istikamet veren “dini inanış” ve bu inanışın bireydeki etki derecesi şeklinde sıralayabileceğimiz bu kavramlar; İbn Miskeveyh'in felsefesinde hepsi birbirleri ile irtibatlı aynı zamanda kademeli olarak da birbirlerini etkileyen, dolayısıyla da bireyin mutluluğuna etki eden başlıca unsurlar olarak yer bulmaktadır.

İsmi “İbn Miskeveyh'in Mutluluk Anlayışının Bireysel ve Toplumsal Temelleri” olarak belirlediğimiz bu tez çalışmamızda yukarıda sayılmış olunan kavramların, filozofumuzun eserlerinde değindiği “mutluluğun bireye ve onun iradesine bağlı etkenleri ile aile, toplum, din gibi toplumsal unsurlarını” ele aldık.

Öncelikle, mutluluk düşüncesinin bir ilim dalı olarak felsefe ilminde ki konumuna değindik. Ahlak felsefesinin kapsamında felsefenin bir problemi olarak ele alınan mutluluğun, antik çağ filozoflarından itibaren nasıl algılandığı üzerinde durduk. Eflatun, Aristo, Epiküros, Stoacılar, Farabi, İbn Sina, İhvanu's-Safa gibi, Miskeveyh'in Tehzîbu'l-Ahlâk isimli eserinde geçen ve düşüncelerinden etkilendiği filozofların mutluluk ile ilgili düşüncelerine yer verdik.

İbn Miskeveyh'in seleflerinin mutluluk ile görüşlerini belirttikten sonra filozofumuzun, “Tehzîb” isimli eserindeki mutluluk ile ilgili görüşlerinden yola çıkarak nefsi, aile, eğitim, din, toplum gibi kavramları mutluluk ile nasıl irtibatlandırdığını, bu kavramların mutluluk bağlamında bireyin yaşamını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalıştık.

2. ARAŞTIRMAMIN AMACI

Nefis ve nefse ait güçler, eğitim, aile, din, içinde yaşanılan toplum hatta coğrafya, bu kavramlar birçok ilim ve bilim alanının çalışma kapsamında olduğu gibi felsefenin de gündemini oluşturmuştur. İlk çağlardan itibaren insanlığın farklı şekilde olsa da gündemini meşgul eden bu kavramlar, özellikle ahlak felsefesinde de mutluluk meselesinin en başat mevzusu olagelmıştır. Çünkü mutluluğun merkezinde olan bireyin felsefe ilminde de varoluşunun en büyük amacı olan mutluluğa ulaşabilmesi, yukarıda ismi geçen kavramlara göre aldığı tavırda saklıdır.

Asıl önem ve saygınlığını ahlak ve mutluluk üzerinde yaptığı çalışmalarını ile kazanmış olan İbn Miskeveyh de felsefesinin merkezinde olan mutluluğu temellendirirken bu kavramları kullanmıştır. Felsefesinden yararlandığı kendinden önceki filozofların da etkisi ile belirli bir mutluluk anlayışına sahip olan Miskeveyh, yerine göre toplumsal bir kavram olan eğitimi, aileyi, dinin birey hayatında ki etkilerini, bireyin yaşadığı toplumu ve coğrafyayı mutluluk açısından nasıl ele almıştır? Bu kavramlar ile mutluluğu nasıl irtibatlandırmıştır? Teleolojik olarak bu etkenler İbn Miskeveyh'in felsefesinde bireyin mutluluğu açısından nasıl bir sıralamaya sahiptir? Filozofun ortaya koyduğu mutluluk anlayışı sağlaması yapılabılır bir mutluluk mu, yani sadece teorik bilgiler mi var yoksa uygulanabilir ve gerçek anlamda kişiyi mutluluğa götürebilecek bir içeriğe mi sahip? Bütün bunların yanında bu bilgiler günümüz insanı için de bir şeyler ifade ediyor mu?

“İbn Miskeveyh'in Mutluluk Anlayışının Bireysel ve Toplumsal Temelleri” adlı tez çalışmamız, daha çok yukarıda ifade etmeye çalıştığımız soruların cevaplarını bulmaya yönelik bir çalışma olup, bu vesileyle filozofumuzun mutluluk anlayışının daha iyi anlaşılacağı; çıkarılacak anlam ve manaların da günümüzün yalnızca ekonomik gayeye göre bireye eğilen, bu doğrultuda bireyi yarış atı olarak gören sonuç olarak da cebinde parası olan fakat kalbinde huzuru olmayan nesiller yetiştiren eğitimine, ismi ilk duyulduğunda akılda entrika, çatışma gibi manaların dışında başka bir şey çağrıştırmayan günümüz siyasetine ve daha başka alanlarda çağdaş bilim ve düşünceye katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Aslına bakılırsa her ne kadar belirli konu başlıkları altında ve sistematik bir biçimde olmasa da geniş fakat dağınık bir biçimde Miskeveyh'in eserlerinde yer

bulmuş olan mutluluk ile ilgili eğitim, aile, din, nefsi gibi kavramlar, “Miskeveyh’in felsefesinde mutluluk ve din”, “Miskeveyh’in felsefesinde mutluluk ve aile” şeklindeki başlıklar ile başlı başına bir tez konusu olabilecek nitelikte oldukça geniş muhtevalı kavramlar olsa da tez çalışmamızda bu kavramları daha sistematik bir şekilde belli bir ana başlık (tez konusu) altında sunmaya çalışmış bulunmaktayız.

3. ARAŞTIRMANIN BAŞLICA KAYNAKLARI

Yararlandığımız başlıca kaynak, mutluluk ile ilgili felsefesi üzerinde durduğumuz İbn Miskeveyh'in, Tehzîbu'l-Ahlâk isimli eseri olacaktır. Çünkü Tehzîbu'l-Ahlâk, müellifi tarafından, yaratılmışların yetkinleştirilmesi amacına matuf olarak yazılmış olup, bu amaca hizmet etmesi açısından da ahlak ve mutluluk ile ilgili bütün erdemleri sistematik bir biçimde kendinde toplayan, bütün bu özellikleriyle de İslam dünyasının alanındaki "ilk sistematik eseri" olma unvanına sahip bir eserdir.

Bilinen bir gerçektir ki felsefe ve filozof sadece bir döneme ait, kendiliğinden var olan bir bilgi ürünü ve kimlik değildir. Onda kendinden önceki zamanın izleri olduğu gibi kendisi de gelecek zamana izler bırakır. Bu sosyal bir kanun olup felsefesi üzerinde duracağımız filozofumuz İbn Miskeveyh de bu gerçekten uzak değildir. Yani filozofumuz felsefi kimliği ve birikimiyle kendinden önceki filozof ve onların düşüncelerinin izlerini taşımaktadır. Onun düşüncelerini anlayabilmek için de doğal olarak geçmişte yararlandığı kaynaklara bakmak kaçınılmazdır. Bunun için çalışmamızın merkezinde Tehzîbu'l-Ahlâk isimli eser olsa da filozofumuzun eserinde bilgilerinden istifade ettiği ve ismi geçen, bunun yanında ismi geçmeyip de felsefesinden yararlandığına dair kaynaklarda varid olan geçmiş zaman filozofları ve eserleri, yararlandığımız kaynaklardan olup bu kaynakların başlıcaları şunlardır: Devlet¹, Menon², Phaidon³, Nikomakhos'a Etik⁴, Füsûlu'l-Medenî ve Tenbîh Ala Sebîli's-Sa'ade⁵, El-Medînetü'l-Fazıla⁶.

Günümüzde ve özellikle ülkemizde yapılan çalışmalar dikkate alınacak olursa, İbn Miskeveyh'in felsefesinde, mutluluğu ele alan çalışmalar olsa da mutluluğa etki eden faktörleri bireysel ve toplumsal yönleri ile doğrudan ele alma amacı güden çalışma söz konusu değildir. Ancak dolaylı olarak ele almış çalışmalar mevcut bulunmaktadır. Ülkemizde; çalışma konumuz ile ilgili yararlanabileceğimiz

---

¹ Platon, *Devlet*, Çev.: Nevval Akbıyık, Antik Batı Klasikleri, İstanbul 2012.

² Platon, *Menon*, Çev.: Ahmet Cevizci, Gündoğan Yay., Ankara 1989.

³ Platon, *Phaidon*, Çev.: Ahmet Cevizci, Gündoğan Yay., Ankara 1989.

⁴ Aristo, *Nikomakhos'a Etik*, Çev.: Saffet Babür, Kebikeç Yay., Ankara 2005.

⁵ Farabi, *Farabî'nin İki Eseri: Füsûlu'l-Medenî, Tenbîh Ala Sebîli's-Sa'ade*, Çev.: Hanifi Özcan, M. Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 2005.

⁶ Farabi, *el-Medînetü'l-Fazıla*, Çev.: Abdullah Özbek, Divan Kitap Yay., İstanbul 2012.

kaynaklar: Bedia Akarsu'ya ait “*Mutluluk Ahlakı*” isimli çalışmasını, Hasan Hüseyin Bircan'ın “*İslam Felsefesinde Mutluluk*” isimli eserini, İbrahim Ağâh Çubukçu' nun “*Ahlak Tarihinden Görüşler*” adlı eserini ifade edebiliriz. Bedia Akarsu'nun eseri çalışmamız için, İbn-i Miskeveyh'in *Tehzîbu'l-Ahlâk* adlı eserinde ismi geçen antikçağ filozoflarının mutluluklarının karakterleri açısından bilgi vermesi açısından önemlidir. Hasan Hüseyin Bircan'ın eseri ise Miskeveyh'e varana dek klasik İslam filozoflarının mutluluk anlayışlarının mukayeseli bir karşılaştırması bakımından önemli olup, eserde tez konumuzla ilgili fikir verici bilgiler de mevcut bulunmaktadır. Aynı zamanda İbrahim Ağâh Çubukçu'nun *Ahlak Tarihinden Görüşler* isimli eseri de antikçağdan klasik İslam dönemi filozoflarının ahlak ve mutluluk anlayışlarını kapsaması ve bu yönü itibariyle değerli fikirler vermesi açısından önem arz etmektedir.

Tez çalışmamızı sürdürdüğümüz iki yıllık zaman zarfı içinde istifade ettiğimiz kaynaklar antik çağ, klasik dönem ve modern dönemde kaleme alınmış eserler olup, bu eserlerden özellikle *Tehzîbu'l-Ahlâk*'ta ismi geçen filozoflar ve onların eserleri daha ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte İslam'ın temel kitabı olan, bir Müslüman filozofu olarak Miskeveyh'in de eserinde doğal olarak ayetlerine yer verdiği Kur'an-ı Kerim de istifade etmiş olduğumuz kaynaklardan olmuştur.

4. ÇALIŞMANIN PLANI

Bu kaynaklar ışığında hazırlamış olduğumuz tez çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır;

Birinci bölümde; felsefesinden yola çıkarak çalışmamızı yaptığımız filozof olan Miskeveyh (ö.421/1030) ‘in biyografisine, felsefesine, belirli katagoriler altında eserlerine, toplumsal bir mutluluk anlayışının oluşmasında etkili olan isimler ve felsefeleri hakkında bilgi verdik. Felsefe, bir süreç işi olup ne tarihte bir anda ortaya çıkmıştır ne de filozofların düşüncelerinde başka birikimlerden faydalanmaksızın meydana gelmiştir. Bu süreç her çağda, felsefi gayretler sonucu önceki düşüncelerden etkilenecek bir sonrakileri de etkileyerek meydana gelen bir düşünce hazinesidir. Felsefe tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Miskeveyh, hem etkilenen hem de etkileyen bir filozof olarak bu doğal felsefe sürecinden nasibini almıştır. Biz ikinci bölümde sadece Miskeveyh’in hayatı ile bilgilere yer vermekle yetinmedik. Aynı zamanda onun özellikle mutluluk ile ilgili tezimize konu olan felsefi düşüncesinin esin kaynaklarının ipuçlarını ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümde, tez çalışmamızın merkezinde yer alan mutluluk kavramı üzerinde kavramsal bir çerçeve sunduk. Bu kavramın İslam öncesi dönem ve İslam’ın klasik dönemindeki kullanımını, felsefi temelini bu dönemlerden alan Miskeveyh’in mutluluk ile ilgili görüşlerini anlamak adına önem arz etmektedir. Bölüm önce mutluluk kavramının felsefe lügatlerindeki karşılığı ile başlamaktadır. Daha sonra mutluluğa götüren bir yol olarak görülen felsefe ve dolayısıyla felsefi ilimlere kısaca değindik. Antikçağ filozofları ve klasik İslam filozoflarının mutluluk hakkında ki görüşlerine yer verdik. Böylelikle Miskeveyh’in mutluluk anlayışına gelene kadar mutluluk hakkında genel bir çerçeve sunduk. Bölümümüzün sonunda filozofumuzun mutluluk anlayışının bireysel temellerini: “Ahlak, Tabiat, Nefis ve Nefsin Güçleri” başlıkları adı altında açıklamaya çalıştık.

Üçüncü bölüm Miskeveyh’in mutluluk anlayışının toplumsal temelleri ile ilgili argümanlarının neler olduğu üzerinde durduk ve bu argümanları belirli bir teleolojik sıraya göre:

1)Eğitim

2)Aile

3)Din

4)Siyaset

başlıkları altında sırayla ele aldık.

Bu tez çalışması, filozofumuzun Tehzıbu'l-Ahlak isimli eserinin konumuzla ilgili olan b3l3mlerini tahlil ederek onun mutluluğu izah ederken kullandığı bireysel ve toplumsal etkenleri ortaya çıkarıp, bu etkenler 3zerinde durmaya y3neliktir. B3ylelikle biz Miskeveyh'in aile, din, eğitim, içinde yaşanılan toplum, nefsi gibi fakt3rler ile mutluluk arasında nasıl bir bağ kurduğu, filozofun d3ř3ncelerinde bu etkenlerin mutluluğa olan yansımalarının ve etkilerinin neler olduğu, g3n3m3z adına bu d3ř3ncelerden çıkartılabilecek mesajların olup olmadığı hakkında bilgi sahibi olacağız.

Tez çalışmamız teknik olarak Cumhuriyet 3niversitesi Sosyal Bilimler Enstit3s3 'n3n tez tekniklerine bağlı kalınarak hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN MİSKEVEYH'İN HAYATI, GENEL DÜŞÜNCESİ, ESERLERİ

1.1.Hayatı

Ebu Ali Ahmet b.Muhammed b. Yakub b. Miskeveyh el-Hazin (ö.421/1030) babasının adı (Muhammed), dedesinin adı (Ya'kub), kendisinin adı da (Ahmed)⁷ olup İslam düşüncesinin “altın çağı”⁸, “rönesansı”⁹ olarak bilinen onuncu yüzyılda yaşamış, felsefi kariyerini siyasi faaliyetleri ile birleştiren¹⁰, akla ve felsefeye Aristo gibi fazla önem verdiği için “al-Muallim as-Salis” ünvanı ile anılan¹¹, seçkin mütefekkirler topluluğunun bir üyesidir.

İran'ın pek çok İslam bilgini ve filozofunun yetiştiği Rey şehrinde dünyaya gelmesine rağmen doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Vefat tarihi 9 Safer 421 (16 Şubat 1030) olup bütün kaynaklar bu tarihi nakletmektedir. Kaynaklarda İbn Miskeveyh'in öldüğü yerle ilgili bilgi verilmediği halde bazı çağdaş yazarlar (mesela Hansari) onun ölümünden önce İsfahan'da bulunduğunu ve orada vefat ettiğini, mezarının da şehrin Hacu mahallesinde olduğunu aktarmaktadır. Miskeveyh hakkında bilinenler kısmen kendi eseri Tecaribü'l- Ümem'e, kısmen de çağdaşları Ebu Süleyman es-Sicistani, Ebu Hayyan et-Tevhidi ve Ebu Mansur es-Sealibi'nin eserlerine dayanmaktadır. Bunlara ayrıca, İbn Miskeveyh ile mektuplaşmış olan Bediüzzaman el-Hemadani ile Ebu Bekr el-Harizmi gibi iki çağdaşı daha eklenmelidir. Sicistani'ye atfedilen Şıvanü'l-hikme'den sonra bu kaynaklardan

---

⁷ Ebu Süleyman es-Sicistani, *Müntehabü Sivani'l-hikme*, s. 70.; Ali İmam Ubeyd, *Felsefetü Miskeveyh et-Tabiiyye vel İlahiyye*, Kahire 2010, y.y., s.15 ; Cavit Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Yay., No: 147, Ankara 1980, s. 9.

⁸ Bayram Ali Çetinkaya, “Onuncu Yüzyılda Felsefi Bir Topluluk Olarak İhvan-ı Safa”, (Ed. Bayram Ali Çetinkaya), *İslam Felsefesi Tarihi 1*, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 241.

⁹ İsmail Taş, “Ebu Süleyman El- Sicistani ve Çevresinde Felsefe”, (Ed. Bayram Ali Çetinkaya), *age.*, s. 363.

¹⁰ Oliver Leaman, “İbn Miskeveyh” , Çev.: Şamil Öcal-Hasan Tuncay Başoğlu, *İslam Felsefesi Tarihi 1*, (Ed. Seyyid H. Nasr-Oliver Leaman), Açılım Kitap, ys. 2007, s. 299.

¹¹ İbrahim Ağâh Çubukçu, *Ahlak Tarihinde Görüşler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1994, s. 88.

hareketle İbn Miskeveyh'in hayatı ve eserleri hakkında derli toplu bilgi veren başlıca kitap, Yakut el-Hamevi'nin *Mu'cemül-üdeba'sıdır*. Diğer kaynaklar büyük ölçüde Yakut'u takip etmiştir.¹²

Filozofun hayatının ve eğitiminin ilk dönemleriyle ilgili bilgiler oldukça azdır. Kamil bir ahlaka, edep ve fazilete sahip olan¹³ Miskeveyh, şehir halkı tarafından sevilen ve saygı gösterilen, hali vakti yerinde bir aileden gelmekteydi. Babası, onun eğitim ve terbiyesiyle yakından ilgilenemedi ve oğlu daha genç yaşlardayken vefat etti. Babasının vefatından sonra annesi kendisinden oldukça genç olan birisiyle evlendi. Öyle ki bu adam, Miskeveyh'in kardeşi yaşındaydı. Bu evliliği İbn Miskeveyh onaylamadı. Ama annesini de terk etmedi. Annesi, onun eğitiminin ilk adımını tamamlaması için yardımcı oldu. Bu aşamada aldığı eğitim Kur'an, Edebiyat, Fıkıh, Tarih, Aritmetik ve Temel Geometri'den oluşmaktadır. Bu eğitimini camilerdeki sınıflarda ve önde gelen evlerde verilen derslerle almıştır.¹⁴

Aldığı Kimya, Mantık, Felsefe ve Tıp dersleriyle eğitimini doğduğu Rey şehrinde devam ettiren İbn Miskeveyh'in felsefedeki ilk hocası, Ebu'l-Kasım al-Kâtibi'nin İsağoci ve Kategorya'ya yazdığı *Savf el-Şerh'* in ortaklaşa tashihi dolayısıyla Ebu Hayyan Tevhidi sayılabilir. Fakat o, felsefeyi ve tıbbı Ebu'l-Hayr b. Al-Hammar'dan almıştır. Ebu'l-Hayr, Yahya b. Adiy'ın öğrencisi, Yahya b. Adiy de büyük türk filozofu Farabi'nin öğrencisi olduğu için Miskeveyh, felsefede Farabi ekolünden gelmiş olmaktadır. İbn Miskeveyh bir taraftan da Ebu'l- Hasan al-Amiri ve onun hocası Ebu Zeyd el-Belhi vasıtasıyla Ebu Zeyd Belhi'nin hocası el-Kindi'den de faydalanmıştır. Vezir ve filozof İbn al-Amid de, Miskeveyh'in tarih ve edebiyatta ustası sayılır.¹⁵ Ayrıca filozofumuz, Farabi'nin en seçkin öğrencilerinden olan, Yahya b. Adiy (ö.379/989) ve çağının ileri gelen filozoflarından İbn Zur'a

---

¹²es-Seyyid Muhammed Bâkir Musevi el-Hansari, *Ravzâtü'l-Cennât Fi ahvali'l-Ulemail ve's-Sâdât*, Cild: 1, Tahran h.1390, s.254.; Mehmet Bayrakdar, "*İbn Miskeveyh*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1999, Cilt: 20, s.203.

¹³ Şemsüddin eş-Şehrezûri, *Tarîhu'l-Hukema Nuzhetü'l-Ervah ve Ravzatü'l-Efrâh*, Tah: Abdü'l-Kerim Ebu Şuveyrib, Trablus 1988, ss. 340-341.

¹⁴ İlyas Akyüzoğlu, *İbn Miskeveyh ve Tarih Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 21.

¹⁵ A. Şener - İ. Kayaoğlu - C. Tunç, "Ön söz", İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma(Tehzîbu'l-Ahlâk)*, Çev.: A. Şener vd., Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983,s.8; Cavit Sunar, *age.*, s.10.

(ö.399/1008), İbn Sina (ö.428/1037), Ebu Reyhan el-Beyruni (ö.440/1048) ile çağdaş olup, onlarla bilgi alışverişinde bulunmuştur.¹⁶

İbn Miskeveyh'in daha genç iken Büveyhi devlet adamlarının dikkatini çekmesi onun çok iyi bir eğitim gördüğünün kanıtı sayılabilir. Büveyhi vezirlerinden Mühellebi onu danışman olarak yanına almış, İbn Miskeveyh'in aynı zamanda bir bilgin olarak yetişmesinde önemli katkılarda bulunmuştur. Mühellebi'nin 340/952'de ölümünden sonra Bağdat'tan ayrılıp Rey'e giden İbn Miskeveyh, burada iki yıl kaldıktan sonra Vezir İbn'l-Amid'in isteği üzerine onun kütüphanesinin müdürlüğünü ve defterdarlık görevini üstlenmek üzere Bağdat'a tekrar dönmüştür. Vezir'in ilmi kişiliği ve kütüphanesindeki felsefeye ait eserlerin çokluğu İbn Miskeveyh'i felsefeyle ilgilenmeye sevk etmiş, bu sırada kütüphanenin müdavimi ve Farabi okuluna mensup bir filozof olan Ebu Süleyman es-Sicistani ile tanışarak ondan mantık ve felsefe dersleri almıştır. İbnü'l-Amid'in ölümünden sonra vezirliğe getirilen oğlu Ebu'l-Feth zamanında da bu göreve devam eden İbn Miskeveyh'in, vezirin 366/977 tarihinde öldürülmesi üzerine Bağdat'tan ayrılarak Rey'e döndüğü sanılmaktadır. Filozof daha sonra Şiraz'da Büveyhi hükümdarı Alaüddeve'nin hizmetine girmiş ve beytülmal yöneticisi, hükümdarın hazinedarı ve nedimi olarak çalışmıştır. Alaüddeve'nin ölümüne kadar (ö.372/983) sarayda kalan İbn Miskeveyh, burada Farabi okuluna mensup bir mantıkçı ve hekim olan İbnül-Hammar ile dostluk kurmuş ve bu sayede tıpla ilgilenmeye başlamıştır. İbn Miskeveyh Allaüddeve'nin ölümünden sonra Şiraz'dan ayrılarak Alaüddeve'nin Rey hükümdarı olan oğlu Samsamüddeve'nin hizmetine girmiş ve vezir İbn Sa'dan'ın nedimi olmuştur. Bu dönemde şair İbn'l-Haccac, filozof Ebu Hayyan et-Tevhidi, mantıkçı İbn Zur'a ve matematikçi Ebu'l-Vefa el Büzcani gibi âlimlerle tanışma fırsatı bulmuştur.¹⁷

İbn Sa'da'nın öldürülmesinden sonra (ö.375/985) Samsamüddeve ile de ilişkisi sona eren İbn Miskeveyh'in bundan sonraki kırk-kırkbeş yıllık hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Doksan yıl gibi uzun bir ömür süren İbn

¹⁶ El-Hansâri, *age.*, s. 254; A. Şener vd., "Ön söz", s. 8.

¹⁷ Ebu Süleyman es-Sicistani, *age.*, s. 70; Muhammed Lütfi Cuma, , *Tarihu Felasifeti'l-İslami fi'l-Maşrik ve'l-Mağrib*, Kahire 1927 (Eserin mukaddimesinin başında Hicri 1345 tarihi yer almaktadır.), y.y., ss. 304-305.

Miskeveyh, 421/1030 tarihinde vefat etmiştir. Bazı kaynaklara göre filozof vefat tarihine kadar Harizmşahların himayesinde yaşamıştır.¹⁸

İbn Miskeveyh felsefi fikirleri açısından, özellikle iki büyük akımın etkisi altındadır: Bunlardan biri, zamanında büyük bir şöhrete sahip olan İhvanu's-Safa cemiyetinin felsefi-ahlaki görüşleri, diğeri de Farabi felsefesidir.

İhvanu's-Safa cemiyeti, Abbasi devletinin bozulmaya başladığı sıralarda ve Farabi'yi İbn Sina'ya bağlayan devrede şarkta büyük dini, felsefi ve siyasi gizli bir cemiyet olarak onuncu yüzyılda Basra'da kuruldu.¹⁹ Amaçları felsefeyi İslam'ın içine zerketmek, şeriati da felsefeye katmak,²⁰ İslam toplumunu fikri bakımdan yeniden yapılandırmaktır.²¹ Buna ilaveten Muhammed Abid el-Cabiri, İhvânü's-Safâ'nın siyasi amaçlar peşinde koştuğu ve Abbasi devletini ortadan kaldırıp hak ve adalet prensiplerine dayalı Şii-İsmaili bir devlet kurmayı hedeflediklerini ifade eder.²² Bu amaçları doğrultusunda "eklektik" bir felsefe kurmayı amaçlarlar. Eklektik felsefe demek çeşitli ekollerin görüşlerinden faydalanarak meydana getirilen sistem demektir.²³ Bunlar hiç bir din ve hiç bir mezhebe karşı olmayıp her çeşit dinsel kaynaktan faydalanma yolunu tuttular. Matematikte Fisagor, Nikomakos ve Öklid'e; mantık, tabiat ve biyolojide Aristo'ya, metafizikte Eflatuncular'a; ahlakta Sokrat'a; din felsefesinde Farabi'ye; tasavvufta ise Yeni Eflatuncuların etkisinde kaldılar. İhvanın kaynakları sadece tarihi yazıtlarla sınırlı olmamıştır. Yazılı kaynakların yanı sıra; Grek, Yahudi, Hıristiyan, Kur'an, İran, Budist, Zerdüş ve Maniheist çeşitlilikleri de bünyesinde barındırır. Bu yönleri itibariyle İhvan-ı Safa topluluğu çok geniş coğrafyaya etki etmiş ve çok büyük kitlelerce takip edilmiştir. Gazzali, İhvanu's-Safa felsefesinin halk arasında yayılmış olduğunu kabul eder, İhvanın felsefesini Talimiyye mezhebinin propagandasını yaptığı için eleştirir ve ondan iyi gördüğü hususları iktibas etmekte mahzur görmezdi. Bu felsefi gurubun eserleri İbn

---

¹⁸ El-Hansârî, *age.*, s. 254; Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarında Felsefe Metinleri*, Klasik Yay., Ankara 2005, ss. 251-252.

¹⁹ Aref Tamir, "Ön Söz ", İhvanu's-Safa, *Rasailü ihvanı's safâ ve Hallanü'l vefa*, Tahkik: Aref Tamer, Quedat Neşriyat, Beyrut-Paris 1995, ss. 8-9; Cavit Sunar, *age.*, s. 12.

²⁰ Muhammed Abid el-Cabiri, *Felsefi Mirasımız ve Biz*, Çev: A.Said Aykut, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, ss. 93-157-340-341; Mahmut Kaya, *age.*, Ankara 2010, s. 218.

²¹ Bayram Ali Çetinkaya, *agm.*, s. 245.

²² Muhammed Abid el-Cabiri, *age.*, s. 171.

²³ İbrahim Agâh Çubukçu, *age.*, s. 82.

Sina'nın yanı sıra İbn Heyseme tarafından okunmuş, Sühreverdi'nin yanında, İbn Arabî ve İbn Haldun'u etkilemiş ve en çok İsmaililer tarafından sahiplenilmiştir. İbn Hazm, İhvanu's- Safa'yı yıldızların bu âleme etkisi konusundaki düşüncelerinden dolayı şirkle itham eder.²⁴

İhvan-ı Safa insanın mutluluğunu onun ruhi ve ahlaki yönden tekâmül etmesine bağlar. Bu sebeple de kişi nefsini tanımalı, kendisini bilmeli ve ruh ile beden arasındaki farkı görmelidir.²⁵ İhvan'a göre ruh makulleri algılar ve cismani olmayan bir cevherdir. Hem ezeldir hem de ebedi.²⁶ İhvan dünya hayatının geçici olması sebebiyle mutlak gaye olamayacağını belirtir. Şu halde insanın asıl gayesi, en mükemmel durumlarda ve en tam amaçlara yönelmiş olarak sonuna kadar baki kalmakla kazanmış olacağı ahret mutluluğudur.²⁷

İbn Miskeveyh, tabiat ve ahlak öğretisi başta olmak üzere birçok konuda İhvan'dan etkilenmiştir. Bunun yanında İbn Miskeveyh, İhvanu's-Safa mensuplarını dini felsefeye bağlama gibi amaçları yönünden de eleştirmekteydi. Zira filozofa göre din felsefeden bağımsız olup özel bir öneme sahiptir. Felsefe akla dayanır, din ise emirlere ve yasaklara boyun eğmektir; tartışma kabul etmez. Felsefe düşünce özgürlüğünden doğar. Diyalektiği kabul eder, din ise felsefeden önce gelir ve önemi insanı çocukluğundan başlayarak yetiştirmektir. Felsefe insanı ancak akli yetişkinliğe geldikten sonra etkileyebilir.²⁸

İbn Miskeveyh'in etkilendiği ikinci ekol Farabi Ekolü'dür. Ebu Nasr el-Farabi el-Türkî (870-950), Meşşei filozof olarak Aristoteles felsefesinin takipçisi kabul edilir ve Doğu dünyasında bu felsefeyi ilk benimseyen El-Kindi ise de gerçek anlamda ilk sistemleştiren de Farabi'dir. Filozof kendi felsefi metodunu Platon ve Aristo'nun metotlarının bir sentezi olarak açıklamış, adı geçen felsefecilerin felsefe

---

²⁴ Muhammed Abid el-Cabiri, *age.*, ss. 93-170.; Bayram Ali Çetinkaya, *agm*, s.246.

²⁵ Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem Yayınları, İstanbul 2012, s. 153.

²⁶ Cavit Sunar, *age.*, s. 50.

²⁷ Çağrı, *age.*, s. 160.

²⁸ İbn Miskeveyh, *age.*, ss.39-42.; Hilmi Ziya Ülken, *Eski Yunanda Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, Ülken Yay., ys. 2004, s.76.

sistemlerini uzlaştırmaya çalışmış ve her iki ekol arasında bulunan farkın temelde birleştiğini göstermek istemiştir.²⁹

Farabi felsefi bilginin tek amacının mutluluğa ulaştırmak olduğunu bildirmektedir. Ona göre felsefi bilgi en yetkin iyinin bilgisine ulaştıran bilgidir. İnsanı bilmeye iten, bilgi edinmek için harekete geçiren sebep mutluluğa ulaşma arzusudur. Farabi'ye göre "amacı sadece 'iyi'yi elde etmek olan" sanat, hiç şüphesiz felsefe ve beşeri hikmet diye adlandırılındır. Mutluluk vasıtalarını: 1) Teorik erdemler 2) Düşünme Erdemleri 3) Ahlak Erdemleri 4) Ameli (pratik sanatlar) olmak üzere dört grup halinde toplayan Farabi, ahlak ve devlet felsefesini kendinden önceki birçok filozoflar gibi insanlar arası ilişkilere, komşuluğa ve yardımlaşmaya dayandırıyor olup tıpkı Aristo gibi "...insana bundan dolayı içtimai ve siyasi bir hayvan adı verilmiştir..." demektedir.³⁰

Farabi'den sonraki dönemde yaşamış olan İbn Miskeveyh, Farabi'nin doğrudan doğruya olmayan, fakat onun ekolünü sürdüren Ebu Süleyman Siczi, Ebu Hayyan Tevhidi gibi öğrencileri arasında en büyüğüdür. Filozof felsefede Farabi'yi takip ettiği gibi, onu daha basit ve popüler hale getirmiştir.³¹ Farabi, İbn Miskeveyh'in felsefi fikirlerinin gerçek kaynağıdır. Fakat filozof, Farabi'den esaslı bir noktadan ayrılır: Farabi'ye göre nazariye birinci planda, ameliye ikinci plandadır; aynı zamanda ameliye nazariyeye bağlıdır. Miskeveyh'e göre ise ameliye birinci planda, nazariye ikinci plandadır. Başka bir deyişle; ahlak önce, ilim ondan sonradır. Bu sebeple İbn Miskeveyh mantığa önem vermeyip özellikle "Ahlak Felsefesi" üzerinde durur.³² Bununla birlikte filozofta ahlak sırf teorik olmadığı gibi sırf pratik de değildir. İkisi arasında becerikli bir bağlantı, bir çeşit köprü kurulmuştur.³³

İbn-i Miskeveyh, İhvanu's-Safa gibi, ilimlerin başına matematiği, sonuna da metafiziği koyar. Bu ikisi arasında da mantık ve tabiiyat yer alır. Fiziğinin temelinde,

---

²⁹ Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, Cild: 1, Çev.: Hüseyin Hatemi, İletişim yay., İstanbul 2002, ss. 285-296.

³⁰ Farabi, *Tenbîh*, ss. 183-184.; Gülnihal Küken, *Ortaçağda Eğitim Felsefesi*, Alfa Yay., Mart 2001, ss. 233-235-257.

³¹ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Düşüncesi*, Ülken Yay., İstanbul 2005, s. 188.

³² İbn Miskeveyh, *age.*, ss. 43-44-71-72.; Cavit Sunar, *age.*, ss. 21-23.

³³ Hilmi Ziya Ülken, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, Ülken Yayınları, ys. 2004, s. 79.

Meşşailer gibi Madde (Heyula) ile Suret bulunur ve kâinata bir tertip, düzen ve Yeni-Eflatuncular gibi Allah, İlk Akıl, Nefs, Felek, Tabiat gibi mertebeleri kabul eder. O, önemli bir (Tekâmül)den de söz eder ve hayvanların son mertebeleriyle insanın ilk mertebesi arasına (Maymun) u koyar ve böylece bu iki mertebeyi birleştirir. Farabi'nin küçük âlem ve büyük âlem görüşü üzerinde onu geliştirir ki bu telakkiyi sonradan tasavvuf da aynen almıştır.

Miskeveyh, bilgi meselesinde duyularla akla birlikte yer vermekle beraber akli duyulara üstün tutar ve duyular alanından akıl alanına geçmede de riyazeti, yani duyulardan ve duyulara ait suretlerden uzaklaşmayı şart koşar. İhvanu's-Safa gibi his alanında kalmayarak akıl alanına geçer.³⁴

İbn Miskeveyh metafizik felsefesini otuz bölümde üç soruya ayırmıştır. Her soruda böylece on bölüm vardır. Bunlardan birincisi yaratıcının (Sani') ispatıdır. İkinci soru nefis ve halleri, onun cisim ve araz olmadığı hakkındadır. Üçüncüsü ise peygamberliktir.³⁵

1.2.İbn Miskeveyh'in Genel Düşüncesi

1.2.1. Allah

İbn Miskeveyh'in metafizik alanındaki görüşleri Tanrı'nın varlığını ispat, Tanrı-âlem ilişkileri ve kozmik varlıkların hiyerarşisi konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.³⁶ Filozafa göre Tanrı'nın ispatı, varlığı apaçık bir gerçeklik olması bakımından kolay fakat insan aklının O'nun varlığını kavrarken gözün kamaşması türünden bir acze düşmesi sebebiyle zor bir meseledir. Bu gerçeklikle beraber ona göre insan akli varlık ve oluşun gerçeklerini yahut metafizik ilkelerini kavrayabilir. Fakat bu kavrayış biçimi oldukça zor bir uğraş olduğu için avamın tercih edeceği bir durum değildir. Kişi ilahi gerçeğe ancak O'nun sıfatlarını kabul etmek, sonra da riyazette bulunmakla ve akla sınıksız sarılmakla ulaşabilir. İbn Miskeveyh'e göre, filozof ismini almaya hak kazanmış büyük düşünürlerden hiçbiri Tanrı'yı ve onun

---

³⁴ Cavit Sunar, *age.*, s. 24.

³⁵ İbn Miskeveyh, "*el-Fevzü'l-Asğar*", Beyrut 1319 (m. 1901-1902); Ali İmam Ubeyd, *Nazariyyetu'Nubuvve 'Inde Miskeveyh*, Mısır 2009 M-1430 H., ed'Daru'l-İslamiyye li't-tibaa ven'Neşr, s. 4.

³⁶ Mehmet Bayrakdar, *agm.*, s. 204.

sıfatlarını inkâra sapmamış, aksine bunları kabul edip ispata çalışmışlardır. Allah'ın kanıtlanmasına ait ilkelerde filozoflar birleşmektedirler. İlk kanıt Allah'ın hareket ile kanıtlanmasıdır. Çünkü hareket olayların en açığı ve ilkidir. Hareket eden bir şey mutlaka kendini hareket ettiren başka bir şeye muhtaç olduğu için bütün şeyleri hareket ettirenin hareket etmez olması lazımdır. Bu kanıttan sonra İbn Miskeveyh; Allah'ın birliğine, cisim olmadığına, öncesiz ve sonrasız olduğuna, onun olumlama yönüyle değil (sıfat-ı subutiye) olumsuzlama yoluyla (sıfat-ı selbiye) bilindiğine, Allah'ın şeyleri başka bir şey aracı ile meydana getirdiğine değiniyor.³⁷

1.2.2. Nefs

İbn Miskeveyh'e göre nefis basit bir canlı olup bizi hayvanlardan ayırt eden, diğer insanlardan farklı kılan, bedeni kontrol eden müstakil bir cevherdir ve ölümsüzdür. Nefsin mahiyeti beden mahiyetine muhaliftir.³⁸

Basit bir cevher olan nefis aynı zamanda kendinden hareketlidir. Aslında tek bir hareket olan bu hareket, yönü itibarıyla ikiye ayrılır:

a) Akıl tarafına doğru hareketi ki bu suretle akıldan nur alır. Bu hal, mutluluk halidir. b) Madde tarafına doğru hareketi ki bu suretle de maddeye ve maddi âleme nur verir. Bu halde mutsuzluk halidir.³⁹

İbn Miskeveyh de ahireti filozoflar gibi ruhani olarak kabul eder ve ancak nefsin mutluluğa erişebileceğini ileri sürer.

1.2.3. Peygamberlik

Miskeveyh, Peygamberlik nazariyesine tekâmül nazariyesinden başlar.⁴⁰ Ona göre Peygamberlik, insanlığın tacıdır ve sonradan kazanılan bir haldir. Bunun yolu da nefsin derece derece yükselerek akılla birleşmesidir ki bu da (Vahy) e ulaşmak demektir.⁴¹ Miskeveyh, vahiy ile ilhamı birbirine karıştırır ve hayvanlardaki içgüdüğü vahy olarak kabul eder.

³⁷ Miskeveyh, *age.*, ss. 7-8-18-25.; bk, Ali İmam Ubeyd, *age.*, s. 4.

³⁸ Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, ss. 33-34-43-44.; Oliver Leaman, *age.*, ss. 304-305.

³⁹ Miskeveyh, *age.*, s. 15.

⁴⁰ Miskeveyh, *el-Fevzü'l-Asğar*, s. 85.; Ali İmam Ubeyd, *age.*, s. 10.

⁴¹ Miskeveyh, *age.*, ss. 91-92.

Peygamberlerin görevi cahil halkı anlayışlarına göre konuşarak uymaktır. Bu sebeple onlar çoğu defa remzlere, meselelere başvururlar. Miskeveyh, ahlakı ilimden üstün tutmakla peygamberleri de filozoflardan üstün tutar ve bu noktada da filozoflardan ayrılarak İhvanu's-Safa'nın tarafını tutar.

Miskeveyh, peygamberleri de gönderilen ve gönderilmeyen diye ikiye ayırır ve bu suretle İmamlığı kabullenir. O, peygamberlerle kahinleri de birbirlerinden ayırır kahinlerde muhakkak yalancılık, peygamberler de ise muhakkak dürüstlük görür.⁴²

İbn Miskeveyh'e göre filozofla peygamberin dile getirdiği gerçekler birbirleriyle çelişmez. Aralarındaki yegâne fark; filozofun aşağı duyulur âlemden akledilir gerçeklere felsefi çabasıyla yükselmesi, peygamberin ise kendisine ineni telakki etmesidir. Filozof için çıkış, peygamber için iniş söz konusudur.⁴³

1.2.4. Ahlak

İbn Miskeveyh'in ahlaki görüşlerine gelince: Bizzat felsefenin içinde Miskeveyh'in başlıca dikkat çeken yönü, onun oldukça iyi inşa edilmiş ahlak nizamıdır. Ortaya koyduğu ahlak nazariyesi ve nizamı ile sahasındaki tasavvuri güçlükler hakkında hakiki ve kapsayıcı bir anlayışa sahip olduğunu ispatlar.⁴⁴

Zamanında iki ahlak sistemi hakim bulunuyordu: Biri Farabi'de olgunlaşan akılcı Yunan ahlakı, öteki mutasavvıfların ahlakı idi. Akılcı ahlakın "tam orta" ve "itidal" ilkelerine karşılık tasavvuf ahlakı tevekkül, sabır ve rıza erdemlerini telkin ediyordu. Miskeveyh tasavvufun ilkelerine bağlı kalmıyor, insan hayatının zühd hayatı olmadığını, ahlakın dünya arzuları içinde gerçekleşeceğini kabul ediyordu. İnsan ona göre yaratılışından sosyal varlık olduğu için uzla(yalnızlık), zühd(zahidlik) ve teferrük'e(tek kalma) karşı çıkıyordu. Kısaca o felsefi ahlakı savunuyordu.⁴⁵

İbn Miskeveyh'in ahlak anlayışı mutluluk ahlakıdır ve ahlakın gayesi üstün mutluluktur. Üstün Mutluluk; bütün zaman ve mekanların üstünde, bütün insan

---

⁴² Miskeveyh, *age.*, s. 104.; Ali İmam Ubeyd, *age.*, s. 3.; Cavir Sunar, *age.*, ss. 26-27.

⁴³ Mehmet Bayraktar, *agm.*, s. 206.

⁴⁴ A. Şener vd., "Ön Söz" s. 9; Oliver Leaman, *age.*, s. 299.

⁴⁵ Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, s. 35.; Hilmi Ziya Ülken, *age.*, ss. 75-76.

ilişkilerine ait yüksek “Kemal” dir, sürekli ve “Mutlak İyilik” tir. Miskeveyh’e göre sürekli ve mutlak iyilik olan mutluluk doğuştan getirilen, Tanrı vergisi bir durum değildir. Ona ulaşabilmek için insan, doğuştan getirdiği özelliklerini (nefse ait güçler) geliştirmelidir. Fakat bu durum kendi başına yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda bireyin dış faktörlerden de (toplumsal unsurlar) istifade etmesi gereklidir.

1.3.İbn Miskeveyh’in Eserleri:

Özellikle dil, felsefe ve tarih ilimlerinde ender bulunan zekaya sahip olan Miskeveyh, Şemsüddin eş-Şehrezûri’nin bildirdiğine göre iyi yazı yazan, belagat sahibi birisidir. Miskeveyh’in, ilim felsefesi başta olmak üzere rıyâziyat, fizik, ilahiyât, sanat, tabh (yemek pişirme usûlü) ve şiir ile ilgili pek çok eserleri vardır.⁴⁶ Fakat bu eserlerden günümüze ulaşanların sayısı beşi geçmemektedir.

1.3.1. Cavidan-Hıred (Ezeli Akıl)

Arapça el-Hikmetü’l-halide adıyla da tanınan ahlaki hikemiyata dair bir eserdir. Fars, Hint, Arap, Grek ve İslam kültür havzasının hikemiyatının derlendiği eserde, dünya entelektüel tarihinde ortak ve sürekli bir hikmet geleneğinin mevcut olduğu fikri işlenmektedir. Abdurrahman Bedevi’nin yayımladığı eserin (Kahire 1952) “Luğazü Kabis” başlıklı bölümü, Rene Basset tarafından “Tableau de Cebeş” adıyla Fransızca’ya çevrilmiştir.⁴⁷ Kitabın son bölümünde nihai söz olarak hikemiyâtın büyük bir zenginlik olduğu bildirilir. Biri bir iyilik yapmanı hak ederse beklenilmemesi, hasımlarının sözünü ve iddialarını işitmeden hükmetmemek, hikemiyâtın kapsamında zikredilir.⁴⁸

1.3.2. Tertibü’s-sa’adat ve Menazilü’l-‘ulüm

Tehzibü’l-ahlak’ta zikredilen eserin içinde Aristo’ya göre yapılmış bir ilimler tasnifi kısmı bulunmaktadır. Genel konusu mutluluk olup Ebu’l-Fazl İbnü’l-Amid’in

---

⁴⁶ eş-Şehrezûri, *age.*, ss. 340-341.

⁴⁷ Abdurrahman Bedevi, “*Takdim (Yaddaşt)*”, İbn Miskeveyh, *el-Hikmet’ul-Halide (Cavidan-Hıred)*, Çev.: Abdurrahman Bedevi, Tahran 1377.

⁴⁸ Miskeveyh, *age.*, s. 345.

isteğiyle kaleme alındığına göre 358-360 (969-971) yılları arasında yazılmış olmalıdır.⁴⁹

1.3.3. Tehzîbü'l-ahlâk

Tehzîbü'l-ahlâk ve tathîru'l-a'rak, “Ahlakın Olgunlaştırılması ve Damarların Temizlenmesi” anlamına gelmektedir. İbn Miskeveyh'e asıl ününü kazandıran, İslam dünyasında bu konuyla ilgili olarak yazılmış ilk sistematik eserdir. Eser “Kitabu't Tahara” olarak da bilinir. İbn Miskeveyh'in selefi olan Yahya b. Adi'nin (ö.974) de Tehzîbü'l-Ahlâk adlı eseri vardır. İbn Miskeveyh'in bu eserden haberi olup olmadığı belirsizdir. Fakat İbn Miskeveyh'in Yahya b. Adi'nin talebesi olan Hasan b. Suvar'a Fevzü'l Asgar adlı eserinde atıfta bulunduğu bilinmektedir. Bu nedenle Yahya b. Adi'nin düşüncelerinden haberdar olduğu ve ondan etkilendiği söylenebilir.⁵⁰

Tehzîbü'l-ahlâk'ın ön sözü ve içeriğine baktığımızda eserin yazılış maksadını anlayabiliriz. Eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlayan Miskeveyh; ön sözünde eserin yazılış maksadını şu şekilde ifade eder: “ Bu kitabı yazmaktan amacımız; kendimiz için, bütün davranışlarımızın, iyi olmakla birlikte kolay, sâde ve meşakkatsiz olmasını sağlayacak bir ahlaka ulaşmaktır.”⁵¹ “Dolayısıyla araştırmamızın amacı üstün ahlakı elde etmektir.”⁵² Miskeveyh cümlelerinin devamında kişiyi mutsuz kılacak olumsuz ahlaki tutum ve davranışlardan bahsettikten sonra şu şekilde devam eder: “*Bu kitabı inceleyen bilmelidir ki, özellikle ben büyüdükten ve bir kısım alışkanlıklar kazandıktan sonra, yavaş yavaş nefsimi onlardan uzaklaştırdım ve bu uğurda çok çaba harcadım. Ey faziletleri araştıran ve gerçek eğitim isteyen okuyucum, kendim için istemiş olduğum şeyi senin için de arzu ettim. Önceleri benim kaçırdığım fırsatı senin kaçırmamanı söylerken belki sana öğüt vermede ileri gittim. Sana, sapıklık çöllerinde uyanmadan önce kurtuluş yolunu gösterdim, yok olma denizinde boğulmadan önce sana gemiyi gösterdim. Ey kardeşlerim ve evlatlarım! Allah'tan korkun! Hakk'a teslim olun, uydurma olmayan*

⁴⁹Muhammed Lütfi Cuma, *age.*, ss. 307-308-309.

⁵⁰Ali İmam Ubeyd, *age.*, s. 3.; Bayram Ali Çetinkaya, *agm.*, ss. 335-336.

⁵¹A. Şener vd., “Ön söz”, s. 11.

⁵²A. Şener vd., “Ön söz”, s. 12.

*gerçek edeble eğitilin, üstün hikmetten ayrılmayın, doğru yoldan gidin, nefislerinizin durumlarını göz önüne getirin ve onların güçlerini düşünün!”*⁵³

Miskeveyh'e ait bu cümlelerden bizler eserin yanlış alışkanlıklara düşülmemesi için, filozofumuzun kendi gayretiyle edindiği tecrübelerini sonraki nesillere aktarabilmek ve ibret alması gerekenlere bir kılavuz sunabilmek amacıyla filozof tarafından kaleme alınmış olduğunu öğrenmekteyiz.

Aslına bakılırsa Tehzîbu'l-Ahlâk'a varana kadar bir çok ahlak kitabı yazılmıştır. Bunlardan El-Kindi'ye ait “*el-Hîle li-def'i'l-ahzan*”, Ebu Bekir Razi'ye ait “*et-Tıbbu'r-rühâni*”, Farabi'ye ait “*Tenbîh Ala Sebili's-Sa'ade*”, “*Fusulu'l-Medeni*” isimli eserler, kronolojik sırasına göre Tehzîbu'l-ahlâk'tan öncedir. Tasavvufî İslam ahlakıyla, Aristo başta olmak üzere bir kısım Yunan filozoflarının felsefe ile mutluluk ile ve ahlak ile ilgili anlayışlarının İslam felsefesi potasında eritilerek mezcedilmeleri, bu eserlerin başlıca ortak özellikleridir. Bununla beraber, adı geçen eserlerin her birinin kendilerine has ilmî özellik ve öneme sahip yönleri de bilinen bir gerçektir. Farabi'den itibaren kuvvetli bir şekilde kendisini hissettiren ittisale dayalı bir ahlak anlayışından ziyade daha tecrübî ve Aristocu denebilecek bir anlayışa sadık kalmış olması⁵⁴ ise Tehzîbu'l-ahlâk isimli eserimizin en ayırt edici yönü ve özelliğidir. Bundan dolayı Yunanlılar için Aristo'nun “*Ethik Nikomak'ı*” ne anlama gelmekteyse, Müslümanlar için de “*Tehzîbu'l-Ahlâk*” o anlama gelmektedir.⁵⁵

İbn Miskeveyh'in eserini tecrübî ve Aristocu anlayışla yazmış olması, İslam dünyasında mantığın, felsefî ahlakın ayrılmaz bir parçasının startı demek olmaktadır ki Mehmet Aydın'ın ifade ettiği gibi bu durum “İlk defa Gazzâli'nin mantığı İslam ilim dünyasının ayrılmaz bir parçası haline getirmesi ölçüğünde önemli” bir durumdur.

Bu özellikleri itibariyle “Tehzîb”, El-Kindi'nin eserlerindeki zenginlik ve çeşitlilik, Farabi'nin eserlerindeki felsefî derinliğe rağmen ahlak felsefesi deyince

---

⁵³ Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, s. 53.

⁵⁴ Mehmet Aydın, “Ahlak”, *DİA*, İstanbul 1989, Cild: 2, s. 11.

⁵⁵ A. Şener, vd., “Ön Söz”, s. 9.

akla gelen ilk eserdir.⁵⁶ Nasiruddin et-Tusi'nin "*Ahalk'-ı Nasrı*"si, Kınalızade Ali Efendi'nin "*Ahlak'ı alai*"si, Gazali'nin "*İhya*"sı, Ahmet Hamdi Aksek'in "*Ahlak İlmi ve İslam Ahlak*"ı ile Abdullah Draz'ın "*Kur'an Ahlak*"ı adlı eseri ile birlikte alanında başyapıtlardandır.⁵⁷ Hattı zatında ahlak sahasında başyapıt eser sahibi olan Gazzâlî'den ünlü Osmanlı Türk ahlakçısı Kınalızâde Ali'ye varıncaya kadar birçok müellif, felsefi ahlak sahasına elinde Miskeveyh'in lambası olduğu halde girmiş ve İslam dünyasında kaleme alınan birçok ahlâk kitabı içinde bu eser adeta bir "örnek eser" teşkil etmiştir.⁵⁸

İttisale dayalı bir ahlak anlayışından ziyade daha tecrübî ve Aristocu denebilecek bir anlayışla oluşturulan eserin bir diğer özelliği de konu olarak ele alınan ahlaktan amaçlanan gayedir. Her ne kadar Miskeveyh eserinin ön sözünde: "Amaç, üstün ahlakı elde etmektir" dese de ona ait bu cümle bizi yanıtmamalı. Zira her gaye-güdücü filozofta olduğu gibi Miskeveyh'te de ahlak, gayeye ulaştırın vasıtasıdır. Peki, gaye nedir?

"*Faili teşvik eden veya fiili yapmaya teşvik eden sebep veya illet, iş veya şey*"⁵⁹ olarak felsefi tanımı yapılan gaye, İslam filozoflarına göre hiç şüphesiz ki gerçek mutluluk olarak belirlenmiştir. Nitekim Miskeveyh: "Diğer bütün şeylerin kendisine ulaşmak için tercih edildiği ve kendisinin de hiçbir şeye vasıta kılınmadığı veya kılınmadığı, kendi kendine yeterli olan"⁶⁰ şeklinde tarifini yaptığı mutluluğun, en önemli gaye olduğunu da şu cümleleriyle özetler: "...öte yandan işlerin gaye olanları bulunduğu gibi gaye olmayanları da vardır. Gaye olanların da kimisi tamdır kimisi değildir. Tam olan gayenin örneği mutluluktur. Çünkü biz mutluluğa ulaştığımızda ona bir şey eklemek ihtiyacı duymayız."⁶¹

Öyleyse giriş kısmında eserin yazılış gayesi olarak gösterilen ahlakın, eserin yazılışındaki gerçek gaye olmadığı açıktır. Gerçek gaye "en yüce mutluluk (es-saadetü'l-kusva)" olup, İbn Miskeveyh te bu durumu "...bu eserden amacımız

---

⁵⁶ Mehmet Aydın, *agm.*, s. 11.

⁵⁷ Cafer S. Yaran, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, Dem Yay., İstanbul 2011, s.22.

⁵⁸ Mehmet Aydın, *agm.*, s. 11.

⁵⁹ Aristo, *age*, s. 9.

⁶⁰ Miskeveh, *age.*, s. 80.

⁶¹ *Age.*, s. 74.

mutluluktur”⁶² cümlesiyle açık bir şekilde ifade etmiştir. Sonuç olarak “mutluluk kitabı” olması, eserimize ait başka bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır.

Özetle söyleyecek olursak Tehzîbu'l-Ahlâk, gayesi yüce mutluluğa (es-saadetü'l-kusva) ulaşmak olan, bu gayeye ulaşmak için de ahlaki mevzuları konu edinmiş olan ahlak felsefesi alanının önemli bir eseridir. Gerek İslam ahlak anlayışı, gerekse de Yunan filozoflarının mutluluk ve ahlak ile ilgili anlayışlarından geniş ölçüde yararlanan eser de daha çok tecrübî ve Aristocu ahlak anlayışı hâkimdir. Çünkü Tehzîb, felsefi bir eserdir. Her ne kadar dini kaynaklardan da istifade edilmiş olsa da daha çok filozofların (özellikle de Aristo gibi yunan filozoflarının) görüşlerinden yararlanılarak yazılmış bir eserdir. Yararlanan görüşlere ait bilgiler de büyük oranda günlük yaşamda karşılaşılanların belirli amaçlar doğrultusunda, deneme yanılma yöntemiyle sınanmasıyla elde edilen tecrübî ve akıl ürünü bilgilerdir. Bir filozof olarak Miskeveyh de büyük oranda bu tecrübî bilgilerden faydalanmış olup aynı zamanda kendi tecrübelerine ait görüşlerini de ilave ederek Tehzîb adlı eserini meydana getirmiştir.⁶³

İslam düşünce tarihinde ilk sistematik çalışma denebilecek niteliklere sahip eser (Tehzîbu'l-Ahlâk), kendinden sonra yazılmış eserler için de örnek eser teşkil etmiş bir başyapıttır.

Kendi alanında birçok ilkleri barındıran eser kendinden sonraki filozoflara da örnek olmuştur. Örnek olduğu isimlerden birisi de Nasiruddin Tusi olup o, Tehzîbü'l-Ahlâk'tan şu şekilde bahseder: “*Nefsime yemin ederim ki, o kitap bütün erdemi kendisinde toplamıştır. Yaratılmışların yetkinleşmesi için bir kefildir. Onun müellifi, bunu yazmakla öncesinde gizli olan saf hakikati ortaya çıkarmıştır. Müellif, kitabı 'Tahare' adıyla isimlendirmiş ve böylece kitabın gerçek manasına uygun bir hüküm vermiş, yalan söylememiştir. Olağanüstü gayretle bütün gücünü ortaya koymuştur. İnsanlara öğüt vermekte aldatici olmamıştır.*” Nasiruddin Tusi, devam eden cümlesinde insanlara Tehzîbül-Ahlâk'ı şu şekilde över: “*İnsanlar, böyle bir*

---

⁶² Miskeveyh, *age.*, s. 72.

⁶³ *Age.*, s. 52-53.

*eserdeki değerli fikirleri dikkatle okumakla kendilerini erdem süsüyle donatacak ve bu, büyük bir ölçüde erdemliliğin yeniden canlanması olacaktır.*⁶⁴

Kitabın ilk tahkiki neşri Constantine K. Züreyk tarafından yapılmış olup (Beyrut 1966) neşir eseri *The Refinement of Character* adıyla İngilizce'ye de çevirmiştir (Beyrut 1968). Eserin Fransızca tercümesi ise Muhammed Arkoun tarafından *Traite d'ethique* adıyla yayımlanmıştır (Dımaşk 1969)⁶⁵

1.3.4. Al- Tahara

Miskeveyh, bu kitabında bazı tercüme vasıtasıyla Calinus'un Ahlaku'n-Nefs" inden ve Yunan' ın "Megara" okulunun ahlak felsefesinden nakillerde bulunmakta ve burada Porphyrius vasıtasıyla de Aristo'ya dayanarak Hayr ve Mutluluğu ayırmaktadır. O, bu kitapta, ayrıca, tekâmül nazariyesinden de söz eder.⁶⁶

1.3.5. el-Fevzü'l-Asğar

İbn Miskeveyh'in günümüze ulaşan metafizik ve teolojiyle ilgili en sistematik eseridir. Miskeveyh eserinde Allah'ın varlığı ve ispatı, nefis ve halleri, nübüvvet olmak üzere üç meseleyi ele almaktadır. "El-Emirü'l-Muzaffer" şeklinde nitelendirilen bir devlet adamının isteği üzerine yazılmıştır. Bu emirin kim olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Arkoun, onun Adudüdevle (978-983) olduğunu kabul etmekte, dolayısıyla eserin yazılış tarihini de 978-983 arasındaki bir yıl olarak göstermektedir. Çeşitli kütüphanelerde sekiz nüshası bulunan eserin Tahran Meclis-i Şura-yı Milli Kütüphanesi'nde kayıtlı yazması (II, 634/31) el Cevab fi'l-mesa'ili's-selaş adını taşımaktadır. Bu isim, İbn Miskeveyh'in önsözde emirin isteği üzerine eserde üç meseleyi ele alacağını söylemesinden esinlenerek konmuş olmalıdır. Beyrut (1319) ve Kahire'de (1325) basılan eserin tahkikli neşri A.F.A. Fuad (Bingazi 1974) ve Salih Uzeyme (Tunus 1987) tarafından yapılmıştır. John Windrow Sweetman Beyrut baskısına dayanarak kitabı İngilizce'ye çevirmiştir. Öte yandan Roger Arnaldez eseri " Le petit livre du salut" adıyla Fransızca'ya tercüme etmiş ve bu tercüme Salih Uzeyme'nin neşrine ekli olarak basılmıştır.

---

⁶⁴ Nasireddin Tusi, *Ahalk-ı Nasiri*, Çev.: Rahim Sultanov, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 12.;

bk: el-Hansari, *age*, s. 255.

⁶⁵ Mehmet Bayraktar, *agm.*, s. 206.

⁶⁶ Cavit Sunar, *age.*, s. 30.

1.3.6. Tecaribu'l-Umem ve Teakibu'l-Himem

Nuh Tufanı'ndan Adudüddeve'nin vefat yılı olan H.372 (983) tarihine kadar vuku bulmuş olayları içine alan bir tarih kitabıdır. Büveyhilerin tarihiyle ilgili son kısmı, İbn Miskeveyh'in şahsi müşahedelerine ve dolayısıyla birinci elden verilere dayandığı için eser bu hanedanın tarihi için en değerli kaynaklardan biri olarak kabul edilir.⁶⁷ Zira eser sayesinde İslam dünyasının bu devrine (10. ve 11. yy) ait birçok bilgi ediniyoruz. İbn Miskeveyh'e göre o yüzyıllarda din bilimleri zayıflamaya başlamıştı. Fakat buna karşı dünya bilimleri büyük bir gelişme kazanıyordu. Doğa bilimleriyle birlikte mantık, felsefi bilimler ve ilahiyat çevirileri çoğalıyor ve yeni düşünürlerle temelleniyordu. Filozof bu vesileyle Aristo şerhlerinin öneminden ve üstadı Farabi'nin fikirlerinden söz ediyor, İbn Me'mun'un Bağdat'ta kurduğu Divan-üt Tercüme'den, bunlar arasında yetişen Huneyn, Kusta, Sabit gibi büyük çeviricilere, Aristo, Eflatun, Calinos ve onları şerh edenlerin eserlerinden yapılmış çevirilere dokunuyor. Arap felsefesinin Yunan felsefesine varis olduğunu ve İslam dünyasında uyanışın bununla mümkün olduğunu, El-Kindi'nin ilk defa "Arap filozofu" unvanıyla tanındığını, fakat Farabi'nin asıl İslam Felsefe Okulunun kurucusu olduğunu, ondan sonra gelenlerin üstadı olduğunu söylüyor. İbn Miskeveyh'in eseri başka tarih eserlerinden çok farklı olup, ona adeta felsefi şekilde yazılmış ilk tarih kitabı denebilir. Felsefe ile tarihin ve edebiyatın bir bilgide birleşmesine şaşmamalıdır. Çünkü İbn Miskeveyh filozof olduğu kadar tarihçi ve edipti. Onu bu bakımdan İngiliz tarihçi Carlyle'e benzetebiliriz. Filozof bu eserinde önemli olayları sık sık tekrarlıyor. Mesela bu olaylar; Muktedir Billah'ın halifeliği ve bu sırada olanlardır ki onları sık sık anıyor.⁶⁸ Eserin önemli bir kısmında Taberi'nin Tarihu'r-rusul ve'l-müluk'ünden faydalanmıştır. Ancak filozof, Taberi'den farklı olarak Hz. Muhammed de dâhil peygamberlerin kıssalarına yer vermemiştir. İbn Miskeveyh'in diğer önemli kaynağı, özellikle Muktedir-Billah'ın halife olduğu 295'ten (908) 340 (952) yılına kadarki olaylar için Sabit b. Sinan'ın bu gün elde bulunmayan "et-Tarih" adlı eseridir. Tecaribü'l-ümem'in en eski ve tamam olan tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde 3116-3121 numaralarında kayıtlıdır. Altı cilt halindeki bu nüsha, İbn Miskeveyh'in ölümünden

⁶⁷ Mehmet Bayraktar, *agm.*, s. 206.

⁶⁸ Hilmi Ziya Ülken, *age.*, ss. 75-84.

yaklaşık seksen beş yıl sonra (505/1111) istinsah edilmiştir. Eserin biri Paris Bibliotheque Nationale’de (nr. 5838), diğeri Escorial Library’de (nr. 1709) bulunan eksik iki nüshası daha vardır.

Kitap üzerine Ebü’l-Hüseyn Hilal b. Muhassin es-Sabi (ö.448/1056) ve Ebü Şuca’ er-Rüzraveri (ö.488/1095) tarafından iki zeyle yazılmıştır. İkinci zeyl 389 (999) yılına kadar geçen olayları konu almaktadır. Her iki zeyil de Büveyhiler devrinin en önemli kaynaklarından. Tecaribü’l-Ümem’in 101-256 (719-870) yıllarına ait kısmı iki cilt halinde Gazan’da basılmıştır. Batı’da, 196-251 (812-865) yılları arasındaki bölümünü “Fragmenta Historicorum Arabicorum (II,1871)” içinde neşrederek ilk defa tanıtan kişi, Michael Jan de Goeje olmuştur. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki nüshasının ilk üç cildi, Leone Caetani tarafından “The Tajarib al-Mumm or the History of İbn Miskawayh” adıyla tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır (London 1909-1917). Daha sonra Henry Frederick Amedroz ve David Samuel Margoliouth, Abbasiler’in son devriyle Büveyhiler’e dair kısmı, Ebü Şuca er-Rüzraveri’nin zeyliyle birlikte “The Eclipse of the Abbaside Caliphate” başlıklı yedi ciltlik bir seri içinde neşredip İngilizceye çevirmişlerdir.

1.3.7. Risale fi mahiyeti’l-adl

Adalet kavramının felsefi açıklamasını konu alan bu küçük eser Ali b. Muhammed es-Sufi’nin filozof’a sorduğu soruya cevap olarak yazılmıştır. Varlık kavramıyla ilgili bir girişten sonra İbn Miskeveyh adaleti tabii, vaz’i ve ilahi olmak üzere üç kısma ayırarak ele alır. Farabi, Eflatun ve Aristo etkilerinin görüldüğü eser, İbn Miskeveyh’in çalışmalarının listesini veren klasik kaynaklarda yer almazsa da çağdaş yazarlar kitabı İbn Miskeveyh’e atfederler. Risalenin sekiz varaktan oluşan tek yazma nüshası Meşhed Asistan-i Kuds-i Rezevi Kütüphanesi’nde kayıtlıdır. Bu kütüphanenin katalogunda eserin adı Farsça’ya çevirilmiş, başlıktaki “mahiyetin” yerini “hakikat” kelimesi almıştır. Bundan ötürü eserin aslını görmeyen çağdaş yazarlar onu *Risale fi hakikati’l-adl* şeklinde kaydetmişlerdir. Arkoun tarafından yayımlanan risaleyi (“Risala fi ma’iyyat al-‘adl wa bayan Aqsamih de Miskawayh”, Hesperis Tamuda, II (1961), s.215-230) daha sonra Muhammed Salim Han İngilizce tercümesiyle (An Unpublished Treatise of Miskawaih on Justice, Leiden 1964) birlikte neşretmiştir.

1.3.8. el-Lezzat ve'l-alam

Ragıp Paşa Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada, (nr.1463) İbn Miskeveyh'e ait on iki risale arasında yer almaktadır.

1.3.9. Risale fi'n-nefs ve'l-akl

Aynı mecmua içindedir. Muhammed Arkoun bu iki risaleyi birlikte neşretmiştir. Her iki risale daha sonra Abdurrahman Bedevi tarafından da yayımlanmıştır (Dirasat ve nuşus fi'l-felsefe ve'l-ulüm 'inde'l-'Arab içinde Beyrut 1981, s.57-97)

1.3.10. Kitab'l-Akl ve'l-ma'kül

Adı geçen mecmua içinde bulunan risaleyi Muhammed Arkoun neşretmiş ve Gregoire Cuvelier Fransızcaya çevirmiştir. Eserin İngilizce tercümesi de Roxanne Marcotte tarafından yapılmıştır. ("The Risalah fi al-'Aql we al-Ma'qül of Ibn Miskawayh: An Epistle on the Intellect and the Intelligible", /C, L20/2 Haydarabad 1996, s.1-17)

1.3.11. Kitabu'l-Hevamil ve's-Şevamil

Kaynaklarda Ebu Hayyan et-Tevhidi'ye atfedilirse de Tevhidi tarafından kaleme alınan eser, Tevhidi'nin İbn Miskeveyh'e yönelttiği sorularla (hevamil) İbn Miskeveyh'in bunlara verdiği cevapları (şevamil) ihtiva ettiğinden iki yazarlı bir kitap olarak değerlendirilmelidir. Kitabın Kahire'de mevcut tek yazma nüshası Ahmed Sakr ve Ahmed Emin tarafından neşredilmiştir (Kahire 1370). Son tarafından bazı varaklar eksik olan eserin önsözünden anlaşıldığına göre aslında 180 soru ve cevap bulunması gerekirken mevcut nüshada 175 soru ve cevap yer almaktadır. Felsefi, ilmi, filolojik ve kelami konuların incelendiği eserde sorular Tevhidi'ye, cevaplar İbn Miskeveyh'e ait olmakla birlikte 68, 69 ve 161. Sorular İbn Miskeveyh tarafından sorulmuş ve Tevhidi tarafından cevaplandırılmıştır. Stern, Tevhidi'nin İbn Miskeveyh'e bu soruları Rey'de sormuş olabileceğini düşünmektedir. Ancak İbn Miskeveyh, ilki 353-360 (964-971), ikincisi 363-370 (974-981) yılları arasında olmak üzere Rey'de iki defa bulunmuştur. Muhammed Arkoun eserin yazım tarihi olarak 365 (976) yılı civarını vermektedir.

1.3.12. Vaşıyye

Filozof'un hayatı boyunca bağlı kalmaya söz verdiği ahlaki kuralları ihtiva etmekte olup Yaküt el-Hamavi tarafından nakledilmiştir (Mu'cemü'l-üdeba', II, 95-96). Bu kuralları Tevhidi'de aktarmış, ancak müellifin adını zikretmemiştir. Muhammed Nasır b. Ömer metin üzerine tasavvufi yönden bir inceleme yapmış, Vaşıyye'nin Arapça metnini ve İngilizce tercümesini de yayımlamıştır ("Miskawayh's Theory of Self-Purification and the Relationship between Philosophy and Sufism", Journal of İslamic Studies, 5/1 1994, s. 35-51)⁶⁹

1.3.14. Edebiyata ait eserleri

1-Üns'ül-Ferid: Küçük hoş hikâyelerden oluşmuş bir kitaptır.

2-al-Müstevfa: Bu, İbn Miskeveyh'in şiirlerinin en iyilerini ihtiva eder.

3-Kasideler: Miskeveyh'in kasidelerini ihtiva eden eseridir. İbn Miskeveyh Edebiyatta da üstün bir mevki vardır.

1.3.15. Tıbbıa ait eserleri

1-Kitab al-Ed'iyye: Basit bir tıp kitabıdır.

2-Kitab al-Eşribe: Meşrubat hakkında bir kitaptır.

3-Kitab al-Tabh: Pişirme usulünü gösteren bir kitaptır.⁷⁰

---

⁶⁹ Mehmet Bayraktar, *agm.*, s. 207.

⁷⁰ eş-Şehrezûri, *age.*, ss. 340-341.; Muhammed Lütüfî Cuma, *age.*, s. 307.

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFİ BİR KAVRAM OLARAK MUTLULUK VE MUTLULUK DÜŞÜNCESİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. Mutluluğun Felsefe ve Ahlak Felsefesindeki Yeri

Terminoloji kitaplarında mutluluk “devamlı huzura erdirecek ruh hali, bu açıdan insanların dünyada ve ahirette ulaşmayı hedefledikleri en yüksek ideal, şuurun tatmini, doyumu, ruhun tatmini ve huzuru, dinginlik hali⁷¹ anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda “genellikle insanların kendilerine en yüksek erek olarak koydukları değer, bilinci dolduran tam bir doygunluk durumu, istek ve eğilimlerin tam bir uyumu, değerli şeylerin bolluğu içinde alınan nesnel durum”⁷² manalarına gelmekte olan mutluluk yunanca “eudaimonia”⁷³ kelimesinin de karşılığıdır. Mutluluk insanın bütün yapıp etmeleri ve insan dışındaki başka harici faktörler ile alakası olması sebebiyle psikoloji, siyaset, metafizik gibi ilmi disiplinlerin yanında, Grekçe “hikmet sevgisi” manasına gelen “filasofia” deyiminin Arapçalaşmış şekli olan felsefe’nin de kapsamına girmektedir.

Mutluluk sonradan mı kazanılır yoksa fitri midir? Yalnızca ruhla mı alakalı yoksa hem ruh hem bedenle mi alakalıdır? Tam mutluluktan söz edilebilir mi? Söz edilebilirse bu dünyada mı yoksa ahrette mi elde edilebilir? İnsan hayatında ve ahlaki yaşamında mutluluğun yeri nedir? Davranışlarında mutluluğu gaye edinmek kişiyi ahlaklı yapar mı? Mutluluk ahlaki yaşamın bir ilkesi midir?

---

⁷¹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yay., Ankara 2009, s. 256.

⁷² Bedia Akarsu, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılap Yay., İstanbul 2007, s. 129.

⁷³ Eudaimonia kavramı Sokratesten sonraki ahlak felsefesinin temel kavramı olmuştur. İlk zamanlarda sözcük mutlu bir alın yazısı anlamlarında kullanılıyordu. Zamanla daimon özellikle insanın içinde bulunan, yüksek yaşama erdiren gücü ifade etmeye başlamıştır. Daimon’ un insan ruhu ile bağlantısı İyonya düşüncesinde bir adım daha öteye gider. Herakleitos’a göre insan karakterini kazandıran daimon’dur. Zamanla bu sözcük dışarıdan etki yapan bir şey olarak dış dünyanın yaşama koşullarına göre mutlu olmayı dile getirdiği gibi insanın ruhunda yaşayan bir şey olarak ise daimon bir ahlak terimi halini almış ve ruh durumlarının övgüye değer olanlarına işaret etmiştir. Bk. Bedia Akarsu, *Mutluluk Ahlâkı*, İnkılap Yay., İstanbul, 1982, s. 24.

Bu ve buna benzer sorular felsefe tarafından sorulmaktadır. Nitekim felsefe, bir yandan varlığı ve yaşamı anlamlandırma çabası olup, bir yandan da “ruh güzelliğini ve mutluluğunu geliştiren, yaşama sanatını öğreten bir disiplin” olarak görülmektedir. Ayrıca “bütünüyle insanı yetkinlik ve mutluluğa götüren yol olarak da telakki edilmektedir.”⁷⁴ Bu bakımdan düşünüldüğünde mutluluk felsefenin hemen her alanını ilgilendirmektedir. Ancak özelde ahlak felsefesi tarafından ele alınmaktadır.

Genel anlamda ahlak, insanların kendisine göre yaşadıkları bir ilkeler topluluğu, kurallar toplamı anlamına geliyor olup, bu ilke ve kuralların felsefi açıdan sorgulanmasına, ahlak üzerine felsefi kavram ve yöntemlerle düşünülmesine, ahlakın felsefi açıdan incelenmesine ve bunlar neticesinde ortaya çıkan ürüne de Ahlak felsefesi veya Etik denmektedir.⁷⁵

İnsanın mutlu olabilmesi için nasıl bir hayat yaşaması gerektiğini, faziletli(mutlu) bir yaşayışa götüren erdemli hareketlerin neler olduğunu ve ileride hangi kurallara göre yaşaması gerektiğini ortaya koymaya çalışan ahlak felsefesinin⁷⁶ araştırdığı ilk soru insan eylemlerini ahlak bakımından değerli ya da değersiz yapanın ne olduğu sorusu olmuştur. Bu noktada filozofların iki ana eğilimi ile karşılaşırız. 1. Ahlak bakımından bir eylem ya sonucuna göre ya da başarısına göre değerlidir ya da değildir. 2. Eylemler, eyleme temel olan, eylemi ortaya koyan düşünüşün niteliğine göre değerlidir ya da değildir.⁷⁷ Filozofların bu farklı görüşleri de en genel olarak iki farklı ahlak öğretisi şeklinde kendini göstermiştir. Bunlardan birinci görüş gayeci (teleolojik⁷⁸)ahlak, ikinci görüş de Kant ahlakı ya da ödev ahlakıdır.

---

⁷⁴ Hasan Hüseyin Bircan, *İslam Felsefesinde Mutluluk*, İz Yayınları, İstanbul 2011, s. 18.

⁷⁵ Ahmet Cevizci, “Etik”, (Ed. Ahmet Cevizci), *Felsefe Ansiklopedisi 5*, Ebabel Yayınları: 94, Ankara 2007, s. 845.; Yaran, *age.*, s. 14.

⁷⁶ Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Hü-Er Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 18.

⁷⁷ Bedia Akarsu, *age.*, s. 8.

⁷⁸ Teleolojik (gayeci) ahlak, ahlaki eylemin değerini belirleyen şeyin eylemin ürettiği sonuç olduğunu ifade eder. Daha genel olarak ifade edildiğinde, temel problemi en yüksek iyi olup, bireysel mutluluk, kendini gerçekleştirme ya da en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunu ulaşılması gereken nihai amaç olarak belirleyen ahlak türüdür. Bk. Ahmet Cevizci, *Etik Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002, s. 15.

İnsanın ahlaki fiilinin değerini ve doğruluğunu belirleyen nihai ögenin, o fiilin sonuçları ve gayesi olduğunu savunan ahlak görüşüne gaye-güdücü ahlak adı verilmektedir. Fakat bu gaye de nedir? Hangi gaye daha iyidir? Bu soruların cevabı da iyinin mahiyetini belirlemekten geçer. Çünkü “iyi” eylemlerin niteliğini belirler. Yani “iyi değeri” ahlaki davranışların bir çeşit ölçütüdür. Bu sebeple gaye güdücü ahlakta ilk önce “İyi nedir?” sorusu cevaplandırılır, daha sonra “doğru fiil, doğru gaye nedir?” sorusunun cevabına geçilir.

Fakat gayeler ve iyiler çok olduğundan kendi kendine yeten, ona ulaşınca talebin sona ereceği düşünülen “en son gaye” ve en son gayenin ifadesi olan bir en *yüksek iyi* belirlemek, bu ahlak öğretilerinin ilk görevi olmuştur.

İşte “Ahlak davranışlarının en son gayesi nedir?” sorusuna “Bizatihi ve en yüksek iyi olan mutluluktur” cevabını veren gayeci ahlak görüşlerine, aynı zamanda mutlulukçu (eudaimonist) ahlak öğretileri denmektedir ki bu öğretilerde ahlaki fiilin değerini, bizatihi iyi olarak belirlenen mutluluğa veya en yüce gaye olarak gösterilen mutluluğa ulaştırıp ulaştırmaması belirlemektedir. Dolayısıyla en yüce gaye ve en yüksek iyilik olarak mutluluğun gösterilmesi, mutlulukçu (eudaimonist) ahlak öğretilerinin temel belirleyicisi olmaktadır. Demokritos, Epiküros, Aristo, Platon gibi kadim zaman filozoflarından itibaren Farabi, İhvanu’s-Safa ve özellikle İbn Miskeveyh gibi İslam filozoflarının da dâhil olduğu Kant’a kadar olan dönemler içinde ortaya konulmuş ahlak görüşlerinin hepsi mutlulukçu olduğu gibi, Kant’tan sonra da birçok ahlak felsefesinin çoğunluğu mutlulukçudur.

Ancak eudaimonist (mutlulukçu) ahlak görüşleri her insanın gönülden istediği, arzu ve tercih ettiği, ulaşmaya çabaladığı gayenin mutluluk olduğunda anlaşmalarına rağmen, başta mutluluğun mahiyeti olmak üzere, mutluluğa nasıl erişileceği konusunda yolları ayrılmıştır. Dolayısıyla Eudaimonizm, felsefe tarihi boyunca çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bazen mutçuluk “haz” biçimine girmiş. Biricik “iyi” haz olmuş ve hayatın amacı en yüksek hazza erişmek olarak kabul edilmiş. Bazen de mutluluk erdemle özdeşleştirilmiştir.⁷⁹

---

⁷⁹ Platon, *Devlet*, ss. 43-50.; Aristo, *age.*, ss. 9-15; Epiküros, *“Mektuplar ve Maksimler”*, Çev.: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1962, ss. 36-37.; Ahmet Cevizci, *“Eudaimonia”*, (ed. Ahmet Cevizci), *age.*, ss. 938-939.; Bedia Akarsu, *age.*, s. 23.

Diğer birçok konuda olduğu gibi mutluluk ve ahlak konularında da İbn Miskeveyh'in ve diğer İslam filozoflarının, Yunan filozoflarından özellikle Platon ve Aristoteles' e ait görüşlerden etkilendikleri ve onlardan faydalandıkları bilinmektedir. Aynı şekilde Stocılık ve Epikürcülüğün etkileri de söz konusudur. Burada görüşlerinde yer verdiğimiz filozoflar İbn'i Miskeveyh'in *Tezhîbu'l-Ahlâk* isimli eserinde isimlerini zikrettiği (Aristo, Platon, Sokrat, Herakleitos, Stoacılar, Hazcılar) ve yerine göre görüşlerini kabul ettiği yerine göre de eleştirdiği filozoflardır. İsmi geçen filozoflar içinde İbn Miskeveyh'in en çok etkilendiği iki filozof Aristo ve Platon'dur. Öyle ki büyük çoğunluğu Aristo'nun ahlak görüşlerinden etkilenecek yazılmış olan *Tezhîbu'l-Ahlâk* uzun zamanlar, Yunanlılar için *Ethica Nicomachea* ne mana ifade etmişse Müslümanlar içinde o manayı ifade etmiştir. Bu iki filozofun mutluluk hakkındaki düşüncelerini ikinci bölümümüzde İbn Miskeveyh'in yararlandığı kaynaklar başlığı adı altında ayrıca ele alacağız.

2.2. Mutlulukla İlgili Farklı Anlayışlar

2.2.1. Mutluluk Sözcüğünün Sözlük ve Terim Anlamı

İslam filozoflarının mutluluğu ifade etmek için kullandıkları “es-saade” teriminin lügatlerde çok az açıklaması yapılmıştır. Açıklamalara göre terim “se-‘a-de” kökünden türemiş olup “kısmetli olmak, uğurlu gelmek” gibi manalara gelmektedir. Bazı lügatlerde es-saade, “es-şakave'nin (mutsuzluk) zıttıdır.”⁸⁰

Eski Grek felsefesinde mutluluk ya da saadet kelimesine karşılık olarak *eudaimonia* sözcüğü kullanılmıştır. *Eudaimonia*, hem maddi hem de manevi koşullar bakımından iyi durumda olmayı ifade eder. İyi anlamına gelen “eu” ve “gönül” veya “tin” anlamın gelen “daimon” terimlerinden meydana gelen *eudaimonia*, kişinin kendisiyle barışık ve huzur içinde olmasını, nesnel olarak iyi veya gerçekten arzulanır bir hayata sahip bulunmasını tanımlar.

---

⁸⁰ bk. İbnu'l Manzur, *Lisânü'l-a'rab*, Cild: 2, “sa'd” md., Nşr.: Daarü'l Fikr, Lübnan 2007, s. 1200.; Muhamed Murtaza el-Hüseyni ez'Zebedi, *Ta'cül Arûz*, Cild: 5, Nşr.: Daarü'l Fikr, Lübnan 2005, s. 20.; er-Rağib el-İsfahani Ebu'l Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredatü fi Garibi'l Kur'an*, Nşr.: Dâru'l Marife, Tahkik: Muhammed Halil İytani, Lübnan 1999, s. 238. ; Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, cild 1, s.1154.; [http:// waqfeya.com/book.php?02/01/15](http://waqfeya.com/book.php?02/01/15).

Temelleri Sokrates tarafından atılan *Eudaimonia*' yı en iyi ifade eden ve insanın nihai amacı yapan Aristoteles, onun en yüksek iyi olduğunu ve iyi işler yapma ve iyi yaşama anlamına geldiğini ifade eder. Filozofa göre eudaimoninin en yüksek iyi için gerekli tüm ölçütleri sağlaması gerekir. Bütün insanların her şeyden çok peşine düştükleri hedef olmalı, mutlak olarak tam olmalı, yani ona bizatihi kendisi için değer verilmeli, kendi kendine yeterli olmalıdır. Aristoteles, işte bu çerçeveler içinde “eudaimoninin” başka hiçbir şey değil de insanın kendine özgü işlevlerini yerine getirdiği doğal hedeflerine eriştiği bir yaşamın adı olduğunu söyler.⁸¹

Terim anlamı olarak filozofların ortaklaşa benimsedikleri tarifi yoktur. Dolayısıyla terim anlamını İbn Miskeveyh'in tarifıyla ifade etmek mümkündür. Miskeveyh saadeti şu şekilde tarif etmiştir: “ Onun ötesinde insanın elde edebileceği daha büyük bir şey olmayan; kendi kendine yeterli ve özünden dolayı istenen en yüce gayedir. En yüce gaye olması itibariyle de ona ulaştıracak vasıtaların değerini belirleyen en yüksek iyi ve insana özgü yetkinliğin kazanılmasıyla ulaşılabileceğinden de en son insani yetkinlik durumudur.”⁸²

Türkçe'de “tüm özlemlere, eksiksiz ve sürekli olarak ulaşmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk ve kut” anlamlarıyla belirlenen ancak “iyi şans” anlamındaki kullanımı daha çok ön plana çıkan⁸³ “saadet” ve “mutluluk” sözcükleri İngilizce'de “happines”, Fransızcada “bonheur” ile karşılanmaktadır.⁸⁴

Özetle yunanca “eudaimonia” kelimesinin karşılığı olan mutluluk genel anlamda insanı yetkinlik ve mutluluğa götüren yol olarak tanımlanan felsefenin, özel anlamda da ahlak felsefesinin konusudur. İslam filozoflarınca daha çok “saadet” kavramı ile ifade edilen mutluluk, genel olarak filozoflarca ahlaki davranışların en son gayesi olarak kabul görmüştür.

Sözlüklerde tüm özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşmaktan duyulan kıvanç manasındaki “iyi şans” ile ifade edilen mutluluğun filozoflarca kullanılan

⁸¹ Aristo, *age.*, ss. 9-16-17.; Ahmet Cevizci, *agm.*, ss. 938-939.

⁸² İbn Miskeveyh, *age.*, ss.72-76-77.

⁸³ bk. TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, s. 1048.; MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara 1996, s. 2387.

⁸⁴ Andre Lalande, “*Mevsuâtü Lalande el-Felsefiyye*”, Cild: 1, Beyrut-Paris 2001, s. 139.

ortak bir terim anlamı olmamakla birlikte yapılan tanımlar genel olarak sözlük anlamı ile aynı anlamdadır.

2.2.2. Eski Yunan ve Helenistik Dönemde Mutluluk Anlayışları

Mutluluğu bilgili olmak ile temellendiren ilkçağ filozofu Sokrates (M.Ö. 469-399) 'e göre, iyi olmak, bilgili olmaktır. Çünkü bilgili olmak ruha fazilet ve mutluluk sağlar. Mutluluk ise ahlaklı olmaktır; mutluluğun temeli olan fazilet de akıl bilgisinden başka bir şey değildir.⁸⁵

Platon (Eflatun) (M.Ö. 427-347) mutluluğu *erdem* ile açıklar. Erdemi ise ruh anlayışına göre belirler. İnsanda “akıl, öfke ve şehvet” olmak üzere üç temel meleke ve her melekeye özgü bir erdem vardır. Bunlar bilgi (hikmet), yiğitlik (şecaat) ve iffettir (itidal). Bu üç erdemin mutabakatından da filozofun doğruluk da dediği temel erdem olan adalet meydana gelir. İşte Platon'a göre mutluluk ancak adalete uygun davranmakla meydana gelir. Bunun dışında hazlara, mala, mülke, şöhret ve benzeri şeylere sahip olmak mutluluk değildir. Kısaca “mutluluk doğruluk ve adaletten, mutsuzluk da ölçsüzlük ve adaletsizlikten doğar.”⁸⁶

Mutluluk, (M.Ö 384-322) yılları arasında yaşamış olan, Eskiçağ Yunan ilim ve felsefesini ulaşabileceği en yüksek noktaya ulaştıran Aristo' nun da ahlak felsefesinin temel ilkesi olmuştur.⁸⁷ O, mutluluğu akıl sahibi olarak öteki canlılardan ayrılan insanın kendisine özgü faaliyet şeklinden hareketle “ruhun akla uygun davranışta bulunması” veya “ruhun erdeme uygun etkinliği” şeklinde tarif eder.⁸⁸ Mutluluğun ne olduğunu “iyi” kavramından hareket ederek belirleyen Aristo'ya göre iyiler ve gayeler birden çoktur. Mutluluk ise en yüksek ve özü itibarıyla tercih edilen bir iyi ve son gaye olup onun dışındaki her iyiyi ona ulaşmanın araçlarıdır.⁸⁹

Felsefesinin amacı eudaimonia yani mutluluk⁹⁰ olan Epiküros (M.Ö. 341-270) mutluluğu haz (hedon) ile açıklar. Hazcılık denince ilk akla gelen odur. Hazzı

⁸⁵ Platon, “Birinci Alkibiades”, Çev.: İrfan Şahinbaş, MEB Yay., İstanbul 1997, ss. 80-81.

⁸⁶ Platon, *age.*, ss. 43-50-166-167.; Platon, *Yasalar*, Çev.: Candan Şentuna-Saffet Babür, Kabalıcı Yay., İstanbul 1998, ss. 195-196.

⁸⁷ Aristo, *age.*, s. 16.

⁸⁸ *Age.*, s. 18.

⁸⁹ *Age.*, ss. 9-15.

⁹⁰ Epiküros, *age.*, ss. 33-37.

zıddıyla yani elemin yokluğu ile açıklayan Epiküros' a göre hazlar tabii ve tabii olmayan, zorunlu olan ve olmayan gibi kısımlara ayrılır, yoğunluk ve eminlik bakımından farklılık gösterir. Mutlu olabilmesi için insanın basiretiyle hangi hazların onu elemden kurtarıp mutlu kılacağını bilmesi ve seçmesi zorundadır. İnsan tabii, sürekli, zorunlu ve güvenilir olan ruhi hazları seçip ölçülü olursa “kendi kendisiyle uyum içerisinde olacak”, sıkıntılardan ve gereksiz korkulardan kurtulup mutlu olacaktır. Mutluluk/ haz, “bedeni bakımdan acı çekmemek, ruhi açıdan da hiçbir korku ve huzursuzluk duymamaktır.”⁹¹ Bu bilgilere ilaveten Epicuros ‘un hazcılığı ferdi ve sübjektif bir hazcılıktır. O daha çok ferdi mutluluk peşinde koşmuştur.⁹² Ona göre gerçek mutluluk her türlü etkileşim ve içgüdüden kurtularak hür olmaktır. İnsan peşin hükümden kurtulursa ve öteki insanların acılarını paylaşmaktan sakınırsa daha mutlu olur. Aksi takdirde sıkıntı ve üzüntü peşini bırakmaz. Bilge kişi kendini siyasetten ve halk kitleleriyle ilgili çalışmalardan uzak tutan kişidir. Ancak dostluklara önem verilerek mutluluk geliştirilebilir. Bilge kişi kendisini ölüm ve ahiret korkusundan da kurtarmış kişidir.⁹³

Öyleyse Epikür’de gaye mutluluk olduğuna göre yine onun düşüncelerine göre insan, hayatını elinden geldiğince tatlı geçirmelidir. İnsan ne kadar üzüntü ve sıkıntıdan kaçıp zevke ulaşmak isterse o kadar mutlu olur. Bunun yanında o, zamanla zevklerin bazen sıkıntıya da sebep olacağını sezmiş olup ölçülü olmayı tavsiye etmiştir. Onun mutluluk felsefesinde ölüm düşüncesine yer yoktur. Zira ölüm ona göre acıyı artırır. Zevki azaltır. Mutluluk uğruna insanlarla etkileşimi dahi tavsiye etmeyen Epikür bu ve buna benzer düşünceleriyle mutlulukta bireyseliği ön plana çıkarmıştır.

Ahlak ve mutluluk adına düşünce geliştirmiş olan Stoacıları da unutmamak gereklidir. Özellikle Epiktetos (M.S. 50-138), Marcus Aurelius (M.S. 121-180) gibi isimler mutluluk hakkında ki görüşleriyle kendilerinden sonra gelecek olan felsefeciler için de bir kaynak olmuşlardır. Temel kavramları doğa ve temel felsefeleri doğaya uygun yaşamak olan Stoacılar da mutluluk doğa ile uyumlulukla mümkün olmaktadır. İnsanın doğa ile uyumluluğu da aklına uyup akıllı

---

⁹¹ Epiküros, *age.*, ss. 36-38.

⁹² *Age.*, ss. 58.

⁹³ *Age.*, ss. 37-61-35.

davranmasıyla mümkün olup tutkular ise insanın aklına zarar şeylerdir. Stoacıların genel olarak doğadan kastettikleri büyük bütün'dür.⁹⁴ Bu "Bütün" içinde mutluluk ta ancak insanın akli faaliyetinde veya erdemde aranması ve bulunması gerekir. Başka bir deyişle en yüksek iyi sadece erdemdir ve mutluluk da sadece erdemli bir hayattan ibarettir. Bu bilgilere ilaveten Stoacılar da Yunan felsefesindeki dört temel erdem anlayışının varlığı gözlemlenmektedir.⁹⁵

Önemli bir Stoa ekolü mensubu olan Epiktetos'in şu düşüncesine yer vermek gereklidir: "Unutma ki sen bu oyunun yazarının sana vermek istediği rolü oynamak durumunda olan bir aktör gibisin. Bu rolü kısaysa kısa, uzunsa uzun olarak oynamak zorundasın. Eğer o, senden bir dilenci rolünü oynamanı istiyorsa, onu da uygun bir şekilde oynayacaksın. Bir topalın (Epiktetos'un kendisi topaldır. Kölelik döneminde bir gün efendisi bilmediğimiz bir nedenle onun bacağını bir bukağıyla bükmeye başlar. Epiktetos sakın bir şekilde onu uyararak 'dikkat et, onu kıracaksın' der. Efendisi bükmeyi sürdürüp bacağını kırdığında Epiktetos'in yaptığı tek şey 'Onu kıracağını söylemedim mi?' demekten ibaret olmuştur), yargıcı veya sıradan insanın rolü ile ilgili olarak da aynı şeyi yapacaksın. Rolünü seçmek senden başkasına aittir, ama verilen rolü iyi oynamak sana bağlıdır"⁹⁶

Ahlaki ve dinsel Stoacılığı ile ön plana çıkan Epiktotos' in buradaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere mutluluk, kişinin 'Büyük Bütün' olan Tanrı ile uyum içinde olması demektir. Zira yaratıcı her bireye bir görev vererek bu dünyaya göndermiştir. Bireyin görevi kendisine verilenden yerinmek ya da verilen ile şımararak değil bilakis vazifesini güzel bir şekilde yerine getirmek ve rolünü gerektirdiği gibi, aklını kullanarak oynamaktır. Birey Doğa' nın veya Tanrı' nın kendisi için çizmiş olduğu projeye aktif olarak katılmalı, ona destek olmalı, bunun içinde elinden geleni yapmalıdır. Epiktetos'in mutluluk felsefesini tamamlayan düşüncesi de şöyledir: " İnsanları mutsuz eden, şeylerin kendileri değildir, onlar hakkında sahip olduğumuz yargılarımızdır. Böylece ölüm korkunç bir şey değildir,

---

⁹⁴ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefesi Tarihi Helenistik Dönem Felsefesi 4: Epikuroşçular, Stoacılar, Septikler*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, ss. 367-368-369.

⁹⁵ *Age.*, s. 400

⁹⁶ Epiktetos, *Düşünceler ve Sohbetler*, Çev.: Burhan Toprak, İnkılap Yayınları, ss. 6-7-8.

çünkü o Sokrates' e korkunç bir şey olarak görünmemiştir. Korkunç olan, ölümün korkunç bir şey olduğu hakkındaki yargımızın kendisidir.”⁹⁷

Düşünüre göre ‘*olduğu gibi iyi olan evrende*’ büyük bir uyum söz konusudur. Bu uyum içinde kişi de uyumluluğunu göstermeli ve başına gelen güya felaketmiş gibi olan şeylerden dolayı ne başkalarını ne de kendisini suçlamalıdır. Mutluluk veya mutsuzluk başa gelen olaylardan değil o olaylara karşı yaklaşım ve bakış açımızdan kaynaklanmaktadır. Kişi bunu kavrar ve her şeye üstün bir bilgeliğin yasası tabiri diğerle iyi olarak bakarsa bakış açısını da buna göre odaklarsa mutluluğu yakalar.

Epiktetos'tan yaklaşık yetmiş yıl sonra dünyaya gelecek ve kendisini manevi olarak onun öğrencisi sayacak olan Marcus Aurelius'⁹⁸ u da burada zikretmekte yarar vardır. Diğer stoacılar da olduğu gibi Marcus Aurelius'ta da ‘doğaya uygun yaşamak’ onun ahlak felsefesinin ana ilkesidir. Ona göre de doğa akıllı, amaç sahibi, iyi ve tek kelimeyle tanrısal bir şeydir.⁹⁹ Kâinat akla uygun olarak tertiplenmiştir. İnsan kendi dışında tertiplenmiş olan bu düzene uyarsa huzurlu olur. Bilgece yaşayan insan ve ahlaki değerleri davranışlarında gerçekleştiren insan Tanrılığın bilgisine ulaşabilir. İnsan akıllı külli akılla uyum içinde bulunmalıdır. İnsan toplumla uyum içerisinde olmalıdır. Yalnızlığa çekilmekle ahlaki değerler gerçekleşmez. İnsanlar aynı akıllı paylaştıkları ve aynı Tanrı'nın özü oldukları için kardeşler.¹⁰⁰

İnsanı sev ve Tanrı'yı *izle* felsefesini savunan Aurelius insanın insanı bağışlaması gerektiğini öğütler. Ona göre insan bazen kızar, hınç duyar fakat ölç almanın en iyi biçimi kötülük yapanlara benzememektir. Yani kötülüğe karşı iyilik yapmaktır. Kötülük cahillikten kaynaklanır. İnsan, bir düşünce hayatı sürdürürse iyiyi daha çabuk gerçekleştirir.¹⁰¹

Marcus Aurelius stoacılığın genel felsefesinden edindiği birikimle kendisinden sonra gelenler için mutluluğun tarifini yapmış ve nasıl mutlu olunacağını yollarını göstermiştir. Ona göre mutluluk, ahlaklı ve akıllı olmak aynı

---

⁹⁷ Epictetos, *age*, s.18.

⁹⁸ Ahmet Arslan, *age.*, s.214.

⁹⁹ Marcus Aurelius, *Düşünceler*, Çev.: Şadan Karadeniz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, ss. 18-35.

¹⁰⁰ *Age.*, ss. 42-43-58.

¹⁰¹ *Age.*, ss. 74-75-78-79.

zamanda Tanrı ve yaratılmış olanlar ile barışık olmaktır. İnsanın, önce kendisi iyi olmalı kardeşlerinden gelen kötülöklere de sabırla, sevgiyle ve akıllıca karşılık vermelidir. Kişi, toplumsal bir yönünün olduğunu unutmamalı ve topluma karşı sorumluluk bilinciyle yaşamalıdır. Bu felsefe ile yaşayan kimseler erdemli kimseler olup böyle kimseler aynı zamanda mutluluğu da yaşamaktadırlar. Burada ayrıca dikkat çeken bir hususta Aurelius' un toplumcu bir yönünün olmasıdır. O, ahlaklılığın ve onun getirisi olan mutluluğun tek başına olamayacağını sosyal yaşam içinde gerçekleştirebileceğini de ifade eder.

Felsefeyi iyi yaşama yolu ve mutlu olma sanatı olarak tarif eden Seneca'ya gelince, filozof ruh huzuru, toplumsal sorumluluk ve ödev kavramları üzerinde durmuştur. Seneca'ya göre tek bir Tanrı vardır ve insanın içinde olan ruhta Tanrı' dan gelmektedir. Öyleyse bütün insanlar bir ve eşittir.¹⁰² Seneca için de erdemli yaşamak önemli olup ona göre erdem akıl yoluyla edinilen kusursuz örnek bir bilgidir. En büyük iyilik ve şereftir. Erdem Ahlakta tek mutluluktur. Erdem zevk almak değildir. Çünkü zevkler geçici ve duyuları aldatıcıdır. Sadece ahlaki iyilik, iyilik sayılır. En büyük iyilik kendi kendisi için sayılan iyiliktir. İnsanın mutluluğu tanrılara yakarmakta değil, bilgeliğe erişmekten gelir. Erdem insanı tutkularından kurtarır, şehveti dizginleyip korkuları yok eder.¹⁰³

Görüldüğü üzere filozofun mutluluk felsefesinde Tanrı' ya inanmak, Erdemlere sahip olmak, tutkuları dengelemek ve aşırılıktan uzak durmak, insanların eşitliği ve çıkarısız yapılan iyilik kavramları ön plana çıkmaktadır. Bu kavramları bütünleştirdiğimiz zaman da Seneca düşüncesinde ki somut mutluluk ortaya çıkmaktadır. Zira aynı kökten gelmiş olan insanoğlu taşıdığı bu özelliğinden dolayı ayırım gözetmeksizin haklarda eşitliğe sahip olup kardeşdir. Kişinin mutluluğu tutku ve şehvetiyle ters orantıya sahip olup birey tutkularından sıyrılıp onları dizginlemesini bildiği ölçüde mutlu ve bir o kadar da hürdür. Mutluluk, yaratıcı dahi olsa başkasından umarak sahip olunacak bir durum değildir. Kişinin faal yaşamı ve akılcıl davranışları sonucu elde edilecek bir değerdir. İyilik mutluluğu tamamlayan

---

¹⁰² Türkan Uzel, "Giriş", Seneca, *Ahlaki Mektuplar Epistulae Morales*, Çev.: Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1999, s. 12.

¹⁰³ Türkan Uzel, "Giriş", s. 14.

bir figür olup yalnızca çıkarsız ve kendisi için yapılırsa amacına hizmet etmiş olur ve sahibinde huzuru artırır.

Ahlak alanında ve dolaylı olarak ta mutluluk üzerine felsefe yapmış olan yukarıda ismi zikredilen felsefecilerin önemi sadece ahlak ve mutluluk üzerine ifade ettikleri görüşleri olmayıp aynı zamanda kendinden sonraki gelen takipçileri üzerinde bıraktıkları tesirlerdir. Felsefe sadece zamanın belirli bir döneminde yapılmış bir düşünce ürünü olmayıp önceki asır ve yıllarda ortaya konulan düşünce ürünlerinin de zincirleme etkisiyle her çağ ve asırda kapsamı ve konusu genişleyerek devam etmiş ve devam ede gelmiştir. İşte genişleyen ve gelişen felsefe zamanla yapıldığı yerin ve kültürün(beslendiği kaynaklarının) ismi ile anıla gelmiştir. İslam felsefesi de bunlardan biri olup yukarıda da temas edildiği üzere İslam felsefesi kendinden önceki kaynak ve kaynaklardan yararlanmış olup faydalanılacak da bir felsefi birikim meydana getirmiştir.

İslamiyet gaye güdücü bir ahlak anlayışına sahip olup Eudaimonism'in dışında değildir. Öteki dünyaya inanç bunu kendisiyle birlikte getirir: Bir öteki dünya mutluluğu.¹⁰⁴ Doğal olarak da Farabi, İbn Sina, İhvanu's-Safa ve İbn Miskeveyh gibi İslam filozofları da ilham aldıkları kaynaklar gereği (Kadim Filozoflar ve Kuran'ı Kerim) mutlulukçu bir ahlak anlayışına sahip olmuşlardır. Yunan düşüncesinde mutluluk için kullanılan eudaimonia'nın yerine Müslüman filozoflar daha önceden de belirtildiği gibi *saadet* kelimesini kullanmışlardır.

2.2.3. İslam Filozoflarında Mutluluk(Saadet) Anlayışları

Saadet kelimesi, Kur'an'da geçmemekle birlikte aynı kökten gelen said ve onun fiil hali bazı ayetlerde yer almaktadır. (Hud, 11/105-108) Kur'an'da ve hadislerde geçen said kelimesi dünyada ve özellikle de mahşerde ebedi mutluluğa kavuşanlar anlamına gelmektedir.¹⁰⁵

İslam filozofları saadet kelimesini bazen tek başına, bazen de saadetü't-dünya (dünya saadeti) şeklinde kullanmanın yanında, sürekli, daimi ve en yüksek mutluluk anlamına gelen ve daha üstün gördükleri, hepsi aynı manada kullanılmak üzere,

¹⁰⁴ Bedia Akarsu, *age.*, s. 23.

¹⁰⁵ Müfit S. Saruhan, "Ahlak ve Erdemin İnşası", (Ed. Bayram Ali Çetinkaya), *age.*, s. 354.

“saadeü'l-kusva, saadetü'l-uzma ve saadetü'l-ulya (en yüce mutluluk)” tabirlerini kullanmışlardır.¹⁰⁶

İslam felsefesi tarihinde mutluluk problemini, ilk olarak sistematik bir şekilde ele alan Farabi'dir. Farabi kendisinden sonraki İslam filozoflarının mutluluğa bakış açılarını da belirlemiş bir isimdir. O mutluluğu insanın var oluşunun gayesi, insanın kendi türüne özgü yetkinliği olarak ifade eder. Mutluluk iyi olan şeyler arasında en iyi şey olup, esas itibariyle asla herhangi bir zamanda başka herhangi bir şeyden dolayı değil, bizzat kendilerinden dolayı tercih edilendir. Bundan dolayı biz böyle bir mutluluğu elde ettiğimizde, onunla birlikte ondan başka herhangi bir şeye ihtiyacımızın olmadığını görürüz.

Böyle bir mutluluğa ulaşmanın yolu da fiillerimizin iyi, nefsimize arız olan şeylerin gerektiği gibi (iyi) olabilmesidir. Bu noktada insanlara ve insan topluluklarına iyi fiilleri yapmayı alışkanlık haline getirmenin yollarını gösterecek ve böylelikle onların iyi insan olmalarını sağlayacak da yönetim (siyaset)'dir.¹⁰⁷

Buna ilaveten filozof'a göre kişi, en üstün iyilik ve en büyük mükemmelliğe, birbiriyle yardımlaşan ve birçok insanın bir araya gelmesiyle oluşan, yaratılış ve tabiatı bakımından yöneticiliğe istidatlı, gerekli meleke ve tutumları kazanmış yöneticilerin yönetiminde ki erdemli şehirlerde ancak ulaşabilir.¹⁰⁸

Dünyevi mutlulukların en yüce mutluluğa(ahret mutluluğu) ulaşmak için gerekli olduğu düşüncesinde olan filozof en yüce mutluluğu da insan ruhunun, varlık bakımından kendisine dayanacağı bir yetkinlik derecesine ulaşması, bu noktada, cisimden bağımsız ve maddeden ayrı varlıklar sınıfına dâhil olması, ebediyen de bu durumda kalması olarak açıklar.¹⁰⁹

---

¹⁰⁶ Farabi, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, Çev.: Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, Büyüyenay Yay., İstanbul 2012, ss. 18-36-59-80-83.; İbn Miskeveyh, *age.*, s. 80.; Hasan H. Bircan, *age.*, ss. 81-95.

¹⁰⁷ *Farabi'nin, Tenbîh*, ss. 159-167.

¹⁰⁸ Farabi, *Medîne*, s. 92.

¹⁰⁹ Farabi, *Fusûl*, s. 66.

Farabi'nin öğrencisi konumunda bulunan İbn Sina¹¹⁰ mutluluğu ameli-metafizik bir yetkinliğe ulaşmış insanın duyduğu en yüksek derecede haz ve mutluluk olarak düşünür.¹¹¹ Hazzı “bir yetkinlik ve hayr” olarak tarif eden filozofa göre nefsin her gücünün kendine göre bir lezzet, hayr ve elemi vardır. Fakat aklın idrakinden duyulan haz en güçlü ve en değerli olup ardına düşülecek haz ve mutluluk natik nefsin yetkinliğinden duyulan mutluluktur.¹¹²

Filozofa göre, reziletlerin engelleri sebebiyle bu dünyada hakiki anlamda ulaşılamayan mutluluğa ahlaki arınma ve erdemler vesilesiyle ahrette ulaşılabacaktır.

Mutluluğu, insanın en yüksek derecede arzuladığı şey olarak tarif eden İhvanu's-Safa, elde edilmesini de nefsin terbiyesi ve ahlakın olgunlaştırılmasından ibaret gördüğünü ifade eder.

Mutluluk, dünyaya ait mutluluk ve ahrete ait mutluluk diye ikiye ayrılmakta olup mutluluk açısından insanlar da dörde ayrılır:

- 1-Dünyada ve ahrette mutlu olanlar.
- 2-Dünyada da ahrette de mutlu olmayanlar.
- 3-Dünyada mutlu olmayıp ahrette mutlu olanlar.
- 4-Dünyada mutlu olup ahrette mutlu olmayanlar.¹¹³

Kısaca aralarında hiçbir fark olmadığı anlamlarına gelmese de İslam filozoflarının mutluluğa bakış açıları birbirleriyle örtüşmektedir. Onların anlayışında mutluluk “gerçek, devamlı, en yüce” şey olup aynı zamanda en son gaye, en yüksek iyi ve en son insani yetkinliktir. Bu yetkinlik de insan nefsinin ulvi şeylere yönelmesi ve ahlaki yükselişi ile olacak olup insan hakiki anlamda saadete öbür dünyada kavuşacaktır.

---

¹¹⁰ Ali Durusoy, “İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., No: 69, İstanbul 1993, s. 28.

¹¹¹ Mustafa Çağrı, *age.*, s. 209.

¹¹² İbn Sina, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, Çev.: A. Durusoy, M. Macit, E. Demirli, Litera Yay., İstanbul 2005, s. 174.

¹¹³ Cavit Sunar, *age.*, ss. 84-85.

2.3. İbn Miskeveyh'in Mutluluk Anlayışının Kaynakları

İbn Miskeveyh, mutluluğun ne olduğu, mutluluğa nasıl ulaşılabileceği ile ilgili konulara değindiği Tehzîbu'l-Ahlâk'ta Yunan filozoflarına ait mutluluk anlayışı ile İslam geleneğinin mutluluk anlayışı arasında bir senteze gitmiştir.¹¹⁴ Bu nedenle de yararlandığı kaynakları, iki ana grupta değerlendirebiliriz: Birinci grup kadim filozoflar olup özellikle onlardan Platon ve Aristo'dur. Zira filozofumuz Tehzîbu'l – Ahlâk'ın (başta mutluluk olmak üzere) birçok bölümünde özellikle bu iki filozof ve onların düşüncelerine yer vermektedir. Müslüman bir ahlak filozofu olan Miskeveyh, eserinde ayetlere yer vermiş, ayetlerden yola çıkarak filozoflara ait düşüncelerin yorumlarını yapmıştır. Bu nedenle de Kur'an, Miskeveyh'in Platon ve Aristo'dan sonra bilgisine başvurduğu ikinci kaynak olmuştur. Hem nefislerin yani iç faktörlere hem de yaşanan çevreye yani dış faktörlere dikkat çeken Miskeveyh'in mutluluk konusundaki düşüncelerini başlıca iki kaynaktan edindiği muhakkaktır. Bu kaynakların mutluluk hakkındaki görüşlerine kısaca değinmeğe çalışacağız.

2.3.1. Platon

Devlet, Yasalar, Politikos, Protagoras, Menon, Gorgias ve Philebos adlı eserlerin sahibi olan Platon eudaimonist (mutlulukçu) bir felsefi karaktere sahiptir. Filozofa göre en yüksek iyi mutluluktur ve mutluluğa erdemler ile ulaşılır. Filozofa göre insanın ruhuna ait "akıl, öfke ve şehvet" olmak üzere üç temel güç ve her güce özgü bir de erdem vardır: "Ölçülülük, cesaret ve yüce gönüllülük."¹¹⁵

Platon ölçülülüğü bedensel arzular, yemek, içmek ve her türlü isteklerin erdemi olarak belirler. Cesareti, ödleklilik ve her türlü öfkenin erdemi olarak belirler. Yüce gönüllülük ya da bilgeliği de aklın erdemi olarak belirler. Filozofa göre bu üç erdemin mutabakatı ve insicamından meydana gelen bir temel erdem daha var ki o da filozofun doğruluk da dediği adalet erdemidir. Adalet erdemi ölçülülük, cesaret ve bilgelik erdemlerinin tesis edilmesinden sonra gerçekleşecektir.¹¹⁶ Platon, mutluluk

¹¹⁴ Müfit Selim Saruhan, *İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı ve İnsan*, Avrasya Yay., Ankara 2005, s. 66.

¹¹⁵ Platon, *Devlet*, s. 45.

¹¹⁶ *Age*, ss. 46-48.

için gerekli olan erdemlerin kazanılmasında önemli bir role sahip olan eğitime ve özellikle de dini eğitime dikkat çeker.

“Güzel şeyler zordur, dünyadaki yapmamız gereken en son şey usanmaktır”¹¹⁷ diyen filozof, mutluluk için gerekli olan erdemlere ulaşmanın güçlüklerine değinir. Erdemlerin zıtları olan kötülöklere ulaşmak daha kolaydır. Bu durum onların doğaları gereği böyledir. Fakat erdemlere ise çetin uğraşlar ve büyük gayretler ile ulaşılacaktır. Bu da erdemlerin doğası ile alakalı bir durumdur. Çünkü erdemler en değerli olanlardır. Her değerli olana ulaşmak, onları elde etmek zordur.¹¹⁸ Bu zorlukları aşmak, insanın tek başına güç yetire- bileceği bir durum değildir. Bu nedenle insanın varoluş gayesi olan mutluluğa ulaşabilmesi için erdemli ve mutlu bir kentte yaşaması zaruridir. Eğer böyle bir toplum yoksa ilk iş, böyle bir topluluk ve kenti ya da devleti inşa etmektir diyen Platon, “Devlet” adlı eserinde, ilk iş olarak gördüğü, mutlu toplum ve devletin nasıl oluşturulacağı üzerinde durmaktadır.

Platon toplumu insana benzetir. Toplum insanın büyütölmüş halidir. İnsanın, üç temel gücünün varlığına benzer, toplumlarda da üç sınıf bulunur. Bunlar işçiler, koruyucular ve yöneticiler olarak adlandırılır. Bu sınıflar, toplumdaki güç dengeleri olup, bu güç dengeleri arasında sağlıklı bir uyum ve düzen oluşturulması halinde toplumda ölçölölük, cesaret ve bilgelik erdemleri egemen olacaktır. Bu erdemlerden ölçölölük, işçi sınıfına has olmakla beraber toplumun tamamına egemen olması gerekir. Cesaret erdemi daha çok koruyucu sınıfının faziletidir. Bilgi erdemi de toplumun beyni konumundaki yönetici sınıfının erdemi olarak adlandırılır. Bir toplumda bu faziletlerin gerçekleşmesinde yönetici sınıfına çok büyük işler düştüğünü belirten Platon, toplumsal faziletlerin gerçekleşeceği koruyucu ve yönetici sınıfın vazife ve sorumluluklarını ayrıyeten açıklar. Toplumun her sınıfının kendi üzerine düşen sorumluluğu hakkıyla yerine getirmeleri halinde nihayet erdemlerin en önemlisi olan adalet erdemi ortaya çıkacaktır ki adalet erdemi ile beraber diğer üç erdem in kendinde gerçekleştiği toplum mutlu toplum olarak anılır.¹¹⁹ Böyle bir toplum iyi yönetimiyle, sınıfları ve halkı içinde uyumu gerçekleştirmiş haliyle

---

¹¹⁷ *Age*, ss. 59-167.

¹¹⁸ Platon, *age*, s. 58.

¹¹⁹ *Age*, ss. 152-153-158-160.

bütünleşmiş bir organizmaya ve tek bir bireye benzer.¹²⁰ Filozof, Devlet adlı eserinin sekizinci bölümünde de mutsuz toplumlardan haber verir. Bu toplumlar yönetim biçimlerine göre farklı isimler ile anılır. Bunlar sıra ile Timokratik Devlet, Plutokratik Devlet, Demokratik Devlet ve Tiranlıktır.¹²¹

Son olarak Platon, mutluluğun sadece bu dünya ile alakalı olmadığını, onu öbür dünyada da yaşanacak bir iyilik olduğunu söyler. Öbür dünyaya Platon, “Hades’in Ülkesi” adını verir. Dünyada mutluluğa ulaşmış insanlar Hades’in Ülkesi’nde de mutlu bir yaşam süreceklerdir. Dünyada, erdemleri kazanmak için çaba sarf etmeyen, mutsuz olan insanlar ise Hades’in ülkesinde mutsuz bir hayat ile karşılaşacaklardır.¹²²

2.3.2.Aristo

İbn Miskeveyh’in mutluluk anlayışının oluşmasında etkili olan bir diğer Yunan filozofu da Aristo’dur. Aristo da yaşamın gereğinin “eudaimonia” olduğunu kabul eder. Yaşamın en önemli amacının mutluluğa ulaşmak olduğuna, hayatın anlamı üzerine yaptığı düşünceleri sonucunda varır. Filozof Nikomakhos’a Etik adlı eserinin ilk bölümünde şu şekilde düşünür : “...gözün, elin, ayağın ve genellikle parçaların her birinin bir işi olduğu görüldüğü gibi, insanın da bunların ötesinde bir işinin olduğu ileri sürülebilir mi? Bu acaba ne olabilir? Yaşamak bitkilerle ortak görünüyor, biz ise insana özgü hayatı arıyoruz. Öyleyse beslenme ile ilgili yaşamı bir kenara bırakmalı. Bunun arkasından duyulara sahip yaşam geliyor ama bu da at, öküz ve bütün hayvanlarla ortak görünüyor. O halde geriye akıl sahibi olanın – bunun da akla boyun eğen olarak, bir de akla sahip olan ve düşünen olarak- bir tür eylem yaşamı kalıyor. Eğer insanın işi ruhun akla uygun işi ise insansal iyi, ruhun erdemlere uygun etkinliği olur.”¹²³ Öyleyse var olan her şeyin bir gayesi olup hiçbir varlık bu kuralın dışında bulunmamaktadır. Bunun yanında diğer varlıklar ile kıyaslandığında insanın başka varlıkların ulaşamayacağı özel bir konuma sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu konum insanın akıl özelliği sayesinde olduğu kesindir. Akıl özelliği sayesinde insan diğer varlık türlerinden ayrılmakta ve onlardan

¹²⁰ Age., s. 188.

¹²¹ Age, s. 294; Bedia Akarsu, age., s. 114.

¹²² Platon, age., ss. 56-57.

¹²³ Aristo, age., ss. 17-18.

üstün olmaktadır. Öyleyse insanın var oluş gayesi de bu özel yaratılışına uygun, başka varlıkların ulaşamayacağı türden olmalıdır ki bu da ruhun akla uygun, insansal bir “iyi” yaşamdır diyor Aristo.

Fakat burada bir problem ortaya çıkmaktadır. O da bu insansal “iyi” yaşamın ne olduğu, ne tür bir şey olduğu problemidir. Çünkü birden fazla iyi vardır. Kimine göre sağlık iyi iken, kimine göre onurlu yaşam, kimine göre de zenginlik iyidir. Peki, hangi iyi, insanın yaşamının asıl gayesi olacaktır? Aristo bu problemi, iyileri kendi içlerinde önem sırasına koyarak aşar. Zira filozofa göre tek bir iyinin dışında bütün iyi olarak bilinenler başka amaçlar için vasıta olan iyilerdir. Bu tür iyiler kendileri amaç olmaktan çıkar. İnsanın yaşamının gayesi ise iyilerin en ucundaki şeydir. En iyi olanıdır. Yani kendisi amaç olan “iyi” dir. Bu da diyor filozof mutluluktur. İyiler içinde mutluluk sadece, başka bir amaç uğruna aranan değil kendisi için aranandır. Yaşamı tercih edilecek kılındır. Hiçbir eksiği bulunmayandır. Bu yönleri itibariyle de mutluluk insanın varoluşunun en önemli gayesidir.¹²⁴ Bu sebeple o en iyi, en hoş ve en güzel olan, en tanrısal olandır.¹²⁵

Aristo, burada başka bir problemin ortaya çıktığını belirtir. O da insan hayatının en önemli gayesi olan mutluluğa nasıl ulaşılacağı problemidir. Filozof bu problemi mutluluk öğrenilebilir bir şey mi yoksa Tanrı vergisi olan rastlantısal bir şey mi? Sorusuna cevap bularak aşar. Filozof insanın akıllı ve eğitilebilir bir varlık olduğunu hatırlatır. Mutluluk da ruhun erdemlere uygun etkinliğidir. İnsan öğretim ve çabayla erdemleri kazanır. Mutluk da kazanılan bu erdemlerin ödülüdür. Mutluluk eğitim ve çaba ile kazanılan erdemlerin ödülü olduğu için de insanın dışındaki hiçbir varlığın ondan nasibi yoktur. Bunun için de mutluluk Tanrı vergisi rastlantısal bir şey olmasa da en Tanrısal olandır.¹²⁶ Mutluluğa ahlaki faziletler yani erdemler ile ulaşılacağını bu cümleleri ile belirten Aristo, erdemlerin de eğitim ile sonradan kazanıldığını belirtmekle ahlakın sonradan kazanılan bir şey olduğunu da kabul etmiş olur.¹²⁷

---

¹²⁴ *Age.*, s. 16.

¹²⁵ *Age.*, ss. 21-22.

¹²⁶ *Aristo, age.*, s. 22.

¹²⁷ *Age.*, ss. 30-128-204.

Aristo erdemleri ruhun güçlerinden yola çıkarak anlatır. Buna göre ruhun üç temel gücü vardır. Bunlardan birincisi akıldan pay alan gücü, ikincisi akıldan hiçbir şekilde pay almamış olan gücü, üçüncüsü de aklın sözünü dinlemeye müsait bir yaratılışa sahip olan güçtür. Ruhun bu temel güçleri varoluş gayelerine uygun bir şekilde eğitilmeleri ile erdemleri kazanacaklardır. Ruhun akıldan pay alan gücünün erdemi “yüce gönüllülük”, ruhun akıldan pay almayan gücünün erdemi “ölçülülük”, ruhun aklın emirlerini dinlemeye yatkın olan gücünün erdemi de “yiğitlik” olarak isimlendirilir. Bu erdemlerden erdemlerin en önemlisi olan “adalet” erdemi ortaya çıkacaktır.¹²⁸ Aynı zamanda bu temel erdemlerden her biri, fazlalık ve eksiklik şeklindeki iki fenalığın ortasında yer alır. Orta demek denge demektir. Nasıl ki aşırı ya da eksik yapılan beden eğitimi gücü yıpratır; fazla ya da az yenilen yemek sağlığı bozarsa erdemler de orta yerden sapmakla bozulur.¹²⁹ Filozof faziletlerde dengeyi sağlamanın zor olduğunu bu sebeple de erdemli olmanın güç bir iş olduğunu belirtir.¹³⁰

Bunların dışında filozof insanın sosyal bir varlık olduğuna vurgu yapmaktadır. Kendileri ile mutluluğa ulaşılacak olan erdemleri kazanmak tek başına yeterli olmamaktadır. Beden sağlığı, beslenme, erdemli çevre ve dostlar gibi dış iyilere de mutluluğa ulaşma adına insan gereksinim duyar. Aynı zamanda sosyal bir varlık olan insanın mutluluğa ulaşabilmek için duyduğu en önemli şeyin başında da erdemli bir yönetim ve yönetici gelmektedir.¹³¹ Bu sebeple mutluluk Aristo’ya göre siyaset ilminin alanına girmektedir.

Daha önceden de ifade edildiği üzere Aristo ve Platon, Miskeveyh’in felsefi düşüncesinin oluşmasında önemli katkıya sahip iki büyük yunan filozofudur. Bu iki filozofun etkilerini Miskeveyh’in eserlerinde özellikle de Tehzib adlı eserinde açık bir şekilde görmekteyiz. “İbn Miskeveyh’in Mutluluk İle İlgili Kullandığı Temel Kavramlar” adlı konumuzda da daha açıkça görüleceği üzere İbn Miskeveyh’in ruhun temel güçleri ve bunlardan doğan temel faziletler ve reziletler dair görüşleri büyük ölçüde Platon ve Aristo’nun görüşlerinin bir devamıdır. Miskeveyh Platon’un

---

¹²⁸ *Age.*, ss. 38-39-92.

¹²⁹ *Age.*, ss. 31-32-36-37.

¹³⁰ *Age.*, s. 42.

¹³¹ *Age.*, ss. 17-210-214.

gelenekselleşmiş görüşüne uygun olarak nefsin, faziletlerine ve reziletlerine temel oluşturan güçlerini “akıl gücü, öfke gücü ve şehvi güç” şeklinde üçe ayırmış olup bunların mutedil olmalarından erdemlerin, aşırı olmalarından da reziletlerin doğacağını belirtmiştir.¹³²

İbn Miskeveyh her faziletin, fazlalık ve eksiklikten ibaret olan iki reziletin tam ortası olduğu görüşünü devam ettirmekte bununla beraber vasat noktada bulunmanın ve bu noktada kararlı bir şekilde kalmanın oldukça zor olduğuna dair Aristo’ya ait görüşe katılır. Miskeveyh, Aristo gibi sık sık insanın tabiatı itibariyle sosyal ve medeni bir varlık olduğunu tekrar eder. Yine Miskeveyh mutluluğa ulaşmak için gerekli olan mükemmelleşme ya da kendi özünü tamamlama da insanın kendi kendisine yeterli olmayacağını kabul eder.¹³³

Yine önceden de ifade edildiği üzere Miskeveyh rasyonalist bir düşünürdür. Bununla beraber o aklın yanında dine de önem vermiş olup bu noktada Aristo’dan ayrılacak Platon gibi düşünecektir. Zira Miskeveyh mutlu olma yolunda dini eğitimin önemine dikkat çeker. Platon gibi Miskeveyh de çocukların ahlaklarının geliştirilmesinde dini eğitimin önemi üzerinde durur.¹³⁴

Miskeveyh, mutluluk ile irtibatlı olması sebebiyle ölümden sonra mutluluk hayatının bulunup bulunmadığı konusunda durmuştur. Müslüman bir düşünür olarak Miskeveyh ahret hayatına ve bu hayatta insanların, dünyadaki erdemli ya da erdemsiz yaşayışlarının karşılığını bulacağına inanır ve nefsin ölümsüzlüğü konusunda Platon’un yolunu takip eder. Hatta Miskeveyh ölümsüzlük ve ahret konusunda görüşleri yeterince açık olmamasına rağmen Aristo’nun da ikinci hayata inandığını ileri sürer.¹³⁵

2.3.3. Farabi

Ebu Nasr Muhammed b. Tarhan b. Uzlug el-Farabi (ö. 950). İslam düşünce tarihinin en büyük isimlerinden biridir. “el-Muallimu’s-Sani” unvanıyla anılan Farabi, Aristo’ dan sonra yetişmiş en önemli meşşai filozofu sayılır.

---

¹³² Miskeveyh, *age.*, s. 22.

¹³³ *Age.*, ss. 31-35.

¹³⁴ *Age.*, ss. 58-94.

¹³⁵ *Age.*, ss. 91-92-186-187.

Farabi, İslam düşünce tarihinde çok büyük ve geniş bir etkiye sahiptir. Sadece felsefecileri değil kelamcıları, ahlakçıları ve mutasavvıfları da etkilemiştir. Farabi'nin felsefi fikirlerinin etkisi altında kalmış filozofların başında İbn Miskeveyh gelmektedir. Daha öncede ifade edildiği gibi Miskeveyh, Eflatun ve Aristo'nun fikirleriyle İslam Dini'ni birbirleriyle yaklaştırmaya çalışmış ve bu maksatla Farabi'nin akılcı yolundan gitmiştir. Özellikle ahlak, Miskeveyh'in Farabi'nin düşüncelerinden etkilendiği başlıca felsefi alandır.

Ahlak alanında Farabi'nin en temel eserleri Tahsîlü's-saâde, Füsûlu'l-Mede'nî ve et-Tenbîh alâ sebîli's-saade' dir. Bizler bu eserler vesilesiyle filozofun ahlaka dair görüşleri hakkında fikir sahibi olmaktayız.

Farabi, ahlâkı : *“Fiillerin ve nefse arız olan şeylerin ya iyi ya da kötü olmasına vasıta olan şey”* olarak tarif eder. İyi ahlakı, iyi fiillerin ve nefse arız olan iyi şeylerin meydana gelmesine vasıta olan ahlak olarak, kötü ahlakı da kötü fiillerin meydana gelmesine sebep olan ahlak olarak tarif eden filozof'a göre önemli olan mutluluğa vesile olacak ahlakı edinmektir. Çünkü yaratılışın gayesi mutluluk olup ahlak bu amaca götüren en önemli vasıtaadır.¹³⁶ Farabi varoluşun gayesi olarak nitelediği mutluluğu ifade ederken *“Sa'adetü'l-Kusvâ”* kelimesini kullanır.¹³⁷ Sa'adetü'l-Kusva, düşünen canlı olan insanın erişebileceği olgunluk mertebelerinin en yükseği olan *“yüce mutluluk”* anlamına gelir. Burada kastedilen yüce mutluluk (Sa'adetü'l-Kusva), insanın biyolojik ve duygusal taleplerini karşılamak, alelade bir hayat yaşamak suretiyle elde edeceği maddi ve bedeni bir rahatlık ve memnunluk olmayıp, düşünce ve ahlak donanımıyla kazanılacak nefsin(ruh) yetkinlik halidir.¹³⁸ Öyleyse ahlak nefsin yetkinlik hali olup ahlaktan amaç mutluluktur.

Filozof: *”Mutluluğun elde edilmesi insan varlığının amacı olunca; insan, ne olduğunu bilmeye, onu amaç edinmeye ve göz önünde tutmaya ihtiyaç duyar. Ayrıca, mutluluğu elde etmek için yapması gereken şeyleri bilmesi ve onları yapması gerekir”*¹³⁹ der ve mutluluğa ulaşmak için ahlak ile donatılması gereken nefsi tanıtır. Nefs, bedeninin sureti ve onun varlığının dayanağıdır. Suretler nasıl madde için

¹³⁶ Farabi, *Tenbîh*, ss. 164-165.

¹³⁷ Farabi, *Siyâse*, s. 36.

¹³⁸ Farabi, *Tenbîh*, ss. 160-161; Mustafa Çağrırcı, *age*, s. 187.

¹³⁹ Farabi, *Siyâse*, s. 84.

yetkinlik ise nefiste bedeninin yetkinleşmesine yardımcı olur.¹⁴⁰ Nefis bedeninin sûreti olduğu için bedenden önce var olmaz¹⁴¹ ve araz değildir. Nefis ve bedeninin kendilerine has yetkinlik durumları vardır. Nefis yetkinliğine faziletler ile ulaşır.¹⁴² Farabi'ye göre faziletler sonradan kazanılmaktadır. Bu sebeple ahlaki faziletlerin nefiste mizaç halini alabilmesi için, onları defalarca tekrarlamak gereklidir.¹⁴³ Bu şekilde kazanılacak faziletler (övlümüş fiiller) üç tanedir. Bunlardan ilki, düşünme kuvvetinin (el-kuvve nâtika) ıslahı ile gerçekleşecek (**hikmet**) olmalıdır. İkincisi, öfke kuvvetinin ıslahı ile gerçekleşecek (**cesaret**) olmalıdır. Üçüncüsü de şehvet gücünün ıslahı ile gerçekleşecek (**iffet**) olmalıdır. Bunların kullanımından da **adalet** fazileti ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁴ Her bir faziletin zıtları olan kötü fiiller vardır. Aynı zamanda faziletler orta olmalıdır. “Orta”, iki uç arasında olduğu ve bu uçlarda, “orta” ya benzeyenin bulunması mümkün olduğu için, “orta” ya benzeyen tarafa düşmememiz gerekir.¹⁴⁵

Farabi, insanı mutluluğa ulaştıracak olan erdemlerin elde edilmesinde bireysel çabaya dikkat çeker.¹⁴⁶ Fakat bireysel gayret tek başına yeterli olmamaktadır. Çünkü insanlar kemale erme hususunda noksan yaratılmıştır. Bununla beraber o çok şeye muhtaçtır. İhtiyaçlarını tek başına karşılamaya gücü yetmez. Bunun için insanların bir topluluk oluşturmaları zorunludur. Oluşturulacak bu toplumun başında da bilim ve marifeti gerçek anlamda elde etmiş, öğrettiği şeye insanları iyi bir şekilde kılavuzlama kabiliyeti olan, mutluluğa giden bütün işleri belirleyecek, tanımlayacak ve değerlendirecek nitelikte faziletli bir yöneticinin olması gerekir. Ancak sayılan erdemlere sahip başkan tarafından yönetilen toplum mutluluğa ulaşır. Böyle topluma **erdemli toplum** denir. Yönetilenler dünya ve ahret hayatlarında gerçek mutluluğa ulaştıracak faziletlerle ancak böyle bir erdemli toplum içinde ulaşacaklardır. Bununla beraber Farabi yönetimleri, yönettikleri halkı mutluluğa ulaştırma amaçlarına göre sınıflandırır. Bu açıdan toplumlar dört sınıfa ayrılırlar. Erdemli toplum halkın mutluluğu açısından ideal toplumdur. Erdemli toplumun dışında ki diğer toplumların

---

¹⁴⁰ Farabi, *Fusûl*, s. 48.

¹⁴¹ Farabi, *Siyâse*, ss. 41, 43.

¹⁴² Farabi, *Fusûl*, ss. 46-113.

¹⁴³ Farabi, *Tenbîh*, ss. 53-166.

¹⁴⁴ Farabi, *Fusûl*, ss. 84-97.

¹⁴⁵ Farabi, *Siyâse*, s. 174.

¹⁴⁶ *Age.*, s. 80.; Farabi, *Tenbîh*, s. 164.

ismi ise Şu Şekildedir: Bilgisiz toplum, Fasık toplum ve Sapık toplumdur. Adlarından da anlaşılacağı üzere bu üç toplum Erdemli toplumun zıddıdır. Amaçları varoluş geyesi olan mutluluğun dışında farklı Şeyler olduğu için bu üç toplumda yaşayan insanlar mutluluğa ulaşamayacaklardır. Farabi es-Siyasetü'l-Medeniyye isimli eserinde bu toplumlar hakkında ayrıntılı bilgiler verir.¹⁴⁷

Farabi'nin mutluluk üzerine ifade etmiş olduğu fikirler yukarıda da geçtiği üzere kendisinden sonra gelen birçok filozofun ahlak ile ilgili görüşlerini etkilemiştir. İbn Miskeveyh, bu filozofların başında gelmektedir ve aynı zamanda birçok konuda o, Farabinin düşünceleriyle birebir örtüşen görüşler beyan etmiştir.

Daha önceden de ifade edildiği üzere Miskeveyh, Farabi'nin doğrudan doğruya olmayan, fakat onun ekolünü sürdüren Ebu Süleyman Siczi, Ebu Hayyan Tevhidi gibi öğrencileri arasında en büyüğüdür. Miskeveyh felsefede Farabi'yi takip ettiği gibi onu daha basit hale getirmiştir. Biz bunu Miskeveyh'in nefsin özellikleri, güçleri ve bu güçler vasıtasıyla kazanılacak faziletler, insanın varoluşunun ana gayesi, bu gayeye nasıl ulaşılacağı gibi konularda ortaya koyduğu düşüncelerinden anlamaktayız.

Farabi' den sonraki dönemin en büyük ahlak filozofu olan Miskeveyh'in, Farabi' den farkı daha çok konuları ele alış tarzı olarak görülmektedir. Örneğin nefsin güçleri ve nefse ait faziletler hakkında, her iki filozof hemen hemen aynı ağırlıkta konuyu ele almışken, nefsin bedene kıyasla sahip olduğu özellikler (araz olmayışı, cisim olmayışı gibi) Miskeveyh tarafından daha detaylı, daha katagorik ve anlaşılır ele alınmıştır. Mutluluğa ulaşmada bireysel gayretin önemli fakat yeterli olmadığı ve adaletli bir hükümdarın yönettiği faziletli bir toplumda yaşamak gerektiği üzerine her iki filozof bahsetmişken, erdemli toplum ve erdemli olmayan toplum ve yöneticilerinin özellikleri hakkında Miskeveyh'in, Farabi' ye kıyasla daha az durduğu görülmektedir.

Bu bilgilere ilaveten Farabi'de görülen rasyonalist ahlak anlayışının benzeri Miskeveyh'te de mevcuttur. Zira Miskeveyh, kendi döneminde yaygın olan

---

¹⁴⁷ Farabi, *Siyâse*, ss. 84-86-93-118.

mutasavvıfların ahlaki anlayışlarına karşı net tavır almış, insan hayatının zühd hayatı olmadığını belirtmiş ve Farabi’de olgunlaşan Yunan ahlakını savunmuştur.

2.3.4.Kur’an-ı Kerim

Evrensel bir kitap olan Kur’an, içeriğinde bilimsel, toplumsal, tarihi, siyasi ve ahlaki birçok ayet mevcuttur. Yalnız buna rağmen Kur’an, ne bir bilim ne bir tarih ne de bir siyaset kitabıdır. Kur’an öncelikli olarak başlı başına bir ahlak kitabıdır. Çünkü Kur’an’ın *dünya görüşü temelde teosantrik olup, Allah da özü itibariyle ahlaki bir mahiyeti olduğu düşünülen varlıktır.*¹⁴⁸

Kur’an insanın dini ve dünyevi hayatının genel çerçevesini çizmiş, tutum ve davranışlarının ilkelerini belirlemiş olup İbn Miskeveyh başta olmak üzere filozoflar tarafından da geliştirilecek olan ahlak anlayışlarının temelini oluşturmuştur. Öyleki daha çok rasyonalist yönü ile ön plana çıkan Miskeveyh, aklın yanında dine verdiği ağırlık dolayısıyla ayetlerden de yararlanmışır.¹⁴⁹Hatta filozof, Aristo’ya ait olup da İslam inanç ve ilkeleri ile bağdaşmayan görüşlerin bazılarını İslamîleştirmiş¹⁵⁰, bazılarını da dinî deliller (ayetler) ile teyit etmiştir.¹⁵¹ Saadet, tezkiye, mutlu olma yöntemleri Kur’an’ın da değindiği belli başlı mevzular olması sebebiyle, filozofumuzun yararlandığı başlıca kaynaklardan birisi, yine filozofumuz tarafından insanları mutluluğa götürücü ilahi kanun olarak tanımlanan dinin¹⁵² temel kaynağı Kur’an olmuştur. Kutsal Kitap, ihtiva ettiği diğer konular gibi ahlak konularını da herhangi bir ahlak kitabı gibi sistematik olarak ele almamakla birlikte, eksiksiz bir ahlak sistemi oluşturacak zenginlikte nazari prensipler ve ameli kurallar geliştirmiştir.

Alanımızın darlığı sebebiyle Kur’an ahlakının genel karakterini, başlıca ahlak kavramlarını, bunlarla ilgili emir ve nehiylerini içeren İsra süresinin 22-28. ayetlerinin bir özetini sunmakla yetinelim:

---

¹⁴⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Çev.: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2013, ss. 62-63.

¹⁴⁹ Miskeveyh, *age.*, s. 110-112.

¹⁵⁰ *Age.*, s. 91-93.

¹⁵¹ *Age.*, s. 126.

¹⁵² *Age.*, s. 127.

“-Allah’tan başka ilah tanıma.

-Yalnız Allah’a kul ol.

-Ana babana iyilik et, güzel davran. İkisinden birisi veya her ikisi senin yanında yaşlanırlarsa onlara “öf!” bile deme; onları azarlayıp incitme, ikisine de güzel sözler söyle. Eğer siz iyi olursanız, şunu bilin ki, Allah kötülükten yüz çevirenlere karşı çok merhametli, çok bağışlayıcıdır.

-Akrabaya, yoksula, yolda kalmışlara haklarını ver. Gereksiz yere de mallarını saçıp savurma.

-Senden yardım bekleyen çevrendeki yoksullara el uzatacak güçte değilsen, hiç olmazsa gönül okşayıcı, rahatlatıcı bir söz söyle.

-Ne cimri ve eli sıkı ol, ne de büsbütün müsrif ol.

-Zinaya yaklaşmayın; zira o bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir suçtur.

-Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın muhterem kıldığı bir cana kıymayın.

-Yetimin malına, rüşüne erinceye kadar, ancak en güzel niyetlerle yaklaşın.

-Verdiğiniz sözü yerine getirin. Çünkü verilen sözün sorumluluğu da vardır.

-Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru tartın.

-Yeryüzünde gurur ve kibirle yürüme. Çünkü sen(ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilirsin ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.”

“Peki, Kur’an-ı Kerim’de ahlak olarak vaaz edilen bu kurallar amaç mı yoksa araç mıdır?” Şeklinde bir soruya cevap olarak çok rahatlıkla “araçtır” cevabını veririz. Zira İslam nasıl amaç değil bir araç ise İslam’ın yapılmasını istediği ahlaki kurallar da amaç değil araçtır. Asıl amaç; Allah’ın en güzel bir şekilde yarattığı¹⁵³, ona kendi ruhundan üflediği¹⁵⁴ insanın “saadet”i ve “mutluluk”u dur. Çünkü

---

¹⁵³ et-Tin 95/4.

¹⁵⁴ el-Hicr 15/29.

Kur'an gaye-güdücü (teleoloji)¹⁵⁵ bir ahlaka sahiptir ve tamamıyla insanın mutluluğu ile ilgilidir.¹⁵⁶ “Kişiye ve onu şekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük kabiliyeti verene and olsun ki; kendini arıtan saadete ermiştir. Kendini fenalıklara gömen kimse de ziyana uğramıştır.”(Şems 91/7-10)¹⁵⁷ Ancak Kur'an, bir felsefe kitabı olmadığı için diğer birçok konu gibi mutluluk da onda herhangi bir filozofun düşüncelerini ortaya koyduğu şekliyle sunulmamıştır. Fakat ahlaki sistemin yanı sıra eksiksiz bir mutluluk görüşü ortaya konulacak zenginlikte nazari prensipler ve ameli kuralların vazedildiği de bir gerçektir.¹⁵⁸

Kur'an'a göre mutluluk ancak Allah'a itaatle elde edilir. İnsanın mutluluğunu temin için neleri yapmak ve neleri yapmamak zorunda olduğu, İlahi Kitapta açıkça yazılmıştır. Kutsal Kitap'ta mutluluğa ve mutsuzluğa işaret eden terimler var olup bu terimlerin bir kısmı hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğa işaret etmektedir (hasene, tayyib)¹⁵⁹: ”Kendilerine zulmedildikten sonra Allah uğruna göç edenleri dünyada iyi bir şekilde (hasene) yerleştirip ağırlayacağız. Onlara vereceğimiz ahiret mükâfatı (mutluluğu, ecir) ise daha büyüktür.”¹⁶⁰ Dünyevi mutluluğun sıkıntı, elem ve eksikliklerden uzak olmaması sebebiyle, hem uhrevi hem de dünyevi mutluluğa işaret eden terimlerin yanında Kur'an'da sadece uhrevi mutluluğa işaret eden birçok terim de vardır. İslam filozoflarının mutluluğu ifade için genellikle kullandıkları *essaade*'nin kökü olan “se-‘a-de” den ise sadece *said* (mutlu) ismi, zıddı olan *şaki* (mutsuz) terimiyle birlikte zikredilmiştir:

“O gün geldiği zaman hiç kimse O'nun izni olmadan konuşamayacak; ve oraya toplananlardan kimi mutsuz (*şaki*) kimi de mutlu (*said*) olacak. Mutsuz olanlar ateştedirler ki onların orada çok ıstıraplı bir nefes alıp vermeleri vardır. Rabbinin dilemesi hariç, gökler ve yer durdukça onlar cennettedirler. Rabbinin dilemesi hariç,

¹⁵⁵ Teleoloji: Âlemin (evrenin); amaçlarla, araçlar arasındaki ilişkiler sistemi olduğunu ileri süren felsefe. Tarih, tabiat olaylarının tek ve bütün olarak amaçları olduğunu ve bu amaçla belirlendiğini öne süren öğretiyi inceleyen bilgi dalı. Bk., Bolay, *age.*, s. 113; Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, ss. 70-71; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2002, s. 1014. (teleoloji md.)

¹⁵⁶ Hasan H. Bircan, *age*, s.38.

¹⁵⁷ Ayrıca bk., Kehf 18/1-4.; Âl-i İmran 3/3-4.; Hüd 11/1-4.; Neml 27/1-5.

¹⁵⁸ Hasan H. Bircan, *age*, s.39.

¹⁵⁹ *Hasene*, açıkça, mutluluk, refah ve iyilik anlamlarına gelmektedir. *Tayyib* ise en temel semantik işlevi duylulara –özellikle tat ve koku alma duylularına- çok leziz, hoş ve tatlı gelen şeylerin karşılığı olarak kullanılan bir sıfattır. T. Izutsu, *age*, s. 333 vd., 351.

¹⁶⁰ Nahl 16/41.; Ayrıca bk., Zümer 39/10.; Nisa 4/78.; A'raf 7/168.

gökler ve yer durdukça onlar hep orada kalacaklardır; kesintisiz bir lütuf (ata) olacak!” (11/Hud, 105-108).

Görüldüğü gibi bu ayetlerde insanlar ölümden sonraki hayatla ilgili olarak cennettekiler ve cehennemdekiler şeklinde ikiye ayrılmış ve birincilerin mutlu olduklarına “said”, ikincilerin ise mutsuz olduklarına “şaki” terimiyle işaret edilmiştir. Kur’an’da said terimi sadece burada geçmekte ve açıkça uhrevi mutluluğu göstermektedir. Dolayısıyla buradan hareketle Kur’an’a göre gerçek mutluluk ve mutsuzluğun ahirette olacağını, en yüce gaye olarak gösterilen mutluluğun uhrevi mutluluk olduğunu öncelikle belirtmemiz gerekmektedir.

Aynı zamanda şunu da ifade etmek gerekir ki, cennet ve cennetliklerle ilgili tasvirlerde, felsefede hissi ya da bedeni mutluluk ve akli ya da nefsanî mutluluk olarak ayrılan mutluluğun her ikisine de açıkça işaret edilmiştir.

Önce bedeni mutluluk olanlara baktığımızda –bu bedeninin dünya ile aynı olup olmadığı ayrı bir konudur- bedeninin her bir gücüne karşılık gelebilecek her türlü mutluluğa dair işaret ve tasvirler bulunduğunu görmekteyiz: Yeme, içme, giyme ve konaklamadan,¹⁶¹ güzel kokulardan, cinsellikle alakalı şeylere¹⁶² kadar her türlü hazdan bahsedilmektedir.

Nefsanî / akli mutluluğa gelince; Kur’an’da ahiret mutluluğunun nefsanî yönüne, müteakip vaadlerle “korku ve üzüntünün olmayacağı” gibi¹⁶³ hem selbi; “sevinç (sürur), kurtuluş (felah, necat), itminan ve Allah’ın rızasını kazanmak” gibi¹⁶⁴; hem de olumlu bir şekilde işaret edilmiştir: “Allah, inanan erkekler ve inanan kadınlara altında ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde tayyip meskenleri vaadetmiştir. Allah’ın razı olması (rıdvannullah) hepsinden daha büyüktür. İşte yüce *mutluluk (fevzü’l-azim)* budur.” (9/Tevbe, 72)¹⁶⁵

Kur’an aynı zamanda toplumsal yaşamın önemi ve gereğine değinmiş, erdemli ve mutlu bir toplumu gerçekleştirme yollarını belirlemiştir. “Ey insanlar,

¹⁶¹ Yasin 36/57.; Muhammed 47/15.; Rahman 55/40.

¹⁶² Vakıa 56/35-37.; Nebe 78/33.; Sa’d 38/52.

¹⁶³ Bakara 2/62-112-262-274-277.; Âl-i İmran 3/17.

¹⁶⁴ İnsan 76/7-11.; İnşikak 84/9-13.; Bakara 2/5.

¹⁶⁵ Ayrıca bk. Âl-i İmran 3/14-15.; Tevbe 9/89-100-111.; Mümin 40/9.

gerçekten biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi halklar ve kabileler (şeklinde) kıldık. şüphesiz, Allah Katında sizin en üstün (kerim) olanınız, (ırk ya da soyca değil) takvaca en ileride olanınızdır. şüphesiz Allah bilendir, haber alandır.”(Hucurat,49/13)¹⁶⁶ Ayeti ile toplumsal yaşama vurgu yapan Kur’an, erdemli ve mutlu bir toplumun oluşması için de şu prensipleri vaaz etmiştir: “şüphesiz Allah, size emanetleri ehline (sahiplerine) teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor...(Nisa,4/58)¹⁶⁷ Sonuç olarak Kur’an, Yaratıcı’nın çizmiş olduğu (*Kur’an Ahlakı*) istikamette mutluluğa (*saadet*) vasıl olma kitabıdır. Bu mutluluk cüz’ü dünyada, kül’ü ise ahirette olan hem bedeni ve maddi, hem de psikolojik ve manevi boyutu olan her türlü elemenden arî, dünyevi saadetler ile kıyaslanamayacak kadar üstün, en üst derecesinde gaye bakımından çıkar kaygılarını aşmış, cennet ve cehennem korkusunun da ötesinde tüm niyetlerini ve davranışlarını Allah’ın emrine ve rızasına uygun düşüp düşmeyeceği ölçüsüne göre değerlendirme derecesinde ahlaka sahip bireylere verilecek bir mutluluktur.

Her ne kadar sistematik bir ahlak ve onun doğal sonucu olan mutluluk bilgisine sahip olmasa da Kur’an, sahip olduğu kaidelerle başta Miskeveyh olmak üzere bütün diğer İslam felsefecilerine de ilham kaynağı olmuştur. Saadet, tezkiye, gerçek mutluluğun hem bedenlen hem de ruhen yaşanacağı, dünya üstü bir mekân anlayışı, mutlu olma yöntemleri... Bunların hepsi Kuran’ın bıraktığı miraslardır.

Bunun yanında teleolojik ahlaka sahip olan Kutsal Kitap bazı felsefeciler gibi ne sadece bireysel mutluluk yolunu takip etmiş ne de sadece toplumsal mutluluk amacını gütmüştür. O’nda ki “incittiğiniz yerden incinirsiniz...” , “bir topluluk kendini değiştirmedikçe Allah o topluluğu değiştirmez” kaideleri gereği Kur’an hem bireysel hem de toplumsal ahlak ve mutluluğa vurguda bulunmuştur.

Platon, Aristo ve Kur’an ahlakının sentezini yaparak daha çok toplumsal diyebileceğimiz bir mutluluk anlayışı oluşturmuş olan Miskeveyh aynı zamanda, mutlu bir yaşam için tecrübeleriyle sabit olan birtakım prensipler ortaya koymuş ve

---

¹⁶⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Komisyonu, *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 565.

¹⁶⁷ Komisyon, *age.*, s. 92.

bunlara uymayı kendisine şiar edinmiştir. İbn Miskeveyh bu prensiplerini “yaratıcısıyla hiçbir etki ve baskı altında olmadan yaptığım sözleşme” şeklinde tarif etmiş olup, uyacağına and içtiği bu ahlaki prensipleri şu on beş maddede belirtmiştir:

1.İnançlar konusunda hakkı batıla, konuşmalarda doğruyu yalana, iş ve eylemlerde ise iyiyi kötüye tercih etmek.

2.Mutluluk duygusuyla yaşamının her zaman özgür iradeyle gerçekleşeceğini bilmek; kişi ile nefsi arasında daima bir savaş bulunduğu için sürekli ve çokça mücadele etmek.

3.Şeriata (dine) sıkıca bağlanmak ve görevleri yerine getirmenin gerekliliğini kabullenmek.

4.Yerine getirinceye kadar verdiğim söze bağlıkalmak ki, bunun ilki şanı yüce Allah ile aramdaki sözdür.

5.Laubaliliği terk edip insanlara fazla güvenmemek.

6.Güzeli başka bir şey olduğu için değil, güzel olduğu için sevmek.

7.Nefis konuşmak istediği zaman akla danışıncaya kadar susmak.

8.Kazanılan davranışı, umursamazlıkla kaybedilmemesi için meleke haline gelinceye kadar korumak.

9.Doğru olan her şeye cesaretle girişmek.

10.Ömürden ibaret olan zamanın, onu başka şeye değil, önemli işlerde kullanmak için üzerine titremek.

11.Ölüm ve fakirlik korkusunu terk edip yapılması gerekeni yapmak ve üşengeçlikten vazgeçmek.

12.Etkisinde kalmamak ve karşılık vermemek için kötü ve kıskanç kimselerin sözüne aldırış etmemek.

13.Yerine göre zenginliği, fakirliği, değersizlik ve alicenaplığı gönül hoşnutluğu ile karşılamak.

14.Ruhi çöküntüyü azaltmak için sağlıklı iken hastalığı, sevinçli iken tasayı ve huzurlu iken öfkeyi hatırlamak.

15.Güçlü ümit, iyi bir beklenti ve yüce Allah'a güven duygusunu içinde bütün varlığıyla O'na yönelmek.¹⁶⁸

Miskeveyh'in uyacağına dair yaratıcıya söz verdiği mutluluk ile ilgili bu prensipler Platon ve Aristo gibi Yunan filozofları ve Farabi gibi Müslüman filozofları ile Kur'an-ı Kerim'in etkisiyle filozof tarafından belirlenmiş prensiplerdir. Hattı zatında ahlak ve mutluluk ile ilgili yazılmış olan Tehzîb , bu prensiplerin ayrıntılı açıklamalarından oluşan bir eserdir dersek yanlış söylemiş olmayız. Zira filozofun mutluluk prensiplerini oluşturan cümlelerinde geçen din, irade, ölüm, yaratıcıya yakınlık, olumsuz ahlaki davranışlara sahip kimselere karşı tedbirli olma, fakirlik, nefsi erdemler, şeriat gibi kavramlar Tehzîb'te mutluluk ile irtibatlı olduğu vurgulanan kavramlardır. Bu kavramların bir kısmına mutluluğu etkileyen bireysel faktörler olarak dikkat çekilirken bir kısmına da toplumsal faktörler olarak dikkat çekilmiştir.

2.4.İbn Miskeveyh'in Mutluluk İle İlgili Kullandığı Temel Kavramalar

2.4.1. Ahlak

Arapça da “hulk” ya da “huluk” kelimesinin çoğulu olan ahlak sözlükte “seciye, mürûet, tabiat, huy ve âdet ” gibi manalara gelmektedir.¹⁶⁹ Seciye: İnsanda yerleşmiş olan davranış ilkesi, meleke; Mürûet: İnsanlıkta kemale erme; Adet: Alışkanlık, huy; Tabiat: Fitrat, yaratılış anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁰

İslam düşünürleri arasında önemli bir ahlak filozofu olan İbn Miskeveyh ahlakı şu şekilde tarif etmektedir: “Ahlak insan ruhunun, düşünmeye ihtiyaç duymaksızın insanı belli bir şekilde davranmaya sevk eden halidir.”¹⁷¹ Filozofun

¹⁶⁸ Ebu Hayyan et-Tevhidi, *el-Mukabesat*, Nşr.: Muhammed Tevfik Hüseyin, Daru'l-adab, Beyrut 1989, 2. Bsk., ss. 306-309.; Muhammed Lütfî Cuma, *age.*, s. 306.; Mahmut Kaya, *age.*, ss. 269-270.

¹⁶⁹ İbnü'l-Manzur, *age.*, “hulk” md., Cild: 4, s. 62.

¹⁷⁰ Zebîdi, *age.*, “hulk” md., Cild: 25, ss. 146-148.

¹⁷¹ Miskeveyh, *age.*, s. 36.

ahlak hakkında yaptığı bu genel tariftten biz ahlakın insan ruhuna ait bir hal, nitelik olduğunu anlamaktayız. Ayrıca bu niteliklerin düşünmeye ihtiyaç duymaksızın insanı belli bir şekilde davranmaya sevk edecek ölçüde de ruhta iyice yerleşmiş olması gerekmektedir. Bu yerleşik nitelikler doğru sözlülük, merhametlilik, adaletli olmak gibi insanı varoluş gayesine olan mutluluğa götürecek erdemli davranışlar olabileceği gibi, yalan söylemek, hilekârlık, adaletsizlik gibi varoluş gayesinden alıkoyacak erdemsiz davranışlar, reziletler de olabilir.

Daha önceden de ifade edildiği gibi bütün İslam filozoflarında olduğu gibi Miskeveyh'in felsefesinde de mutluluk insanın en önemli varoluş gayesi olup ahlak bu gayeye ulaştıracak en önemli vasıttır. Ahlakın bu gayeye hizmet etmesinin temel şartı da bireyin ruhunda yerleşecek ve dışa yansıyacak olan niteliklerin erdemli nitelikler olmasına bağlıdır. Filozof, Tehzîbu'l-Ahlâk'ın başında eseri telif etmekteki amacını açıklarken ahlaka dair yaptığı tanımda bu duruma şöyle vurgu yapar: “Bizde hepsi de güzel ve aynı zamanda külfetsiz ve meşakkatsiz olarak yapabileceğimiz fiiller meydana gelmesini sağlayan kabiliyettir.”¹⁷²

İbn Miskeveyh'in ahlaka dair yaptığı bu tanımları ile ahlakın ruhun bir hali ve kabiliyeti olduğuna dikkatimizi çekmekle birlikte, bizlerin bu kabiliyeti mutluluk gayesine hizmet edecek güzel fiiller ile donatmamız gerektiğine de vurgu yapmıştır. Bu vesile ile Miskeveyh filozoflar arasında eski bir tartışma konusu olan, ahlakın değişip değişmeyeceği konusuna da değinmiştir. Tehzîbu'l-Ahlâk'ın ikinci bölümünde Filozof, eskilerin ahlak konusunda anlayamadıklarını, kimilerine göre insanın ömrü boyunca doğuştan getirdiği ahlaki niteliklerine göre hayatını devam ettirmekte olduğunu, kimilerine göre de ahlak sonradan kazanılan bir nitelik olarak ele alındığını ifade eder.¹⁷³

Miskeveyh, bu görüşlerden ahlak veya erdemlerin tamamen tecrübe ve alışkanlıklara bağlı olup doğuştan getirilme ile ilgisinin bulunmadığına¹⁷⁴ yönelik Aristo'ya ait görüşü kabul etmiş ve savunmuştur.

---

¹⁷² *Age.*, s. 11.

¹⁷³ *Age.*, ss. 36-37-38.

¹⁷⁴ Aristo, *age.*, ss. 22-30.

Filozofumuz ahlakın kazanılması ve alışkanlık halini almasında hem birey hem de toplum ve toplumsal unsurların önemine dikkat çeker. Ona göre eğitim, din, aile, siyaset gibi toplumsal unsurların ahlaklı bireyin oluşturulmasında kendi konumlarına göre sorumlulukları söz konusudur. Bu sorumlulukların neler olduğu “İbn Miskeveyh’in Mutluluk Anlayışının Toplumsal Temelleri” adlı bölümde ayrıyeten ele alınacaktır. Ahlakın kazanılması ve alışkanlık halini almasında bireye düşen vazife ise onun nefis denen gerçeği tanınması ve nefse ait erdemleri kazanmada gayret etmesidir.

2.4.2. Nefis

Nefis, kelime olarak, ruh, özün bir parçası, hayatiyet, canlılık, şahıs, hareket ettiren ilke anlamlarında kullanılmıştır. Terim olarak ise, kendisinde bulunduğu şeye hayat, his, hareket ve irade veren latif bir cevher olarak ifade edilir.¹⁷⁵

Konu ile ilgili görüşlerine yer vereceğimiz İbn Miskeveyh de nefis ile ilgili şu tarifte bulunmaktadır: “*Bizde cisim olmayan ve cismin bir parçası olmayan, araz olmayan ve varlığı cisme ait bir kuvvete muhtaç bulunmayan basit bir cevher vardır ki biz ona nefis deriz.*”¹⁷⁶

Yapılan tanımlardan biz insanın, beden ve bir de onun dışında kalan “şey” yani nefis adı verilen iki farklı cevherden oluştuğunu, nefis adı verilen cevherin beden ile kıyaslandığında sahip olduğu özelliklerinden dolayı bedenden çok üstün bir konumda bulunduğunu öğrenmekteyiz. Beden insanın görünen yönü iken nefis insanın latif yani görünmeyen yönüdür.

Peki insanın beden dışında, adına “nefis” denen ve görünmeyen bir yönü varsa biz onun varlığını nasıl anlarız? Miskeveyh, nefsin tanımını yaptıktan sonra onun varlığı ve özellikleri hakkında geniş bir bilgi vermektedir. Tehzîb’ul-Ahlâk’ın ilk bölümünde yer alan bu bilgiler şu şekildedir: İnsan eğitilen, bilim ve eğitim yolunda ilerledikçe anlayışı artan bir varlıktır. Bun da insanın bütün şeylerin, yani duyulur ve düşünülür varlıkların suretlerini bütün farklılıklarına rağmen, tam olarak kabul etmesiyle gerçekleşir. Bu faaliyeti insanın beden yönü ile yapması imkânsızdır.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *age.*, “nefis” md., Cild: 3, ss. 171-172.; Süleyman Uludağ, “Nefis”, DİA, İstanbul 2006, ss. 529-531.

¹⁷⁶ Miskeveyh, *age.*, s. 13.

Çünkü beden cisimdir. Her cismin kendisine ait bir sureti vardır. Bir cismin başka bir cismin suret ve şeklini alabilmesi, ilk suret ve şeklinin tamamıyla yok olmasına ve silinmesine bağlıdır. Mesela, muma mühür basılarak bir şekil verilirse, bu ilk şekil ortadan kalkmadıkça o, başka bir şekil kabul etmez. Bu cisimlerdeki değişmez bir kuraldır. Bu durumda insanın duyulur ve düşünülür varlıkları bütün farklılıklarına rağmen, tam olarak kabul etmesi bunu yaparken de ne kendisinde ne de kabul ettiklerinde hiçbir değişikliğin olmaması insanda bedenin dışında cisim olmayan ikinci bir varlığın açık bir kanıtıdır. Kanıtı açık olan bu varlık nefistir.¹⁷⁷

Nefsin var olduğuna bu cümleler ile değinen Miskeveyh, aynı zamanda bizlere onun cisimden ayrı bir özelliğini de ifade etmiş olmaktadır. O da nefsin asla bir cisim olmayışıdır. Zira nefsin dış dünyadaki suretlerini kabul ederken onda cisimlerde olduğunun tersine hiçbir değişikliğin olmaması, onun gayri maddi (latif) bir şey olduğunun açık ispatıdır. Bedenin tabiatından ayrı olduğunun kanıtıdır.

Açık bir hakikat olan ve cevher olarak da bedenden farklı olan nefsin bedene kıyasla bir diğer farklılığı da onun bilgi edinme yöntemidir. Beden doğası icabı bilgileri ancak duyular ile elde eder. Bu sebeple bedeni arzular, öğ alma, galip gelme gibi duygulara yönelir. Bu nesnelere aynı zamanda bedenin maddesi ve varlığının sebepleridir. Gücünü bunlarla artırır. Nefis ise düşünce ve idrak ile bilgi elde eder. Bununla beraber duyular nefsin bilgi elde etme vasıtalarından olmakla beraber, onun duyulardan kazanmadığı (a priori) bilgileri vardır.¹⁷⁸ Nefis bu açık seçik olan fitri ilke ve bilgiler ile duyuların birçok hatalarını yakalar ve onların hükümlerini reddeder. Söz gelimi, yakından veya uzaktan göz, gördüğü bir şeyde yanılır. Uzaktan güneşi bir ayak genişliği küçük olarak kavrar. Oysa güneş yer küreden 160 küsür defa daha büyüktür. Buna akıl yoluyla ulaşır; nefis bunu kabul eder ve bu konuda duygunun verdiği bilgiyi reddeder.¹⁷⁹

Bilgiye ulaşma vasıtaları yönüyle de bedenden farklı olduğu ortaya çıkan nefsin, yine bedene kıyasla bir diğer farklı özelliği de nefsin ölümsüz olduğudur. Miskeveyh nefsin ölümsüzlüğünü onun özü itibarıyla cisimler gibi değişme ve

---

¹⁷⁷ *Age.*, ss. 13-14.

¹⁷⁸ *Miskeveyh, age.*, s. 15.

¹⁷⁹ *Age.*, s. 16.

başkalaşma kabul etmeyen yönünden yola çıkarak izah eder. Filozof nefsin ölümsüzlüğünü şu cümleleri ile ifade eder: “Ölüm nefsin aletlerini kullanmayı bırakmasından başka bir şey değildir. Nefsin aletlerine “organ” denilir ve bunların bütünü “beden” adını alır. Bu tıpkı sanatkârın aletlerini terk etmesi gibidir. Nefis, cismani olmayan bir cevherdir, gelip geçici değildir, yok olup gitmez. Ancak arazlar, değişme ve başkalaşmayı kabul eden cismani cevherler yok olur gider. Mesela, su buhar ve havaya dönüşür. Aynı şekilde hava da su ve ateşe dönüşür. Böylece cevherin araz ve özellikleri kaybolur. Cevher ise, cevher olması yönünden yok olmaz. Bu durum, değişme ve başkalaşmayı kabul eden cismani cevher için söz konusudur. Nefsani cevher ise özünde değişme ve başkalaşmayı kabul etmez. O bedenden ayrılınca kendisine has olan hayatı sürdürür. Tabiatı kirlerinden temizlenir, tam mutluluğa ulaşır ve yok olması kesinlikle söz konusu olmaz.”¹⁸⁰

Filozofa ait bu cümleler nefsin cevher itibariyle cisimden tamamen ayrı olduğunu, cisim ya da cismin bir parçası olmadığını, manevi bir gerçek olup ölümsüz olduğunu açıkça göstermektedir. Aynı zamanda bu özellikler nefsin, cisimlerden oluşan bu âlemdeki varlıkların hepsinden daha üstün bir yaratılışa ve dolayısıyla en şerefli cevhere sahip olduğunu da gösterir. Miskeveyh bu özelliklerin nefse Yaratıcı tarafından verildiğini nasıl ki yaratılan her şeyin bir gayesi var ise nefsin de kendisine has gayesinin olduğunu, yani yaratıcının bu üstün özellikleri ona sebepsiz yere vermediğini söyler.¹⁸¹ Nefsin yaratılış gayesi de üstün özelliklerine uygun, sahip olduğu niteliklerinde olduğu gibi başka varlıklar ile ortak olmayan özel bir gaye olmalıdır. Nasıl ki insan bedeni yön ve istekleri ile diğer varlıklar ile ortak iken nefis ve nefse ait güç ve kabiliyetler ile diğer varlıklardan ayrılır, onu diğer varlıklardan üstün kılar, nefsin kendisine verildiği insanın gayesi de niteliklerine uygun ve kendisine özel olmalıdır.¹⁸² İşte bu gaye mutluluktur.¹⁸³

2.4.3.Tabiat

Sözlükte “yaratmak, inşa etmek, biçim vermek, mühürlemek” anlamlarındaki tab masdarından isim olan tabiat, eski lügatlerde “yaratılış, seciye, yaratılıştan gelen

---

¹⁸⁰ *Age.*, s. 187.

¹⁸¹ Miskeveyh, *age.*, ss. 19-42.

¹⁸² *Age.*, s. 19.

¹⁸³ *Age.*, s. 70.

asli yapı”¹⁸⁴ manalarına gelen ahlak ile ilgili bir kavramdır. Ragıp el-İsfahani’ye göre ise tabiat, tab’ın “mühürlemek” anlamından gelmekte olup yaratılış veya alışkanlıklar yoluyla nakşedilen temel yapıyı anlatır; ancak yaratılış için kullanımı daha yaygındır.¹⁸⁵

Bu manalardan yola çıkarak bizler “tabiat” kavramının ahlak ile ilgili bir kavram olduğunu anlamaktayız. Aynı zamanda bu kavram ahlakın öteden beri tartışma konusu olan doğuştan mı getirildiği yoksa alışkanlıklar yoluyla sonradan mı kazanıldığına dair var olan tartışmaların da çıkış noktasını teşkil eder. Bu tartışma önemlidir çünkü ahlaki faziletlerin doğal bir sonucu olan mutluluk ve mutluluğun nasıl elde edileceği meselesi de bir bakıma cevaplanmış olacaktır. Eğer ahlak doğuştan (fitrî) getirilen bir durum ise kişinin mutluluğu beraberinde getirdiği niteliklere göre şekillenecek. Eğer ahlak tabî olmayıp sonradan kazanılan bir durum ise o zaman mutluluk, kişinin iradesi ile gerçekleşecek bir durum halini alacaktır.

Önemli bir ahlak filozofu olan Miskeveyh, ahlaki bir kavram olarak “tabiat” kelimesinden hangi mananın anlaşılması gerektiği ve nedenlerini eserinin ikinci bölümünde geniş denecek bir şekilde ele almıştır. Filozof bunu yaparken konu ile ilgili görüşlere sahip filozofların(Aristo, Galen, Stoacılar) düşüncelerinden de yararlanmıştı.

İbn Miskeveyh öncelikli olarak konuyla ilgili başlıca dört görüşün olduğunu zikreder. Buna göre birinci görüş ahlakın yalnızca tabî dolayısıyla doğuştan olduğuna dair olan görüştür. Bu görüşe göre kişinin mutluluğu doğuştan getirdiği(tabî) ahlaki özelliklere göre şekillenecektir. Bu ahlaki özellikler faziletler ise kişinin hayatı ölene kadar mutluluğa göre şekillenecek, reziletler ise hayatı mutsuzluğa göre şekil alacaktır. Miskeveyh bu birinci görüşü temyiz, akıl yeteneği, siyaset, eğitim ve öğretim gibi ilkeleri inkar sonucunu doğuracağından hem de tecrübeye aykırı olduğu için isabetsiz ve hatta saçma bulur, reddeder.¹⁸⁶

Filozof ikinci görüşe geçer. Bu görüşe göre de ahlakın tabiatla ilişkisi vardır. İnsanlar tabiatları itibariyle iyi veya kötü olarak yaratılmaktadır. Fakat değişebilirler.

¹⁸⁴ İbnü'l-Manzur, *age.*, “tb’a” md., Cild: 3, ss. 555-556. ; Zebidî, *age.*, Cild: 21., s. 239.

¹⁸⁵ İsfahani, *age.*, “tb’a”, md., s. 304.

¹⁸⁶ Miskeveyh, *age.*, s. 36.; Mustafa Çağrı, *age.*, s. 226.

Bu görüş sahiplerinden olan Stoacılara göre insanlar iyi tabiatta yaratılırlar. Sonra kötü insanlarla arkadaşlık ederek, eğitimle dahi giderilemeyecek kötü arzulara sürüklenerek kötü ve mutsuz kişi olurlar. “Stoacılardan önce” yaşayan bir kısım filozoflar ise daha farklı düşünür. Onlara göre insanlar aşağı bir tabiatta yaratılmışlardır. Bu yüzden doğuştan kötüdürler. Ancak eğitim ve öğretimle iyileşebilirler.

Ahlakın tabiat ile ilgili olup olmadığına dair üçüncü görüş de Galen’e ait görüştür. İbn Miskeveyh Galen’in yukarıda geçen görüşlere katılmadığını söyler. Zira Galen’e göre insanlar tabiat olarak üç kısma ayrılır. Birinci kısımdakiler yaratılış itibariyle iyi olanlardır. Bunlar az sayıdadır ve kötüleşmezler. İkinci kısımdakiler de yaratılış itibariye kötü olanlardır. Bunlar sayıca oldukça fazladır ve asal iyileşmezler. Üçüncü kısımdakiler de bu ikisi arasında bulunanlardır. Bunlar iyiler ile arkadaşlık kurarlarsa iyi ve mutlu kişiler olurlar. Kötülerle arkadaşlık kurarsalar kötü ve mutsuz kişiler olurlar.¹⁸⁷

Miskeveyh, tabiat ile ahlak arasındaki ilişkiye dair söylenmiş üç görüşü belirttikten sonra, dördüncü görüşe geçer. Bu görüş, ahlak veya faziletlerin tamamen tecrübe ve alışkanlıklara bağlı olup tabiatla ilgisinin olmadığı yönündeki Aristo’ya ait olan görüştür.¹⁸⁸ Zira insanlar eğitilebilirler. Kimisi faziletlere doğru kabiliyetleri ölçüsünde hızla ilerlerken kimisi de yavaş yavaş ilerler. Bu görüşü doğru bulan Miskeveyh, şu kıyasa vurgu yapar:

Her ahlak değişebilir,

Değişmesi mümkün olmayan hiçbir şey tabî değildir.

Öyleyse hiçbir ahlak tabî değildir.

Ahlakın tabî bir nitelik olmadığına dair Aristo’ya ait düşünceye katılan Miskeveyh, yerçekimi kanunu örnek göstererek tabî olan bir şeyin asla değişmeyeceğini, ahlak değiştiği için onun tabiatla ilgisinin olmadığını söyler.¹⁸⁹ Böylece, ahlaklı olmağın asıl gaye olan mutluluğun, kişinin iradesinin dışında

---

¹⁸⁷ Miskeveyh, *age.*, s. 37.

¹⁸⁸ Aristo, *age.*, s. 30.

¹⁸⁹ Miskeveyh, *age.*, s. 38.

gerçekleşen doğuştan getirdiği özelliklere bağlı, ya da bu özelliklerin mahkûmu bir şey olmadığı da ortaya çıkmış olur.

2.5. İbn Miskeveyh'in Düşüncesinde Mutluluğun Bireysel Temeli Olarak Nefis ve Nefsin Güçleri

Daha öncede ifade edildiği gibi insanın bireysel mutluluğu elde etmesi ilahi bir cevher olarak kabul edilen nefsin yetkinleştirilmesine bağlanmıştır.¹⁹⁰ İnsan cisim ve bir de onun dışında kalan şey olan nefsi sayesinde dual bir varlıktır.¹⁹¹ Cisim gibi nefsin de bir takım kuvvetleri vardır. Nefis bu güçler sayesinde dış dünya ile irtibatını sağlamakta olup bu durum nefsin olumlu ya da olumsuz, iyi ya da kötü olarak etkilenmesine sebep olur.¹⁹²

Nefsin dış dünyanın olumsuzluklarından etkilenmemesinin yolu insanın nefsinin korumasına ve sağlıklı yönlendirmesine bağlıdır. Burada önemli olan husus, nefsin güçlerinin ne olduğu ve nasıl kullanıldığı meselesidir. İbn Miskeveyh nefsin güçlerini şu şekilde ifade etmektedir: “Nefsin mahiyeti ve güçleri üçtür:

1)Düşünce, ayırt etme ve olayların gerçekleri hakkında akıl yürütme gücüdür.

2)Öfke, tehlikeler karşısında gözü peklik ve atılganlık, egemen olma, yücelme ve her türlü şerefi kazanmaya arzu etme gücüdür.

3)Arzu, bedenî arzuların gerçekleşmesini, beslenmeyi, yiyecek, içecek, cinsi ilişkiler ve her çeşit zevk verici basit şeyleri isteme gücüdür.¹⁹³

Nefse ait güçleri bu şekilde ifade eden Miskeveyh, bu üç gücün birbirleriyle uyum içerisinde olmasından faziletlerin doğacağını, yine bu güçlerin uyumsuzluğundan ise reziletlerin doğacağını belirtmiştir. Bu üç gücün faziletlere ulaştıracak şekilde birbirleriyle uyumu bireysel mutluluğa vesile olacak iken uyumsuzlukları da bireysel anlamda huzursuzluk ve mutsuzluklara sebep olacaktır.

---

¹⁹⁰ Aygün Akyol, “İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 9, Sy.: 36, Nisan-Mayıs- Haziran 2013, s. 40.

¹⁹¹ Ali Zakheri, İbn Miskeveyh'in Ahlak Felsefesi, Yeni Zaman Yay., İstanbul 1997, s. 63.

¹⁹² *Age.*, s. 65.

¹⁹³ Miskeveyh, *age.*, s. 22.

2.5.1. Faziletler ve Reziletler

Genel olarak fazilet(erdem), iyiliklerin yapılmasını ve kötülüklerden (reziletler) uzak durulmasını sağlayan ruhi yetenekler için kullanılan bir ahlak terimidir. Fazilet kelimesinin türetildiği “fazl” kelimesi mastar olarak “artmak, fazlalaşmak, üstün olmak”, isim olarak ise, “eksikliğin zıddı, artık, fazlalık, ihsan” gibi manalara gelir. Rağıp el-İsfahâni, fazilet terimini “insanın başkalarından üstün ve imtiyazlı olmasını sağlayan durum, kişiyi mutluluğa götüren şey” diye tarif etmiş bunun zıddına rezilet denildiğini belirtmiştir.¹⁹⁴

Faziletleri, Tehzîbu'l-Ahlâk isimli eserinde geniş bir biçimde ele alan Miskeveyh, fazileti(erdem) “mükemmelliğimizi sağlayan ve yaratılış amacımızı teşkil eden iyilikler” olarak tarif eder.¹⁹⁵ Bu iyilikler, onların karşıtları olan kötülüklerden (reziletlerden) ancak nefis temizlendikten sonra kazanılacaktır. Mutluluk da kişinin bu yollar ile faziletleri aradığı ve arzu ettiği ölçüde gerçekleşecektir. Filozof'a göre her biri, nefsin bir gücüne tekabül eden başlıca üç fazilet(erdem) bulunmaktadır.

Miskeveyh'e göre düşünen nefsin davranışı ılımlı olup özünün sınırları dışına çıkmadığı ve arzusunu zanna dayanan ve gerçekte bilgisizlik olan bilgilere değil, doğru bilgilere yönelttiği zaman ilim erdemi doğar ve onu “hikmet” izler. Şehvî güç(behîmi nefsi) davranışlarında ılımlı olur, ihtiraslara yönelmeksizin düşünen nefse boyun eğerse onda iffet fazileti ve ardından da “cömertlik” fazileti meydana gelir. Öfke gücüyle ilgili nefsin davranışı ölçülü ve ılımlı olup, o düşünen nefsin buyruklarına boyun eğerse, yerli yersiz kızmaz ve gereğinden fazla öfkelenmezse, onda yumuşaklık fazileti ve bunun ardından da “yiğitlik” fazileti ortaya çıkar. Sonra bu üç faziletten ölçülükleri, ılımlılıkları ve birbirleriyle olan dengeli ilişkileri dolayısıyla mükemmellik ve bütünlük fazileti meydana gelir. İşte bu “adalet”

---

¹⁹⁴ İsfahani, *age.*, ss. 383-384.; Mustafa Çağrı, “Fazilet”, *DİA*, Cild: 12, İstanbul 1995, s. 269.

¹⁹⁵ Miskeveyh, *age.*, s. 20.

faziletidir. İbn Miskeveyh, filozofların faziletlerin dört olduğunda birleştiklerini belirtmiştir. Bunlar da hikmet, iffet, şecaat ve adalettir.¹⁹⁶

Fakat faziletlere ulaşmak o kadar kolay olmamaktadır. Çünkü kötülükler ile çevrilidir. Her bir fazilet kötülükleri oluşturan aşırı uçların tam ortasında bulunmaktadır. Öyle ki, bir fazilet kendine has olan yerden birazcık saparsa, başka bir kötülüğe yaklaşmış olur.¹⁹⁷ Faziletlerin kendilerinden kaynaklı bu zorlulara bir de insanın fitratından kaynaklanan zorluklar da eklenince mutluluğa vesile olacak olan faziletlere ulaşmak daha zorlaşmaktadır. Fıtrattan kaynaklanan zorluklara insanın özünü tamamlamada kendi kendine yeterli olmayışı, iyilikleri yapmaktan çok kötülükleri yapmaya meyilli olması sadece birkaç örnektir.¹⁹⁸

Her bir faziletin, kötülüklerin oluşturduğu aşırı uçların ortasında bulunmasının yanı sıra bir de zıddı, karşıtı bulunmaktadır. Faziletlerin karşıtlarına rezilet denir. Rezilet, insanı yaratılış amacının gerisinde bırakan, mutsuzluğa götüren fiillerdir. Filozof reziletleri şu şekilde ifade eder: Bilgisizlik, açgözlülük, korkaklık ve haksızlık. Bunlar nefse ait güçlerin uyum içinde olmamasından kaynaklanan nefsin hastalıkları olup onlardan da daha pek çok hastalıklar doğar: Korku, üzüntü, kırgınlık, bedeni arzular ve kötü ahlak çeşitleri.¹⁹⁹

2.5.1.1. Hikmet-Cehalet

Hikmet, nefsin üç temel gücünden ilki olan düşünen(natık) nefsin fazileti ve yetkinliğidir. Miskeveyh, hikmet faziletinin kendisinde gerçekleşeceği mahal olan düşünce gücü üzerinde özellikle durur. O, her varlığın (hayvan, bitki ve cansız) kendisini, diğer varlıklardan ayıran ve üstün kılan güçleri ile birlikte diğer varlıklar ile ortak kılan özelliklerinin olduğuna değinir. İnsan yeme, içme ve cinsel münasebet türünden bedeni gereksinimleri itibariyle, kendi dışındaki varlıklar ile ortak iken düşünce gücü yönü ile kendi dışındaki varlıklardan ayrılır. Çünkü bu özellik sadece insana verilmiştir. Bu özellik sayesinde mutluluk sadece insana has bir gerçektir.

---

¹⁹⁶ Miskeveyh, *age.*, s. 23.

¹⁹⁷ *Age.*, s. 31.

¹⁹⁸ *Age.*, s. 70.

¹⁹⁹ *Age.*, s. 24.

Yine bu özellik sebebiyle insan yeryüzünde Yaraticının halifesi olma şerefine sahiptir.²⁰⁰

Fakat bu güce sahip olmak kendi başına yeterli olmamaktadır. Onun yetkinleştirilmesi ve mükemmelleştirilmesi gereklidir. Varlık amacına hizmet edebilmesi için ıslah edilmesi şarttır. Aksi durum düşünce gücünün olumsuz duygu ve düşüncelerin, yani reziletlerin etkisi altına girmek demektir ki filozof bu durumu şöyle izah eder: “*Düşünen nefsinin geliştirilmesini ihmal eden, şehvetlerine boyun eğen kimseyi, elinde güzellik yönünden, altın ve gümüşle değerlendirilmeyecek kadar kıymetli olan bir yakut bulunan ve onu yanmakta olan ateşe atarak onun kireçlenmesine ve ondaki yararların yok olmasına sebep olan kimseye benzetirler.*”²⁰¹

Öyleyse düşünen nefsi ıslah etmek ve onu yetkinliğine kavuşturmak zaruridir. Peki, bu nasıl yapılacaktır? Filozofa göre insan öncelikli olarak kendisine verilen niteliklerin öneminin farkına varmalıdır. Hangi gaye ile yaratıcı tarafından bunların kendisine verildiğinin bilincine varmalıdır. Söz konusu güç “düşünme gücü” olduğu için onun yetkinleştirilmesi adına filozof şu tavsiyelerde bulunur: “*Düşünen nefiste hikmet faziletinin oluşabilmesi için, gücünü zanna dayanan ve gerçekte bilgisizlik olan bilgilere değil, doğru ve kesin bilgilere, mutluluk gayesine hizmet eden bilgilere yönelmelidir. Bu nefsin gıdası olan ilim ve düşünürleri aramalı, görüşlerde doğruluktan ayrılmamalı, nerede ve kiminle olursa olsun gerçeği kabul etmeli, yalan ve yanlıştan kaçınıp akla ilahi ve insani olayları doğrulukları öğretecek aritmetik, geometri ve felsefe gibi ilahi ilimleri öğrenmelidir. Yapılacak bu işlerde oldukça ısrarlı ve sabırlı olunmalıdır*”²⁰² Miskeveyh hikmet faziletine sahip olunabilmesi için bunlara ilaveten düşünen gücün eğitiminin asla ihmal edilmemesi gerektiği, aynı zamanda onu bozan karşıtlarıyla da baş başa bırakılmaması gerektiğini vurgular. Kişi bu tavsiyeler uyacağı ölçüde de hikmet faziletinden nasibini alacaktır.²⁰³

Hikmetin ne olduğu ve onun nasıl elde edileceği üzerinde yukarıda ki cümleleri ile değinen filozof onun daha iyi anlaşılması için bu faziletin karşıtı olan

---

²⁰⁰ Miskeveyh, *Age.*, ss. 19-21.

²⁰¹ *Age.*, s. 55.

²⁰² *Age.*, ss. 43-52-56.

²⁰³ *Age.*, s. 56.

rezilet üzerinde de durur. Hikmetin karşıtı olan rezilet “*cehalettir.*” Cehalet, düşünce gücünün eksik ve kusurlu olması halidir. Hikmetle ilgili yukarıda yapılan tavsiyelere uyulmadığında ve düşünce gücünün yaratılış amacının tersine olan durumlarda kullanıldığında ortaya çıkar. Böylece, aklını doğru ilim ve bilgiler ile aydınlatmayan kişi, insanlık derecesinden hayvanlık derecesine iner. İnsan için bu en büyük mutsuzluk halidir.

Miskeveyh’e göre, düşünce gücünün yaratılış amacına uygun bir şekilde geliştirilememesi, yalnızca cehalet reziletinin içine düşülmesi sonucunu doğurmakla kalmayacaktır. Aynı zamanda bu durum diğer insani güçlerinde olumsuz olarak etkilenmesine sebep olacaktır. Şöyle ki, yaratıcı tarafından konulmuş bir kural olarak, düşünce gücünün dışında var olan, öfke ve şehvet gücü olarak bilinen diğer iki güç, doğru bir şekilde yönlendirilmeye ihtiyaç duyarlar. Bu, şehvi gücün öfken gücünün denetiminde olacağı; öfke gücünün de düşünce gücünün emrinde olacağı bir sırlamadır. Bu yönlendirme mutluluk için gerekli olan, nefsin güçleri arasında olması gereken uyumu da beraberinde getirecektir. Böylece bu iki nefis, kendileri ile alakalı faziletlere -ki ileride bahsedilecek- daha kolay sahip olabileceklerdir. Bu durum, düşünen nefsin hikmet faziletine ulaşabilmesi ve cehalet reziletinden de uzak durması oranında gerçekleşecektir.²⁰⁴

Miskeveyh, hikmet faziletinin aynı zamanda düşünen nefse ait fiillerin itidal(orta) noktasını temsil ettiği görüşündedir. Bu orta, fazlalık (ifrat) ve eksiklikten(tefrit) ibaret olan iki aşırı uçtan(rezilet) oluşur. Amaç bu aşırı uçların ortalarını bulmaktır. Hikmet fazileti de, düşünce gücünü gereksiz yerde ve gereksiz biçimde kullanmak anlamındaki “sefihlik” reziletiyle, düşünce gücünü iptal etmek, bir yana bırakmak anlamındaki “aptallık” rezileti arasında yer alır. Burada sefihlik ifrat aptallık tefrit olup, hikmet faziletinin iki aşırı ucudur. Bu aşırı uçlardan da hikmete varana kadar sayısız kötülük engelleri söz konusudur. Bu sebepten Miskeveyh bu kadar kötülük arasında hikmet faziletine ulaşmanın oldukça zor olduğunu söyler.

Kişinin düşünen nefsinin yetkinleştirip hikmet faziletini elde etmesi, mutluluğa ulaşma yolunda önemli bir adım olsa da yeterli değildir. Çünkü mutluluğa ulaşmak

---

²⁰⁴ Miskeveyh, *age.*, ss. 53-56.

için gerekli olan iyilikler tek değil birden fazladır. Aristo'nun da dediği gibi bir kırlangıç gelmesi baharın geldiğini göstermez. Bunun gibi de mutluluğa ulaşmak için nefsin diğer güçlerini de ıslah etmek ve olgunlaştırmak gereklidir.

2.5.1.2. İffet-İffetsizlik

İffet nefsin üç temel gücünden ikincisi olan şehvet gücüne ait fazilettir. Bu fazilet, şehvet duygusunun ıslah edilmesi ve yetkinleştirilmesi ile ortaya çıkacaktır. Şehvet duygusunun ıslah edilmesinin yolu da bu duyguya ait yeme, içme ve cinsi arzu gibi bedenini aşırı arzu ve isteklerini şerefli nefis olan düşünce gücüne göre yönlendirilmesine bağlıdır. Zira iffet genel olarak “*yeme, içme ve cinsi arzu konusunda ölçülü olmak, aşırı istekleri bastırıp dinin ve aklın buyruğu altına sokmak suretiyle kazanılan erdem*” anlamına gelir.²⁰⁵

İffet fazileti, kendisinin dışında şu güzel fiilleri de kazandırır. Bunlar: Utanma, sükûnet, sabır, hür olma, kanaat, yumuşak huyluluk, düzenlilik, iyi hal, barışseverlik, ağırbaşlılık ve kötülüklerden sakınma olarak sıralanır. Utanma: Nefsin kötülükleri yapma korkusu ve açıkça kınanıp sövülmekten sakınmasıdır. Sükûnet: Şehvetlerin hareketlenmesi sırasında nefsin sakin olmasıdır. Sabır: Nefsin kendisini kötü zevklere kaptırmaması için bedeni arzularına karşı dayanıklı olmasıdır. Cömertlik: Vermede orta yoldan ayrılmamak, yani malları gerektiği yerde gereken ölçüde ve gerektiği gibi harcamaktır. Hür olmak: Nefsin tutkularının kölesi olmamaktır. Kanât: Yiyecek, içecek ve süslenilecek şeylerde aşırılık göstermemektir. Yumuşak Huyluluk: Nefsin iyi şeylere boyun eğmesi ve iyi şeylere doğru koşmasıdır. Düzenlilik: Nefsin olayları iyi değerlendirmesi ve işleri gerektiği gibi düzenlemeye yöneltmesidir. İyi Hal: Güzel niteliklerle nefsi mükemmelleştirme sevgisidir. Barışseverlik: Nefsin başkasına karşı zorla değil, kendiliğinden gösterdiği anlaşma halidir. Ağırbaşlılık: Nefsin istekleriyle ilgili hareketleri sırasında sakin ve dayanıklı olmasıdır. Kötülüklerden Sakınma: Nefsin mükemmelliğini sağlayan güzel işlere sarılmaktır.²⁰⁶

Miskeveyh, iffet faziletini kazanabilmek için ıslahı gerekli olan şehvet ve benzeri güçlerin insana yalnızca mecburi ihtiyaçların giderilmesi için verildiğini

²⁰⁵ Mustafa Çağrı, “İffet”, *DİA*, Cild: 21, İstanbul 2000, s. 506.

²⁰⁶ Miskeveyh, *age.*, ss. 26-27.

bilmenin gerekliliđi üzerinde durur. Zira insan Őehvet sayesinde kendi tűrűnű sűrdűrűr. Neslini devam ettirir. Őehvette űlçűyű aŐmak aŐırlıktır. BaŐkalarının hakkına tecavűz etmektir. Bu duruma iffetsizlik denir.²⁰⁷ İffet faziletinin karŐıtı olan iffetsizlik, kiŐinin arzularının peŐine dűŐmesi ve Őehvet duygusunu akla gűre yűnelmemesi durumunda içine dűŐtűđű rezilettir.

Hikmet faziletinde olduđu gibi, iffet faziletine de ulaŐmak oldukça zordur. Çűnkű bu faziletin de etrafı kűtűlűkler ile çevrilidir. İffet, ifrat boyutunda, zevklerin peŐine dűŐmek ve gerekenin dıŐına çıkmak anlamına gelen “açgűzllűk” ile tefrit boyutunda, bedenin zorunlu ihtiyaçlarını oluŐturan gűzel zevklere karŐı hareketsiz kalmak anlamına gelen “gevŐeklik” kűtűlűklerinin ortasında yer almaktadır.

Miskevey, iffet faziletinin ne demek olduđunu bilmenin űneminin yanı sıra bildiklerini bu fazilete yakıŐır bir Őekilde eyleme dűkmenin de bir o kadar űnemli olduđuna dikkatleri çeker. Yani erdem ile eylem bir birleriyle irtibatlıdır fakat aynı Őey deđildirler. Buna gűre bir insan iffetli olmadıđı halde iffetlilere yaraŐır iŐ yapabilir. Bunu da iffet faziletinden dolayı deđil de gűttűđű herhangi bir çıkardan, riya, acz, korku gibi ahlak dıŐı sebepten űtűrű yapabilir. Ahlak dıŐı amaçlardan kaynaklı yapılan gűrűnűŐte iffetli fiilleri hiçbir zaman sahibinin hakiki anlamda iffetli olduđunu gűstermez. Gerçekte “iffetli” adını alan kimse, iffet faziletinin hakkını tam olarak veren, onu baŐka bir amaç için deđil, iffet olduđu için Őeçen ve bir fazilet olduđu için tercih eden, sonra da Őehvi isteklerinin her birini ihtiyaç kadar, gerektiđi Őekilde, gerekli vakitte ve gerekli durumda yerine getiren kimsedir.²⁰⁸

2.5.1.3. Yiğitlik-Korkaklık

Yiđitlik nefsin űç temel gűcűnden űçűncűsű olan űfke gűcűne ait fazilettir. Bu fazilet, űfke gűcűnűn ıslah edilmesi ve yetkinleŐtirilmesi ile ortaya çıkacaktır. űfke gűcűnűn ıslah edilmesinin yolu da bu gűce ait olan gűzű peklik, atılganlık, hâkim olma gibi fiillerin aklın buyruđunun altına sokmak suretiyle olacaktır.²⁰⁹

Miskeveyh, yiđitlik faziletinin kendisinde gerçekteŐeçeri gűç olan űfke gűcűnűn aklın buyruđu altına sokulmasının űzerinde űzellikle durur. Zira kiŐinin

---

²⁰⁷ *Age.*, s. 51.

²⁰⁸ *Age.*, s. 97.

²⁰⁹ *Age.*, s. 23.

mükemmelleşmesi için nefse ait güçlerin ve bu güçlere ait fiillerin birbirleriyle çatışmayacak şekilde uyum halinde olması gerekir. Bu noktada öfkeli nefis, kilit konumundadır. Düşünen nefis, eğitilmeyi kabul etmeyen şehvet(hayvani) gücünü bu güce oranla eğitime açık olan öfke gücü sayesinde ıslah eder ve bu şekilde ve bu şekilde her iki güç aklın buyruğu altına girmiş olur.

Yiğitlik erdemine sahip olmak, kişiye beraberinde şu faziletleri de kazandırır. Nefsin büyüklüğü, gözü peklik, büyük himmet sahibi olmak, sebat, sabır, yumuşaklık, sükûnet, yüreklilik ve sıkıntıya katlanmaktır. Miskeveyh bu faziletleri şu şekilde tarif eder: Nefis Büyüklüğü: Basit şeyleri küçümsemek, felakete ve onur kırıcı şeylere katlanma gücüne sahip olmaktır. Gözü peklik: Nefsin korkulu anlarda kendine güvenmesi ve üzüntüye kapılarak dayanıklılığını yitirmemesidir. Büyük Himmet sahibi olmak talihlilik dönemlerinde şımarmamak, bunun zıttı olan şeyler karşısında da sabırlı olmaktır. Yumuşaklık: Nefsi acelecilikten koruyan fazilettir. Sükûnet: Zor durumlarda nefsin hareketlerini sınırlayan fazilettir. Yüreklilik: İyi bir ün kazanmak için büyük işlere karşı gösterilen hırsır. Sıkıntıya Katlanmak: Nefsin iyi alışkanlık ve alıştırmalarla maddi şeyler alanında bedeni organları kullanma gücüdür.²¹⁰ Miskeveyh, öfke gücünü ıslah edip yiğitlik şerefine nail olduktan sonra ona sınıksız sarılmak gerektiğini, ondan ayrılmamayı ve sabırlı olmayı tavsiye eder.

Diğer faziletlerde olduğu gibi yiğitlik faziletinin de karşıtı bir rezilet vardır. Bu reziletin adı korkaklıktır. Korkaklık aynı zamanda yiğitlik faziletinin tefrit noktasının da adıdır. Yiğitliğin ifrat noktasını da göğüslenilmesi gerekmeyen şeylerde atılganlık yapmak anlamına gelen köpürmedir.

Miskeveyh yiğit olmadığı halde yiğit gibi davranan kimselere dikkat çeker. Buna göre öyle kimseler vardır ki mal ve birkaç menfaat uğruna savaşlar yönetir, tehlikelere atılırlar. Ya da kabilesinin kınamasından veya sultanın cezalandırmasından, mevkilerini kaybetmek korkusundan ve benzer sebeplerden yiğit kimseler gibi davranırlar. Veyahut gerçekte mutsuz olup da kendileri gibi faziletsiz kimseler arasında övülmek için asılmak, gözleri oyulmak, elleri ve ayaklarından kesilme cezalarına sebat ederler. Bütün bunları fazileti isteyerek ve

---

²¹⁰ Miskeveyh, *age.*, s. 28.

güzel bir ölümü kötü bir yaşantıya tercih ettikleri için değil çıkarları için yaparlar. Gerçek anlamda yiğit kimse ise, iyi işlerdeki güçlülere önem vermez, kötü işlere sabreder, halkın kötü gördüğü şeyleri küçümser. Elde edemediği şeye üzülmez, felaketlerle karşılaştığı zaman sarsılmaz, öfkelenildiği zaman gereken ölçüde, gereken kimseye ve gerekli zamanda öfkelenir.²¹¹

2.5.1.4. Adalet-Haksızlık

Adalet, nefsin faziletlerindedir. Bu faziletin ortaya çıkması hikmet, iffet ve cesaret faziletlerinin gerçekleşmesine bağlıdır. Bu da daha önceden de ifade edildiği gibi düşünen nefsin diğer güçleri kontrolü altına alması ve hizmet edecek düzene sokmasıyla olur. Fakat hikmet, iffet ve cesaret faziletinin gerçekleşmesi mutluluğa ulaşma adına önemli bir adım olsa da yeterli olmamaktadır. Daha da önemlisi bu faziletlerden ayrılmamak, her daim bu faziletlerin konumları olan orta yerde (ıfrat-tefrit arası) bulunmaktır. Bu oldukça zordur. Bunu gerçekleştirmek aynı zamanda faziletlerde mükemmelliği sağlayacaktır ki işte adalet fazileti bu mükemmelliğin kendisiyle gerçekleştiği fazilettir.

Adalet faziletinin bir diğer fonksiyonu da güçlerin birinin diğerine üstün gelmemesini sağlamada düşünce gücüne yardımcı olması, onları dengede tutmasıdır.²¹² Bu sağlanılan denge aynı zamanda güçler arasında birliğe vesile olur.²¹³

Miskeveyh adalet faziletinin, beraberinde kişiye mutluluğunu sağlayacak başka iyi fiilleri de kazandıracaklarını söyler ve bunları şu şekilde sıralar: “*Sadakat, ülfet, yakınlarla ilişkiyi sürdürmek, mükâfat, iyi muamele, bir şeyi güzelce yerine getirmek, sevgi, dindarlık, kin gütmemek, kötülüğe iyilikle karşılık vermek, lütufkâr olmak, bütün durumlarda insanlıktan ayrılmamak, düşmanlıkları terk etmek, birinin kötülüğünü anlatmamak, Allah ve O'nun isim ve sıfatlarından biri ile doğrudan doğruya yemin etmemek.*”²¹⁴ Mutluluğa vesile olacak olan bu iyilikleri kapsamında

---

²¹¹ Age., ss. 98-100.

²¹² Miskeveyh, age., s. 119.

²¹³ Age., s. 115.

²¹⁴ Age., s. 29.

bulunduran Adalet faziletine sahip olmak için, kişi çocukluğundan itibaren bu fazilete boyun eğecek şekilde kendini yetiştirmelidir.²¹⁵

Filozofun önceki faziletlerde yaptığı “erdem-eylem” vurgusu, adalet faziletinde de kendini gösterir. Filozof Adaletin bazen bu fazilete sahip olmayan kimselerde de görülebileceğini söyler. Adaletli olmadığı halde adaletli imiş gibi davrananlar, çıkarları gereği adil davrananlar hakiki anlamda adil değildir. Gerçek adil kimseler içten bu yatınlığa sahip olan, bütün fiillerini ona göre çıkaran kimsedir. Ahlaki güçlerini, davranışlarını ve diğer bütün durumlarını dengede tutan, her durumda başka hiçbir amaç gütmeksizin yalnızca ve doğrudan doğruya adalet erdemini amaçlayan kişi ve kişiler gerçek adil kimselerdir.²¹⁶

Adalet faziletinin karşınının “haksızlık yapmak” olduğunu söyleyen filozof, aynı zamanda bu faziletin etrafı kötülükler ile çevrili olan orta yerde bulunduğunu belirtir. Bu ortamın ifratında uygun olmayan yollarla çok mal elde etmek anlamına gelen “haksızlık yapmak” ile tefrit boyutunda ise mal kazanmak için gereksiz yere kişilere boyun eğmek ve ezilmek anlamına gelen “haksızlığa uğramak” yer alır.²¹⁷

Öyleyse kişinin yaratılış gayesi olan mutluluğa ulaşması için gerekli faziletlerden biri de adalet faziletidir. Ortaya çıkması hikmet, iffet ve cesaret faziletlerinin gerçekleşmesine bağlı olan bu fazilet, nefsin güçleri arasında olması gereken denge ve birlik gibi düzeni sağlamaktadır. Adalet faziletinin ne olduğunu bilmek önemli olduğu gibi onu doğru bir şekilde icra etmek, davranışlarında göstermek de bir o kadar önemlidir.

Gerek adalet, gerekse de yiğitlik, iffet ve bilgelik olarak isimlendirilen faziletler mutluluk amacına ulaştıracak vasıtalardan olmaları sebebiyle kazanılması ve alışkanlık haline alması gerekir. Daha önceden de ifade edildiği gibi bu iyiliklerin mahalli, insana doğuştan yaratıcı tarafından verilen nefistir. Nefis’ de bu iyiliklerin ortaya çıkmasının yolu da bireyin kendisindeki bu gücün farkına varması, onun varlık gayesini, bu gayeye ulaştıracak vasıtalarını tanımasından geçmektedir.

---

²¹⁵ *Age.*, s. 117.

²¹⁶ *Age.*, s. 102.

²¹⁷ *Age.*, s. 33.

Mutluluk amacına ulaşmak için gerekli iyilikler olan faziletlerin kazanılmasında gösterilecek bireysel gayret önemli olsa da tek başına yeterli olmayacaktır. Bu sebeple Miskeveyh, faziletlerin kazanılabilmesi için bireyin dışındaki faktörlere de dikkat çeker.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN MİSKEVEYH'İN MUTLULUK ANLAYIŞININ TOPLUMSAL TEMELLERİ

Miskeveyh, mutluluğu rastgele ve tek başına kazanılması mümkün olmayan en yüce amaç olarak tarif eder. Bu amaç, yalnızca bireysel güçlerin geliştirilmesiyle gerçekleşecek bir şey değildir. Velew ki gerçekleşse bile bu güçlerin geliştirilmesi insanın tek başına yapabileceği bir durum değildir. Çünkü insanlar “özünü tamamlamada kendi kendine yeterli olmayan”²¹⁸ varlıklardır. Bu sebeple de “bir topluluk teşkil etmeleri ve yardımlaşarak eksikliklerini gidermeleri icap etmektedir.”²¹⁹ Aynı zamanda o, Aristo’ya ait olan “insan sosyal bir varlıktır” cümlesine de atıfta bulunur.

Öyleyse toplu halde yaşamak da mutluluk gayesine ulaşmak için gerekli görülmektedir. Çünkü topluluk birlik ve beraberliğin, yardımlaşma ve dayanışmanın, güven ortamının, adalet, sevgi, şefkat, mutluluk için olmazsa olmaz olan erdemlerin teşekkülü demektir. Filozofumuz bu konudaki düşüncelerini pekiştirmek için şu cümleleri zikreder: “*Durum, tabii ve zorunlu olarak böyle olunca, akıllı ve kendisini bilen bir insan, nasıl tek başına ve yalnız olmayı tercih edip başkalarıyla fazilet alışverişinde bulunmaz? Öyleyse fazileti zühde, insanlardan uzaklaşarak dağlardaki mağaralara veya çöllerdeki manastırlara çekilmekte, ya da ülkeleri dolaşmakta görenler, saydığımız insani faziletlerden hiçbirini elde edemezler. Çünkü insanlara karışıp, kentlerde yaşamayanlarda iffet, yiğitlik, cömertlik ve adalet kendisini göstermez. Aksine, o kimselerde bulunan güç ve kabiliyetler bir iyilik veya kötülüğe yönelmediği için körleşirler. Bu güç ve melekeler körleşip, kendilerine has işleri yapmayınca insanlar cansız varlıklar ve ölümler gibi olurlar. Bu nedenle de onlar, kendilerini iffetli ve adaletli kişiler sanırlar. Oysa öyle değildirler. Faziletler yokluklar değildirler. Onlar insanlarla birlikte olmak, birlikte yaşamak ve çeşitli toplum ilişkilerinde bulunmakla ortaya çıkan birtakım iş ve davranışlardır. Ancak*

---

²¹⁸ Miskeveyh, *age.*, s. 34.

²¹⁹ *Age.*, s. 22.

biz, beşeri faziletleri insanlarla birlikte yaşamak onlarla bir arada bulunmak ve onların sıkıntılarına katlanmakla bilir ve öğreniriz.”²²⁰ Buradaki sözleri ile filozof, insanın kendisini sosyal yaşamdan soyutlamasına karşı çıkmaktadır. Zira mutluluk bir mükemmelleşme sürecidir. Bu mükemmelleşme süreci daha önceki bölümde ifade edilen bireysel gayret ve faktörlerden etkilendiği gibi insanın yaratılışında var olan medenilik ve insanlar arasında yaşama duygusundan da etkilenir.²²¹ Sosyal yaşam bir arada yaşama duygusunun doğal bir sonucudur. Bilgelik, iffet, adalet gibi iyilikler birlikte yaşamak ile gelişir. Yalnız yaşayan insanlarda mutluluk sebebi olan bu tür iyiliklerin gelişmesi oldukça zordur. Zühd ya da ruhban hayatı gibi tercihler insanı kavuşmak istediği mutluluktan uzaklaştırır. Bu ve benzeri nedenler ile insanlar toplu halde yaşamaya hem istekli hem de zorunludur. Bu zorunluluk büyük insan topluluklarının, “şehir yaşamının”²²² ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Fakat Miskeveyh her şehir ya da topluluğun kendisiyle mutluluğa ulaşılacak bir toplum olmadığını belirtir. Nasıl ki Allah’ın yarattığı varlık gurupları arasında sahip oldukları özelliklerden dolayı mertebeler varsa insan toplulukları arasında da mertebeler mevcuttur.²²³ Mutlu toplum belli özelliklere sahip olmalıdır: 1)Aile bağlarının kuvvetli olduğu, 2)İnsanlar aralarındaki ilişkilerin kanunlara göre düzenlendiği, 3)Dini değerlere azami hassasiyet gösterildiği, 4)Yönetimde de adaletli bir yöneticinin bulunduğu toplumda ancak mutluluğa ulaşılacaktır. Ancak böyle toplumlarda hikmet, iffet, cömertlik ve adalet gibi faziletler o toplumun genel özellikleri olacak ve ortak mutluluk gerçekleşecektir. İnsanlar kendilerini bedeninin organlarından biri gibi görececek, birbirlerine iyi muamelede bulunacaktır. Her kes üzerine düşen görevi en güzel bir şekilde yerine getirecek, toplumsal hayata zarar verecek olan rezaletlerden olan haksızlık engelleyecek, açgözlülük, hıyanet, yalan, iftira ve yalancı şahitlik gibi mutsuzluk sebebi olan durumlara asla başvurulmayacaktır.

Filozof mutlu toplumun özelliklerini anlatmaya mutsuz bir toplumun özelliklerini anlatarak devam eder. Ona göre öyle insan toplulukları mevcuttur ki

---

²²⁰ Miskeveyh, *age.*, s.35.

²²¹ *Age.*, s. 139.

²²² *Age.*, s. 86.

²²³ *Age.*, s. 49.

henüz ortak mutluluklar onlarda gerçekleşmemiştir. Miskeveyh bunları “*medeni dünya dışındakiler*”²²⁴ olarak isimlendirir. Aralarında hakiki anlamda birliktelik tesis edilmemiştir. Çünkü onların birliktelikleri mutluluk amaçlı birliktelikten ziyade çıkar amaçlı bir birlikteliktir. Güçlünün güçsüzü ezdiği, kazançların daha çok gasp üzerinden sağlandığı, hukuka riayet edilmediği bir toplumdur.

Öyleyse mutluluğa ulaşmak sadece toplu halde yaşamakla gerçekleşecek değildir. İçinde yaşanılan toplumun, fertleri arasında “ortak mutlulukları” hakim kılmış, mutluluğa ulaşmış ya da toplumsal mutluluğu gerçekleştirebilmiş bir toplum olması zarureti vardır. Toplumsal mutluluk da rastgele ya da kendiliğinden olacak bir şey değildir. Bu sebeple şehir ya da toplum, mutluluğunun kalitelerine göre şekilleneceği faktörlere ihtiyaç duyar ki bu faktörler eğitim, aile, din ve siyasettir. Miskeveyh, *Tehzib* adlı eserinde toplumsal mutluluğun kendileri ile gerçekleşeceği bu unsurlara değinir. Bu unsurların neler olduğu, hangi niteliklere sahip olmaları gerektiği, toplumsal mutluluğa nasıl katkı sağlayacakları *Tehzib*’de ele alınan başlıca konulardır.

3.1.Eğitim

İbn Miskeveyh’e göre eğitim toplumsal mutluluk için vazgeçilmez bir unsurdur. Eğitimin vazgeçilmezliği, toplumun sahip olduğu tecrübelerini fertlerine aktarma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. İnsanlar, edindiği tecrübelerini başkalarına aktarma ihtiyacı duyarlar. Bunun için de bir çaba içinde olurlar. Eğitim bu çabaların kurallı ve bilinçli olarak yapılmasıdır.²²⁵

Filozofumuza göre toplum sadece maddi çıkar ve amaçlardan oluşmuş bir beraberlik değildir. O, birlik, beraberlik ve bütünleşme gibi olumlu anlamları barındırır.²²⁶ Sosyal mutluluğun teminatı olan bu ilke ve değerlerin toplumda yaygınlaşması ve süreklilik kazanması da toplumu meydana getiren fertlere aktarılması, fertlerin eğitilmesi ile mümkün olacaktır. Bu, mutluluğun gerçekleşmesi adına toplumsal bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaca cevap veren niteliğinden dolayı eğitim,

---

²²⁴ Miskeveyh, *age.*, s. 68.

²²⁵ *Age.*, ss., 22-145.

²²⁶ *Age.*, ss., 129-149.

Miskeveyh'in felsefesinde mutluluğun toplumsal temellerinden birisi konumundadır.²²⁷

Miskeveyh'in, hayat boyu devam edecek olan terbiye ve iyileşme faaliyeti olarak gördüğü eğitim konusuna, eserinin 2. Bölümünde geniş bir şekilde değindiğini görürüz. "Ahlak ve Huy", "Gençlerin Ahlakı", "Sanatların En Üstünü Olarak Ahlak Sanatı", "Gençlerin ve Çocukların Eğitimi", "Yetiştirme Kuralları", "Yemek Kuralları", "Giyinme Kuralları", "Oturup Kalkma Kuralları" bu bölümde ferdin eğitilmesi adına ayrılan konu başlıklarının başlıcaları olarak göze çarpmaktadır.

İnsanlara mutluluk ilkelerinin gösterilmesi ve öğretilmesi gereklidir. Miskeveyh'e göre bu profesyonellik gerektiren bir iştir. Bu işin başı da eğitilebilirlik açısından insanı tanımakla olur. Bu sağlıklı bir eğitim için zaruridir. Aksi bir durum toplumu mutlu kılacak ahlaki değerlerin nesilden nesile doğru bir şekilde aktarılamaması, toplumun mutluluğunun en önemli unsuru olan bireyin ilgilerinin, yeteneklerinin ve potansiyelinin daha erken yaşlardan itibaren keşfedilememesi, kabiliyetlerin doğru bir şekilde geliştirilememesi, istikbalde bireyi kimseye muhtaç kılmayacak, hatta aracılığıyla yetiştirildiği topluma yardım edebilecek meslek sahibi olamaması anlamına gelir ki bu aynı zamanda toplumsal mutsuzlukların habercisi anlamına gelir.

Bu sebeple filozof insanı, eğitilip eğitilemeyeceği yönünden bir problem olarak ele alır.²²⁸ Miskeveyh bu konu da filozofların birbirine zıt denilebilecek farklı görüşlere sahip olduklarını hatırlatır. Örneğin Stoacıların görüşü; bütün insanların doğuştan iyi olarak yaratıldığı, sonra olumsuz örnek olabilecek insanların etkileri ile eğitimle giderilemeyen kötü arzulara sürüklenerek kötü kişiler oldukları yönündedir. Önceki filozoflara göre ise insanlar doğuştan kötüdür. Her ne kadar eğitim ve öğretim ile iyi kişiler olabilseler de insanların içinde, eğitimin yarar sağlayamadığı kötüler vardır. Galinos'a göre ise insanlar üç sınıfa ayrılır: Yaratılışı itibariyle iyi insanlar, kötü insanlar ve bu ikisi arasında bulunan insanlardır. Galinos sadece orta sınıf yani 3. grupta olan insanların değişim ve gelişime açık olabildiklerini, iyilerle arkadaşlık etmenin onları geliştireceğini, verilecek eğitim ve öğütlerin de

---

²²⁷ Miskeveyh, *age.*, ss., 70-71-94.

²²⁸ *Age.*, s. 37.

gelişmelerine katkı sağlayacağını belirtir. Kötülerle arkadaşlık kurmakla ve onların etkilerinde kalmakla da kötü kimseler oldukları görüşündedir.

Miskeveyh son olarak bu konuda “Ahlak (Etika)” isimli eserinden yola çıkarak Aristo’ya ait görüşleri verir. Aristo insanların eğitimle geliştirilebileceklerini yalnız bunun kişiden kişiye değiştiğini söylemektedir. Bu değişikliğin sebebi de bireylerin alacağı eğitim, öğütlerin tekrarlanma dereceleri, bireylerin faziletli bir toplumda yaşayıp yaşamadıklarına göre değişiklik arz etmektedir. Bu etkenlere göre kimi insan eğitilebilir, kimileri faziletlere doğru hızlı bir şekilde ilerler, kimileri de eğitilebilmekle birlikte faziletlere doğru yavaş yavaş ilerler.

Miskeveyh “*Her ahlak değişebilir, değişmesi mümkün olmayan hiçbir şey tabî değildir, öyleyse hiçbir ahlâk tabî değildir*”²²⁹ kıyaslamasından yola çıkarak Aristo’ya ait görüşün daha doğru olduğunu ifade eder. Filozof ancak tabii şeylerin değiştirilemeyeceğini belirtir. Ateşin yukarıya doğru hareketi, taşın aşağıya düşmesi bunlar tabî şeylerdir ve bunları değiştirmek imkânsızdır. Fakat bireydeki ahlak tabii değildir, geliştirilmeye açıktır. O, şekillendirilebilecek özelliklere sahiptir. Öğrenimin gereği, yararı, gençler ve çocuklar üzerinde etkisi bunun açık kanıtıdır. Aynı zamanda bu duruma başka bir kanıt da Allah’ın insanlar için gönderdiği kurallar ve bu kuralları öğretmek için vazifelendirdiği peygamberlerdir.²³⁰

Öyleyse Miskeveyh’e göre toplumun kendisi ile teşekkül ettiği insan eğitilebilir bir varlıktır. Bu durum insanın yaratılışından getirdiği özelliği yani ahlaki yönü ile ilgilidir. İnsanda var olan bu yön toplumsal hayatın da temelini oluşturur. Yani ahlak olmasaydı, toplumsal hayat ve mutluluk olmazdı. Öyleyse güzel ahlak toplumsal hayat için vazgeçilmezdir. Toplumun mutluluğu için insanı yetiştirmek ve eğitmek öncelik arz etmektedir. Toplumsal mutluluğu var edecek ve devam ettirecek olan temel unsur “insan” dır. Bu sevgi, saygı, hoşgörü, dürüst, çalışkan, vatanseverlik gibi ahlaki değerlerin nesillere iyice aşılması ile mümkün olacaktır. Çünkü toplumsal mutluluk bir sonuçtur. Kin, nefret, fesatçılık, yalancılık gibi duygular ile yetişmiş nesillerin bu durumu topluma büyük bir yıkım ve mutlusuzluk olarak yansıtacaktır. Toplumun istenilen doğrultuda şekillenmesi nesillerin şekillenmesine

---

²²⁹ Miskeveyh, *age.*, s. 38.

²³⁰ *Age.*, s. 38.

bağlı olduğuna göre nesillerin üzerinde etkili olabilecek kötü ve mutsuz kimselere karşı tedbirli olunmalı, Allahın gönderdiği yüce kurallar ve yaratıcı tarafından vazifelendirilen peygamberlerin anlattıkları iyice işlenmelidir.²³¹

Miskeveyh'in "Ahlak ve Huy" adlı bu bölümde eğitilebilirlik yönünden insanı bizlere tanıttıktan sonra dikkat çektiği bir diğer nokta da eğitimin amacıdır. Toplumun mutluluğu için gerekli olan en temel unsur olan değerlerdir. Filozofa göre bunlar toplumda ortak değer olarak belirlenmeli ve nesillere kazandırılmalıdır. Bu ortak değerler ya da ahlaki ilkeler sayesinde insanlar hangi durumda nasıl davranacaklarını bilecekler ve böylelikle birbirleri ile sağlıklı ilişkiler kuracaklardır. Bu da beraberinde toplumda mutluluğu getirecektir. Toplum "değerini" ve "mutluluğunu" ancak bunlar ile kazanabilir. İşte bu değerler ya da ahlaki ilkeler, filozofun eğitim politikasının ikinci önemli yönüdür. Toplumsal mutluluk unsuru olan eğitimin başarıya ulaşması ancak bu ortak değerlerin yani faziletlerin nesillere öğretilmesi ile mümkün olacaktır. Bu değerler hikmet, iffet, yiğitlik, cömertlik ve adalettir.

3.1.1. Hikmet

Miskeveyh'e göre her varlık kendi hemcinsinden gruplar halinde toplu olarak yaşar. Her canlı topluluğunun kendine ait özellikleri vardır. Bu özellikler canlı topluluklarını üstünlük açısından sıralamaya koyar. İnsan toplulukları akıl özelliklerinden dolayı diğer canlı topluluklarının en üstünde bulunmaktadır. Fakat akla sahip olmak tek başına mutluluk için yeterli olmamaktadır. Onu hikmet derecesinde geliştirmek gereklidir. Orta bölgede yaşayan insan topluluklarının kuzey ve güney bölgelerdeki insan topluluklarına göre mertebeye üstün olmalarının temel sebebi hikmete sahip olmalarıdır.²³²

Akıl, zeka, hatırlama, akıl etme, çabuk anlama, kolay öğrenme olarak kendini belli eder ve bunlar aynı zamanda aklın faziletlerindedir. Hikmet bu faziletlerin doğru bir şekilde eğitilmesi ile ortaya çıkar. Kabiliyetleri doğru bir şekilde geliştirilmiş fertlerden oluşan toplum eğitilmiş toplum ya da hikmetli toplum olarak anılır. Böyle toplumlarda sosyal ilişkiler daha seviyeli, sosyal gelişmeler daha

²³¹ Miskeveyh., *age.*, s. 52.

²³² *Age.*, ss. 49- 50

olumludur. Ortaya çıkan sorunlara herkesin yararına çözümler bulunur. Hayır, hizmet ve yarar üst seviyededir. Eğitimden, bilgiden ve hikmetten kaynaklanan bu olumlu hava toplumsal mutluluk olarak kendini hissettirir.

Hikmetin gelişmediği toplumlar aklın kötüye kullanıldığı toplumlardır. Böyle toplumlarda sinsilik, kurnazlık ve hileler ön plandadır. Ahlak ve fazilet kuralları geçerli olmadığı gibi mutluluk da yoktur. Herkes sadece kendi çıkarını, başkasının zararını düşünür. Bu gibi toplumlar hikmetsizliğin bedelini birlik ve beraberliğin yerini ayrılıkların alması ile öder. Böylelikle mutluluğun yerini mutsuzluk alır.

Hikmetin hâkim olmadığı bir toplumda var olan bir diğer özellik de bağınazlıktır. Aptallık, budalalık ve acizlik gibi akıl noksanlığının bir çeşidi olarak görülen bağınazlık bilgisizlik ve eğitimsizliğin bir sonucudur. Olaylara dar çerçeveden bakıp, bir şeye körü körüne inanmak kendi fikir ya da inancının dışındakilere düşman olmaktır. Aynı zamanda hoşgörünün karşıtıdır. Hoşgörünün olmadığı ortamlarda çatışmalar ve huzursuzluklar hat safhadadır. Bu da bir toplumun mutsuzluğu adına en kötü durumlardandır.

Toplumsal mutsuzluklara sebep olacak akıl fazlalığı ya da eksikliğinden kaynaklı olumsuzlukların reçetesi halkı mutlu olabilecekleri şekilde eğitmektir. Akılları fazilet duyguları ile eğitmek, ölçülü olmalarında yardımcı olmaktır. Toplumsal anlamda ifade edilen yararları vesile olacak hikmete eğitim ile ulaşılabileceğinin açık olması sebebiyle hikmet filozofun mutluluk anlayışının toplumsal temellerinden olan eğitimin en önemli gayelerindedir.

3.1.2.İffet

Miskevyh'e göre iffet, insanın şehvetlerini akla göre yönetmesidir. Nefsin meşru olmayan arzularına uymama, ölçülü davranma ve utanmaya iffet denir. Bunlar en yüksek derecede mutluluklar olduğu gibi toplumun da sağlamlılığı ve mutluluğu demektir.

Bu faziletler sayesinde toplumlar itibar kazanır, şerefleri artar. Dürüstlük ve güvenilirlik toplum geneline yayılır. İffetin kapsamına giren faziletlerden biri de utanmadır. Utanma: iffet ve edebe aykırı olaylar karşısında kalbin duyarlılığı ve

üzüntü duymasdır. Toplumsal mutsuzlukların sebeplerinden biri de “Utanmaz Kimseler” dir. Bir yaşlıya, bir çocuk ya da kadına sataşan, küfürler eden adamda eksik olan şey utanma duygusudur. Utanma duygusundan yoksun insanlardan her türlü vurgunculuk, haydutluk, hırsızlık, dolandırıcılık gibi toplum bünyesine zarar veren her türlü kötülük beklenir.²³³

Toplumsal mutsuzluklara sebep olan ve iffet faziletinin eksikliğinden kaynaklanan bu olumsuzluklara karşı en büyük tedbirlerden biri de nesilleri iffet erdemi doğrultusunda yetiştirmek ve eğitmektir. Bu sebeple filozofun eğitim anlayışının hedeflerinden biri de iffet erdemini topluma hakim kılmaktır.

3.1.3.Cömertlik

Ortak mutluluğun en önemli faktörlerinden biri de cömertlik erdemidir. İnsanlar hemen her şeylerini birbirine borçludur. Başkalarından destek görmeden yaşayabilmek hiçbirimiz için mümkün değildir. Herkes birbirine karşı dayanışma içinde olduğunda işler kolaylaşır, zorlukların hep birlikte üstesinden gelinir, ortak hedeflere çabuk ulaşılır. Mutluluk da böyle toplumların hakkıdır.

Yardımseverlik, hoşgörülü olmak, eli açık olmak, başkalarına ikramda bulunmak gibi faziletleri ile cömertlik bir toplumda sevgi, dayanışma, birlik gibi mutluluk bağlarının oluşmasında kilit rolünü oynar.²³⁴ Cömertlik bilinci hakim olan bir toplumda zenginler ile fakirler birbirlerinin haklarını gözetir. Böylelikle toplumsal yapı sağlıklı bir şekilde gelişir.

Filozofumuzun benzetmesiyle toplum bir vücut gibidir. Vücudun bir azası sızlayınca bu ağrıyı öbür organlarının duymaması mümkün değildir. Toplumda da muhtaçların, fakirlerin haklarına riayet edilmemesi canlı organizma olan toplumun bünyesinin sağlığını yitirmesine huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olur.

Bu duruma karşı en büyük önlem de cömertliktir ki bu da ancak halkın ve nesillerin bu fazilet doğrultusunda eğitilmesi ile olacaktır.²³⁵

---

²³³ Miskeveyh, *age.*, ss. 26-107.

²³⁴ *Age.*, s. 34.

²³⁵ *Age.*, ss. 23-28.

3.1.4.Adalet

Miskevey' e göre adalet toplumsal mutluluk için en önemli etkenlerdendir.²³⁶ Nasıl ki toplumsal olarak yaşamak yaratılıştan getirilen bir özellik ise adalet de fitridir. Bizler bunu insanların başkalarının zulmünden, saldırısından veya keyfi davranışlarından zarar görmeme duygularından anlarız. Yalnız kendilerinin değil aynı zamanda başkalarının menfaatlerinin de gereği gibi korunmasını arzulamalarından anlarız. İnsanlar kendilerini ilgilendirmese bile herhangi bir kimseye yapılan haksızlığı gördüğü zaman üzülür.

Öte yandan insan başkalarının iyiliğini düşündüğü gibi bencildir de. Kendi çıkarı gerektirdiğinde, gücünü başkalarının zararına kullanmaktan geri durmaz. Bu durum birlikteliğin tehlikeye girmesine, huzursuzluk ve mutsuzlukların ortaya çıkmasına sebep olur. Toplumdaki güven ihtiyacı, saldırılar ve haksızlıklar karşısında duyulan ruhi tepki, düzensizlik ve anarşiye karşı beslenen nefret toplumda bir düzene bağlı olmayı ve adaletin varlığını zorunlu kılar.

Filozofa göre toplumsal mutluluk, varlığını ve bekasını insanlar arasındaki uyum, dayanışma ve hoşgörü ortamına borçludur. Bu da ancak insanlar arasındaki ilişkilerden ortaya çıkan hakları ve görev sorumluluklarını belli ölçüye kavuşturmak ile olur. İşte adalet, sorunların kendisi ile ölçüye kavuştuğu toplumsal düzenin ve mutluluğun sağlandığı tek unsurdur.²³⁷ Adalet unsurunun topluma hakim kılınmasında farklı yöntemler olsa da²³⁸ eğitim bu yöntemlerin en etkililerindendir.

Miskeveyh, eğitilebilirlik açısından bireyi ele aldıktan ve toplumsal mutluluğun önemli faktörlerinden olan eğitimin hedeflerini belirttikten sonra "Gençlerin Ahlakı" adlı bölüme geçer. "*İnsanların eğitimi almaları onu öğrenmeye koşmaları ve bu uğurda çaba harcamaları hususundaki mertebelerine gelince, bunlar pek çoktur*" cümlesi ile konuya başlayan filozof, insanın hayatının eğitilebilirlik açısından evrelerinin neler olduğu, bu evrelerde ki bireylerin özellikleri, eğitim esnasında ceza ve mükâfatın yerinde bahseder.

---

²³⁶ Miskeveyh, *age.*, ss. 115-132.

²³⁷ *Age.*, s. 121.

²³⁸ *Age.*, s. 108.

Bunlar önemlidir, çünkü kabiliyetlerin doğru olarak inkişaf ettirilmesi, o doğrultuda topluma fayda sağlayacağı mesleğe yerleşmesi, bireyin kendini gerçekleştirmiş bir fert olarak yaşadığı toplumda yer alması, toplumunda her biri kendini gerçekleştirmiş bireylerden oluşması, eğitimcilerin “*olgunlaşmış mutluluğa ulaşmak için doğru düşünce ve sağlam ölçülerle onların düşüncelerini sağlam hale getirebilmeleri*”²³⁹ bu evrelerin özelliklerine göre atılacak olan adımlara da bağlıdır.

Miskeveyh’e göre bu evreler üç kısımdır: Bunlar; çocukluk evresi, gençlik evresi ve yetişkinlik evresidir. Çocukluk, eğitimin kabul edilmeye en yatkın olduğu dönemdir. Çünkü ahlak doğuştan itibaren belirmeye başlar. Bu dönem kabiliyetlerin de geliştirilebileceği en uygun dönemdir. Çünkü çocuk davranışlarında oldukça doğaldır. Yetişkinler gibi duygularını gizleme ihtiyacı duymaz. Olay karşısında tavrını cömertlik olarak, cimrilik olarak, acıma ya da katılık olarak gizlemeden ortaya kor. Bu da bireyin huylarının nasıl değiştirilip geliştirileceği hakkında açık bilgi verir. “*Çocuklar ve benzerleri gibi mükemmel olmayanların söz konusu mutlulukta payları yoktur*”²⁴⁰ diyen filozof çocukluk dönemini ilkel dönem olarak adlandırır. Çünkü yüzüzlük, utangaçlık, cimrilik, cömertlik, acıma, katılık, kıskançlık gibi özellikler en doğal haliyle bu dönemde kendilerini gösterir. Bu özellikler henüz ilim ve eğitimle terbiye edilerek olgunlaştırılmamıştır.

Bireyin yetişkinlik döneminde adaletli bir aile reisi, adaletli bir tüccar, adaletli bir yönetici, adaletli bir komutan olması çocukluk döneminde görülen bu ilkel davranışların yerini iffet, cesaret, cömertlik ve adalet gibi faziletlerin almasına bağlıdır. Bu da eğitimle olacaktır. Aksi durumda toplumda hırs, rekabet, düşmanlık, çıkar ilişkileri, rüşvet, vazifeyi hakkıyla yapmak değil de hak yiyerek yapmak gibi kaos, huzursuzluk ve mutsuzluk nedeni olan özellikler yaygınlaşacaktır.

Çocukluk dönemine “*Bir kimse çocuk iken din terbiyesi ile yetiştirilir, alışkanlık kazanıncaya kadar ödev ve görevlerini yapması sağlanır, sonra ahlak kitaplarında belirtilen güzel alışkanlık ve nitelikleri nefsinde pekiştirilir...*”²⁴¹ cümleleriyle dikkat çeken filozof, bu dönemde eğitimin nasıl yapılacağı, verilecek

---

²³⁹ Miskeveyh, *age.*, s. 39.

²⁴⁰ *Age.*, s. 76.

²⁴¹ *Age.*, s. 52.

eğitimde hangi kaynaklardan yararlanılacağı hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bu dönem, daha çok ahlaki ve davranış boyutlu eğitimin ağır bastığı bir dönem olarak ön plana çıkmakta olup, kazandırılacak olan ahlak ve davranışlar ödev ve görevlendirmeler ile sık sık tekrarlatılmalı ve de pekiştirilmelidir. Çocuğun “...fazilet yollarında intibaka ulaşması, bunlara sahip çıkması ve kendisine mâl edinmesi...”²⁴² Ancak bu yöntem ve usuller ile olacağı Miskeveyh tarafından ifade edilir.

Filozof, “Çocukları Yetiştirme Kuralları” isimli ayrı bir başlık ile çocukların nasıl yetiştirileceğini bizlere daha detaylı anlatır. Özellikle eğitimcilere ve anne-babalara yönelik olduğu anlaşılan bu tavsiyelerin daha çok eğitimcilere yönelik olanlarını şu şekilde aktarabiliriz:

“Çocuğun ilk gelişme sırasındaki davranışlarının çoğu ilkelidir. O sürekli eğitim, yaşının ilerlemesi, deneylerle ve yavaş yavaş ilerler. Çocuğun ezberleyip anlatma, bunları tekrarlama gücü geliştirilmeli olup bu güçlerinin geliştirilmesi de güzel tarihi bilgileri ve iyi alışkanlık kazanmasını sağlayan şiirlerini öğretmekten geçer. Çocuk her iyi işinden sonra övülmeli ve ödüllendirilmelidir Cezada aşırıya gidilmemelidir. Herhangi bir aykırı davranış durumlarında çocuğun önce o işi bilerek yapıp yapmadığı araştırılmalı, hemen azarlanmamalı ve yüzü açılmamalıdır. Hatasının ilk evresinde suçundan dolayı ona göz yummak ve bunu yüzüne vurmamak hatasını tekrarladığında ise gizlice uyarmak, yaptığı işin kötülüğünü ona anlatmak en iyi adımdır. Aksi durumda çocuk azarlanmaya alıştırmış, utanmazlığa sevk edilmiş ve kötü olarak görülen şeyleri tekrarlamaya zorlanmış olur. Çocuk, kimi zaman eğitimin yorgunluğunu gidermek için iyi şekilde oynama izni verilmeli, oyunlar onu fazlaca yorucu olmamalıdır. Bununla birlikte çocuk anne-babasına, öğretmenleri ve eğitimcilerine itaat ve saygıda kusur etmeyecek şekilde yetiştirilmelidir.”²⁴³

Miskeveyh’e ait olan çocukluk dönemindeki bireyin eğitimine dair bu prensipler aslında günümüzde atasözü olarak kullanılan “ağaç yaş iken eğilir” sözünün ayrıntılı bir açıklaması denebilir. Çünkü filozofumuza göre de bireyin kabiliyetleri daha çocukken ortaya çıkmaktadır. Bunların ihmali ileriki yaşlarda önu

²⁴² Miskeveyh, age., s. 40.

²⁴³ Age., ss. 39-40-62-63.

alınamayacak sonuçlar doğuracaktır. Ancak çocukluktan başlayacak bir eğitim ile kabiliyetler inkişaf ettirilir ve mükemmelleşme sağlanır. Filozofa göre bunun sağlanması da bilinçli bir eğitimden geçer. Çocuğa gelişim evrelerine göre davranmak, sürekli alıştırmalar yaptırmak, nerede ödül nerede ceza verileceğini bilmek, ileriki yaşamını olumsuz etkileme riski sebebiyle bireyin istenmeyen davranışları karşısında bireye nasıl muamelede bulunulması gerektiğini iyi bilmek, belirli aralıklarla beyin ve bedenen dinlenmesi için dinlenme molaları vermek gibi özellikler Miskeveyh'in bilinçli eğitiminin en önemli prensipleridir. Çocuk bu prensiplerden oluşan bir eğitim sayesinde ahlaken gelişme kaydedecek, davranışları istenilen doğrultuda gelişecek ve bir sonraki evre olan gençlik dönemine daha sağlıklı olarak geçme şansını yakalayacaktır.²⁴⁴

İkinci evre gençlik (ergenlik) evresi olup yetişkinlikten bir önceki dönemdir. 6. Bölümün “Nefsin Sağlığı İçin Gerekli Nazari ve Amali Görevler” konusunda detaylı olarak bahsedildiği bu dönem bireyin fikri yönden eğitilmesi ve asla ihmal edilmemesi gereken dönem olarak adlandırılır. Bu dönemde bireye dört ilim (Aritmetik, Geometri, Astronomi, Musiki) kesintisiz olarak öğretilmelidir. Bu ilimler sayesinde bireyin düşünme ve inceleme kabiliyeti gelişir.²⁴⁵ Bu dönemde öğretilmesi gereken bir diğer ilim de felsefedir. Tabiatının doğru olmayan şeylerden uzaklaşması, nefis sağlığının korunması, mutluluğa çabucak ulaşılması bu ilim sayesinde gerçekleşir. Bunların dışında filozof gelişme ve öğrenme çağındaki gençlere şu tavsiyelerde bulunur: “*Faziletlerle donanmak ve onlara ulaşmak isteyen, gerçek ilimlere ve doğru bilgileri özleyen iyi ve üstün bir nefse sahip olan insan kendisi gibi kimselerle düşüp kalkması ve kendisine benzeyen kişileri araması, başkalarına yakınlık göstermesi ve bunlardan başkalarıyla düşüp kalkmamaları gerekir. O; kötü ve düşük kimselerin, kötü zevklere ve fenalıklara düşkün olanların ve bu gibi işlerle övünenlerin yanlarına gidip gelmekten tamamıyla sakınmalıdır. Bunların sohbetlerini hoş karşılayarak dinlememeli, bunların şiirlerini iyi görerek onaylamamalı, onların toplantılarına sevinçle katılmamalıdır. Bunlardan birisinin*

---

²⁴⁴ Miskeveyh, *age.*, ss. 39-40-57.

²⁴⁵ *Age.*, s. 158.

toplantularına katılmak ve birinin hikâyelerini dinlemek, nefiste ancak uzun zaman ve zor tedavi edilecek pislik ve leke bırakır.”²⁴⁶

Miskeveyh’in bu cümleleri insanın sosyal bir varlık olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır. Çocukluk döneminde birey daha çok anne-baba ve öğretmenin etkisindedir. Gençlik dönemiyle beraber bu durum değişmekte ve çeşitlenmektedir. Bu değişim yarara da sebep olabilir zarara da. Özellikle akran çevresinin gelişme ve öğrenme çağındaki birey üzerindeki etkisi daha artmaktadır. Bu gerçek üzerine filozofumuz arkadaş seçiminde dikkatli olunması gerektiğini söyler. Arkadaş aynı zamanda model kimse demektir. Model kimsenin kötü zevkli, fenalıklara düşkün ve bunları maharet sayan birisi olması böyleleri ile arkadaşlık kuran adına vahim bir durumdur. Miskeveyh arkadaş çevresinin yanında gencin üyesi olacağı ve kendisini özdeşleştireceği sosyal grup ve toplantılara, dinlenen şiirlere ve okunan hikâyelere de dikkat çekiyor. Gencin üzerinde bırakacağı tesirler sebebiyle arkadaş seçiminde sergilenmesi gereken hassasiyetlerini bunlarda da gösterilmesi gerektiğinin mesajını veriyor.

Miskeveyh, çocukluk ve gençlik dönemlerinden sonra yetişkinlik dönemine dikkat çeker. Daha önceden de ifade edildiği gibi filozofa göre eğitim, doğumdan ölüme kadar devam eden bir faaliyettir. Kısacası eğitimin yaşı yoktur. Bunun böyle olduğunu Miskeveyh, eserinin 3. Bölümünün “Mutluluğa Ulaşma Şartları” adlı konusunda Aristo’ ya ait olan “...*şehvet ve zevklerine düşkünlük anlamında genç tabiatlı olmamak...*”²⁴⁷ cümlesi ile destekler. Yani eğitim için önemli olan yaşın küçüklüğü ya da ilerlemişliği değil genç tabiatlı olmamaktır. Bu sebepten filozof, doğru bir eğitimle eğitilmediği için kötü davranışları alışkanlık haline getiren ve bu halde yaşı ilerleyen insanların eğitimlerinin imkânsız olduğunu söylese de bunların durumlarını nasıl değiştirebileceklerine dair önerilerde bulunur. “...*pişmanlık içinde olmak, iyi ve bilge kimselerle arkadaşlık kurmak ve felsefeye yönelmek...*”²⁴⁸ önerilerinin başında gelir.

---

²⁴⁶ Miskeveyh, *age.*, s. 157.

²⁴⁷ *Age.*, s. 86.

²⁴⁸ *Age.*, s. 64.

Her ne kadar filozof eğitilebilirlik ya da eğitilemezlik yönünden yetişkinlik dönemi üzerinde fikir beyan etse de aslında o bu döneme olgunluk dönemi olarak bakar. Ona göre yetişkinlik, üzerine düşen vazifelerin yapılarak topluma katkı sağlanacağı bir dönemdir. Miskeveyh: “ *Bu davranış kurallarıyla istenilen mertebeye ulaşan ve bunlar sayesinde anlattığımız faziletleri kazanan kimsenin görevi başkalarını eğitmek ve Allah’ın kendisine bahsetmiş olduğu şeyleri hemcinslerine iletmek olmalıdır* ”²⁴⁹ diyerek bu durumu özetler. Akli ve ahlaki yönlerden kabiliyetlerine uygun şekilde eğitilmiş, bu anlamda ciddi aksaklıklar yaşamamış olarak yetişkinliğe ulaşmış birey ve bireyler, kurdukları sağlıklı aile hayatı ile, dostlukları ile, meslek ahlakı ve bilinci ile, icra ettikleri vazifeleri ile beklentilere cevap veren mutlu bir fert olarak topluma karışır. Fertlerindeki bu sağlıklı durum doğal olarak topluma da yansır. İnsanlarının birbirine yardım ettiği, birbirini sevdiği, iyiliklerin paylaşıldığı toplum mutlu toplumdur. Bu duruma olan katkısından dolayı eğitim, günümüzde olduğu gibi Miskeveyh’in felsefesinde de vazgeçilmez bir unsurdur.

Bu yararından dolayı eğitim, bir meslek olarak da Miskeveyh’in düşüncesinde mesleklerin en şerefliisidir. Filozof varlıkları bitkiler, hayvanlar ve insanlar diye üç guruba ve mertebeye ayırır: “*Bütün varlıklar arasında yalnızca kendisine has olan iyi huylar ve hoş fiilleri sebebiyle*²⁵⁰ *insan bu âlemdeki varlıkların hepsinden daha üstün bir yaratılışa sahiptir*”²⁵¹ diyen filozof varlıklar arasındaki mertebelerin bir benzerinin meslekler arasında da olduğunu söyler. Hayvan derilerini terbiyeleyip insanların kullanımına sunan tabakalama mesleği, insanı tedavi eden tıp mesleği mesleklerin üstünlerinden. Fakat insanların fiillerini iyileştirmeyi ve terbiye etmeyi amaç edinen eğitim mesleği ise bütün mesleklerin en üstünüdür. Miskeveyh, bu konuda ki düşüncesini şu şekilde ifade eder: “ *Buna göre, insanın bütün fiillerinin cevherine uygun, tam ve mükemmel olarak meydana gelmesi için insan fiillerini iyileştirmeyi amaçlayan, Allah’ın gazabına ve acıklı azabında kalmayı layık kılan en*

---

²⁴⁹ Miskeveyh, *age.*, s. 56.

²⁵⁰ *Age.*, s. 39.

²⁵¹ *Age.*, s. 15.

*aşağı mertebeden insanın yükselmesini sağlayan bu sanat, sanatların hepsinden daha üstündür.”*²⁵²

Bireyin eğitilebilirliğine, bu yönü itibarıyla çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemine, eğitim ile bireylerin davranışlarındaki değişiklikler ve bunların topluma yansımalarına değindikten sonra Miskeveyh, bizlere bu işi yapacak olan eğitimcilerin vasıfları hakkında bilgi veriyor. Aslında Miskeveyh'in ifadelerinde gerek aile, gerek çevre (arkadaşlar, katılan toplantılar...) eğitimin bir parçaları olsalar da eğitimi meslek edinenlerin yeri daha bir farklıdır.

Onun eğitimci olarak nitelediği kimseler; eğiteceği bireyin özünü ve insanlığını tamamlamada yardımcı olabilecek yetkinlikte olan²⁵³, iyi ve yararlı rehber öğreticilerdir.²⁵⁴ Bunlar, doğru davranış kurallarıyla istenilen mertebeye ulaşmış ve amaçlanan faziletleri kazanmış olup başkalarını eğitmek ve Allah'ın kendisine bahsetmiş olduğu şeyleri hemcinslerine öğretmekle muvazzaf²⁵⁵, akıllı kimselerdir.²⁵⁶

Özetleyecek olursak eğitim, varoluş gayesi olan mutluluğa ulaşmasında insan ve toplum için en önemli unsurlardan biridir. Eğitimin bu amaca hizmet etmesi onun ustalıkla yapılmasına bağlıdır. Bireyin gelişim evrelerinin bilinmesi, yaşına ve kabiliyetlerine göre gelişiminin sağlanması, tekrar, ödül, ceza, dinlenme gibi yöntemlerin kullanılması, geometri, felsefe, musiki gibi derslerin verilmesi eğitimin özelliklerindedir. Bu özelliklere sahip eğitimle iffet, cömertlik, cesaret ve adalet yönü geliştirilmiş birey her türlü görev bilinci ile toplumdaki sorumluluklarını hakkı ile yerine getirecektir. Bu şuurda ki bireylerden oluşan toplum mutluluğun yaşandığı bir toplumdur.

3.2.Aile

Evlilik ve kan bağına dayanan, karı koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik olan aile; İbn Miskeveyh'in

---

²⁵² Miskeveyh, *age.*, s. 41.

²⁵³ *Age.*, s. 35.

²⁵⁴ *Age.*, s. 71.

²⁵⁵ *Age.*, s. 56.

²⁵⁶ *Age.*, s. 51.

mutluluk anlayışında önemli bir toplumsal faktör olarak belirir. Bu durum ailenin hem birey hem de toplum mutluluğuna bakan yönü ile alakalıdır.

Filozofa göre toplumsal bir varlık olan insan diğer varlıklarla etkileşim halindedir. Bu etkileşimler olumlu ya da olumsuz davranışların kazanılmasına sebep olur. İnsanlar arasındaki bu etkileşim, huzurlu ve mutlu bir toplumun temellerini oluşturan “erdemler” in belirli unsurlarıdır. Miskeveyh’e göre eğer biz aile yaşamımızda ortaya koyduğumuz değerlerle aile içinde erdemlere dayalı bir ortam oluşturabilirsek bu, toplumun tümüne yayılacak düzgün tutum ve davranışların kazanılmasına vesile olacaktır.

Bununla beraber birey tarafından her türlü bilgilerin ilk kazanıldığı yer olan aile, öğrenilenlerin de ilk pratiğe döküldüğü yerdir. Bu sebepten, aile bireylerinin birbirleri ile olan ilişkilerinin nasıl olacağı, aileye yön verenlerin aralarındaki iletişim, anne-babanın çocuklarına karşı sorumlulukları önem kazanmaktadır ki Miskeveyh’ e ait “Tehzîb” isimli eserde bizler bunlar ile alakalı günümüzde de geçerliliğini koruyan ve gelecekte de koruyacak da olan bilgiler ile karşılaşırız.

Toplumsal mutluluk da toplum genelinde yaygın hale getirilecek olan erdemler ve erdemlerin toplumun çekirdeği olan aile ortamında oluşturulması ile gerçekleşecektir. Miskeveyh’in toplumu bir canlıya benzettiğini unutmamak gerekir. Aile, o canlının hücresi gibidir. Hücre sağlıklı ise vücutta sağlıklı olur. Hücre hasta olursa, vücudun da sıhhati bozulur. Toplumsal yapıdaki hücre aile olduğuna göre bu hücrenin sağlıklı ve mutlu olması mutlaka sağlanmalıdır.²⁵⁷ Bu da aile bireylerinin birbirleri ile olan ilişkilerinin kalitesine, aileye yön verenlerin iletişimlerine ve anne-babanın çocuklarına karşı sorumluluklarının yerine getirmelerindeki bilince göre gerçekleşecektir.

Toplumsal mutluluk ancak nesillerin sevgi dolu sıcak bir ortamda yetişmesine bağlıdır. Böyle bir ortamı sağlayan ilk ve temel topluluk kuşkusuz ailedir. Miskeveyh’ e göre aile, insandaki yakınlaşma duygusunun ya da sevgi yönünün doğal bir sonucudur. Kadın ve erkek fitratındaki sevginin yaratılışa uygun doyurulması gereklidir. Aile bunun en uygun doyurulma biçimidir. Aile içi sevgi de

---

²⁵⁷ Miskeveyh, *age.*, s. 22.

ancak aile içindeki bir takım iyilik ve yararların sağlanması ile devamlı hale gelir. Burada ebeveynlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Filozof bu durumu şu şekilde ifade eder: “*Erkek ve kadında ortak olan zevkler, onlar arasında sevginin sebebidir. Aynı şekilde erkekle karısı arasında ortak iyilikler ve birbirine bağlı menfaatler vardır. Onlar bunlardan dolayı yardımlaşırlar, yani bu sebepler yuvaların şenlenmesini sağlayan iyiliklerdir. Buna göre kadın kocasından bu iyilikleri bekler. Erkek de karısından bunların korunmasını bekler. Bunlardan birisi görevini eksik yaptığı zaman, sevginin dengesi bozulur ve şikâyetler ortaya çıkar. Şikâyet ve kınamalar ile birlikte bu iş böylece sürüp gider veya son bulur.*”²⁵⁸

Daha önceden de ifade edildiği gibi toplumsal mutluluk nesillerin sevgi dolu sıcak bir yuvada yetişmelerine bağlıdır. Mutlu bir yuvanın oluşması filozofun da ifade ettiği gibi başta aile büyüklerinin yani erkek ve kadının hem birbirlerine hem de aile üyelerine karşı sorumluluklarını yerine getirmelerinden geçmektedir. Sorumlulukların yerine getirildiği aile şenlenecek ve böylece mutlu topluma ulaşılacaktır.

Miskeveyh aile içinde sorumluluk sahibi olarak ilk önce babanın görevlerini hatırlatır. “*Kişinin karısına, kendisinin ve karısının yakınlarına iyi davranmaması doğru değildir. İnsanların hayırlısı, ailesi ve çocuklarına iyilikte bulunandır. Aile reisi çoluk çocuk geçimi için kazanç uğrunda kötü yollara başvurmamalıdır.*”²⁵⁹ Aile reisinin sorumlulukları bunlarla bitmemektedir. Filozof “*Ev sahibinin evine ve aile fertlerine karşı olan durumu hükümdarın şehrine ve orada oturanlara karşı durumu gibidir*”²⁶⁰ ifadesi ile hükümdardan yola çıkarak dolaylı olarak babanın başka sorumluluklarını atıfta bulunur. Yani nasıl şehrin yöneticisi adil bir tavra sahip olması gerekir ise aynen baba da aile içinde bu tavrı sergilemelidir. Öyleyse babanın sorumlulukları arsında adaletli olmak da vardır. Hatta bu özellik aile reisini sorumluluğunun en başında gelmektedir.

Öyleyse baba ancak adalet erdemi ile ailesine muamele ederse, bunun gereği olarak aile içinde iyi bir iletişim tesis eder, eşine ve çocuklarına iyi muamelede

---

²⁵⁸ Miskeveyh, *age.*, s. 128.

²⁵⁹ *Age.*, s. 29.

²⁶⁰ *Age.*, s. 109.

bulunur, onlara sevgi ve şefkat ile yaklaşır, onların yeme, içme, barınma, giyinme, ısınma ve eğitim ihtiyaçlarını zamanında ve yeterince karşılar, ahlaki olarak yetiştirmeyi ihmal etmez, dindarlığı ile örnek olur, işlerini aile fertleri ile istişare eder, yaptığı iyiliklere karşı gördüğü vefasızlıklara karşı sabırlı olur ve müsamaha ile karşılık verir, davranışlarına dikkat ettiği kadar sözlerine de dikkat eder ise sorumluluğunu yerine getirmiş olacaktır.²⁶¹ Bu sayede yuva şenlenecek ve mutlu hale gelecektir.

Miskeveyh aile kurumunu insan neslinin devamı adına Allah'ın insanlara bir yardımını olarak görür.²⁶² Yani çocuk meydana getirip insan neslini devam ettirmek ve toplumun bekasını sağlamak ailenin en önemli işlevlerindedir. Bu sebeple aile toplumun çekirdeği ve temelidir. Toplumun devlet kurumuna uzanan zinciri içinde, diğer kurumların sağlıklı ve mutlu olmasını sağlayacak en önemli kurumdur. Aile toplumsal mutluluğa olan katkısı yukarıda ifade edilen adalet ortamının tesis edilmesi ile ve ebeveynlerin sorumluluklarını yerine getirmesi ile mümkün olacaktır.

Mutlu bir aile ortamının oluşturulması sadece babaya ait bir sorumluluk değildir. Anneye de düşen görevler vardır. Bu bağlamda Miskeveyh annenin sorumluluklarını hatırlatır. Filozofa göre annenin en önemli görevlerinden biri *“Kocasının yaptığı yararlılıklarında ona yardımcı olmaktır”*.²⁶³ Ailede iyi bir iletişimin tesis edilmesinde, aile içi ülfet bağlarının geliştirilmesinde, çocukların ahlaklı ve dindar olarak yetiştirilmelerinde, anne babanın en büyük yardımcısıdır. Aynı zamanda erkeğin alın teri ile kazandıklarını yerine göre ve israf etmeden kullanmak da annenin bir diğer görevlerindedir. Erkeğinin meşru isteklerini makul ve olumlu karşılaması, kocasının yaptığı iyilikleri dile getirmesi, ona en güzeli ile teşekkürde bulunması, kocasına samimi bir sevgide bulunması evin bayanının diğer sorumluluklarından. Evin hanımı bu görevlerini hakkı ile yerine getirdiğinde *“erkeğin sağladığı iyilikleri yararlı hale getirme, onları koruma ve yönetme”*²⁶⁴ görevini hakkı ile ifa etmiş olacaktır.

---

²⁶¹ Miskeveyh, *age.*, s. 29.

²⁶² *Age.*, s. 130.

²⁶³ *Age.*, s. 128.

²⁶⁴ *Age.*, s. 129.

Misekveyh yukarıdaki cümleleri ile anne ve babanın sorumluluklarına değindikten sonra ailenin diğer fertleri olan çocuklara geçer. Çocukların kendilerine bu kadar yararlılık gösteren ebeveynlerine karşı sorumlulukları söz konusudur. Miskeveyh anne ve babanın çocuklarına karşı duydukları sevginin fitri olduğundan bahseder. Bu sebeple dışarıdan herhangi bir uyarıcıya gerek kalmaksızın ebeveynler çocuklarına her türlü fedakârlıkta bulunurlar. Fakat evlatların sevgisi fitri değildir. Fitri olmadığı için çocuklar ebeveynlerine karşı sevgi ve saygı da ihmalkâr olabilmekteler. Filozofa göre bu ihmalin önüne geçmek için Allah ebeveynin evlatlarına değil, evlatların ebeveynlerine iyilikte bulunmalarını, onlara saygı göstermelerini ve onları sevmelerini, isteklerini yerine getirmelerini, onlara karşı kaba ve kırıcı olmamalarını, dargın durmamalarını özellikle hatırlatmış ve emretmiştir.²⁶⁵

Öyleyse aile kurmak ve çoğalmak her ne kadar toplum bekası için önemli olsa da daha önemlisi kurulan ailenin belirli bir sorumluluk bilincine sahip olmasıdır. Aile fertlerinin sorumluluklarında adalet ilkesine göre hareket etmeleridir. O zaman yuvalar şenlenecektir. Aile, adalet erdemine göre hareket ettiği ve bu erdeme göre sorumluluklar yerine getirildiğinde toplumsal mutluluğun önemli unsuru olarak hak ettiği yeri alacaktır.

Ailenin görevleri bunlardan ibaret değildir. Miskevey aile üyelerinin yakınlarına ve komşularına karşı da sorumlu olduğunu ifade eder. Komşuluk haklarında Allah'ın emrinden çıkmamak, komşuya ve yakınlarla ikramda bulunmak, mal ve yiyecekleri onlar ile paylaşmaktan geri durmamak, komşulara karşı yardımsever olmak, yalancı şahitlikten uzak durmak ailelerin birbirlerine karşı görevleri olarak filozofun hatırlattıklarının birkaçıdır.²⁶⁶ Ailelerin birbirlerine karşı sorumlulukları adı altındaki bu tavsiyeler bizlere Hz. Muhammed'in komşunun komşuya olan tavsiyelerini hatırlatır. Peygamberimizin ifadelerinde komşunun komşuya hakları da şu şekilde sıralanır: “Hastalandığında ziyaretine gitmek, öldüğünde cenazesine katılmak, borç istediğinde imkân nispetinde yardımcı olmak, darda kaldığında yardımına koşmak, gıybet ve dedikodusunu yapmamak,

---

²⁶⁵ Miskeveyh, *age.*, s. 131.

²⁶⁶ *Age.*, s. 29.

karşılaştığında selam vermek ve hal hatır sormak, sözlü ya da fiili olarak herhangi bir şekilde eziyet etmemek, canına ve malına zarar vermemek, güler yüzlü davranmak.”

Bu gibi ilkelerin geçerli olduğu toplumda komşuluk, dostluk, arkadaşlık gibi değerler kuvvetlenir. Sevgi, saygı ve hoşgörü gelişir. Sorunlar ve ihtiyaçlar bu ilkelerin yaşandığı yerlerde çözüm bulur. Çocuklar ve gençler böyle ortamlarda doğru bir şekilde sosyalleşir. Miskeveyh’in ifadelerindeki toplumsal mutluluk da gerçekleşmiş olur.

Sonuç olarak toplumsal mutluluğun önemli unsurlarından olan ailenin, bu vazifesini yapmış olmasının birinci yolu filozofumuza göre kendi içinde samimi bir ortam oluşturmasından geçer. Bu da başta evin reisi olmak üzere ebeveynlerin söz ve davranışlarında erdemli olmalarından geçer. Sadece ebeveyn değil ailenin diğer fertlerinin de sağlıklı bir aile ortamının oluşturulması adına sorumlulukları vardır. Sevgi ve saygıda kusur etmemek bunların başında gelir.

Bütün bunların yanında aile toplumun çekirdeğidir. Toplum denen sosyal yapı ailelerin birlikteliği ile meydana gelir. Bir arada yaşamak çeşitli sorumlulukları doğurur. Komşuluk hak ve hukuku bunların başında gelmektedir. Toplumsal mutluluk, ailelerin önce kendi içinde sonra da başka aileler ile yani komşular ile olan ilişkilerinde erdemleri hâkim kılmasına bağlıdır. Adalet, hoşgörü, cömertlik bu erdemlerin başında gelmektedir. Bu gibi ilkelerin geçerli olduğu toplumda komşuluk, arkadaşlık, dostluk gibi değerler kuvvetlenir. Sevgi, saygı ve hoşgörü gelişir. Sorunlara ve ihtiyaçlara bu ilkelerin yaşandığı toplumlarda çözüm bulunur. Nesiller böyle ortamlarda doğru bir şekilde yetişir. Miskeveyh’in ifadelerindeki toplumsal mutluluk gerçekleşir.

Miskeveyh, sağlıklı bir aile ortamının oluşturulmasında anne-baba ve çocukların sorumluluklarına değindikten sonra ailenin çocuk eğitime bakan yönüne değinir. Nasıl ki toplum aileden oluşursa aile de çocuklardan oluşur. Filozofun ifadelerinde çocuk, neslin devamı toplumun da bekasıdır. Aileler için birer emanettir. Bu emanetlere sahip çıkmanın yolu onları toplumsal mutluluğa katkı sağlayacak şekilde yetiştirmekle olacaktır. Yani sağlam karakterli, vatanını-milletini seven insan olarak yetiştirmek. Zira geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumun geleceğini ve

mutluluğunu garanti altına almanın yolu yarının büyüğü bu günün çocuklarına sahip çıkmaktan geçer. Bunun da başlangıcı aileden geçer.

Nesiller ailenin elinde şekillendiğine göre bu asla basit bir iş değildir. Bu sebeple Miskeveyh çocukların yetiştirilmesinde takip edilecek yöntem gösterir. Bu bireyin tabiatıyla benzeşen bir yöntemdir. Buna göre önce bireyin barınma ve beslenme ihtiyacı doğru bir şekilde karşılanmalıdır. Bunları öfke, hırs, sevgi gibi duyguların doğru tatmin edilmesi takip eder. Son olarak da bireye bilgi, fazilet ve marifetlerin kazandırılması gelir.²⁶⁷

Miskeveyh'e göre insan, doğumundan kendine yeter hale gelinceye kadar özenle bakılıp gözetilmesi gereken bir varlıktır. Özen gösterilmesi gereken ilk yönü biyolojik yönü de diyebileceğimiz beslenme ya da yeme içme ihtiyacıdır. *“İnsanda oluşan ilk güç, beslenmeye karşı duyduğu güçtür. Onun yaşamasını da işte bu beslenme sağlar. İnsan doğuştan süte doğru hareket eder ve anne memesini arar... Bu güç öteki güçlerin varlığı için zorunludur.”*²⁶⁸ Bireyin mutluluğu, toplumunun da uyumlu bir ferdi olması, toplumun beklentilerine uygun bir birey olarak yetişmesi onun daha bu ilk ve temel ihtiyacının doğru bir şekilde karşılanmasına bağlıdır.

*“Önce çocuğa yemekle ilgili kurallar öğretilerek işe başlanmalıdır. İlk çocuğa yemeğin zevk için değil, sağlık için gerekli olduğu anlatılmalıdır. Bütün yiyecekler ancak bizim beden sağlığımız ve hayatımızı sürdürmek için yaratılmıştır. Onlar, açlık ve açlıktan ileri gelen acımızı tedavi etmek için kullandığımız ilaç durumundadır. Nasıl ilaç zevk için alınmaz ve iştahla çokça kullanılmazsa, yiyecekler de böyledir...”*²⁶⁹

Bireyin daha dünyaya geldiği ilk günden itibaren ailesi tarafından dikkat edilmesi gereken bu hususlar aslında toplumun geleceği ile huzur ve mutluluğu ile alakalı hususlardır. Günümüzde toplumların da ötesinde evrensel anlamda gelir dağılımı eşitsizliğinden kaynaklanan bir mutsuzluktan söz ediliyorsa, dünyanın bir tarafında insanlar açlıktan ölüyorlar diğer tarafında lüks hayatı yaşıyorlarsa; bunun en önemli nedeni insanların yeme içme alışkanlıklarının ve bu alışkanlıklar ile alakalı

---

²⁶⁷ Miskeveyh, *age.*, s. 40.

²⁶⁸ *Age.*, s. 57.

²⁶⁹ *Age.*, s. 60.

olan aç gözlülük, bencilik yönlerinin doğru şekillendirilmemesindedir. Bireye daha hayatının ilk dönemlerinden itibaren doğru bir beslenme alışkanlığı kazandırılmamasının diğer bir olumsuz hali de obezitedir. İnsanın gereksinimlerinden fazlasını tüketmesinden kaynaklanan bu durum, bireyin sağlığını bozduğu gibi topluma olan katkılarını da azaltır.

Hayatının ilk dönemlerinden itibaren ailesi tarafından bu konularda farkındalığı artırılmamış bireyler hazlarına(şehvetlerine) da gem vuramazlar. Filozofa göre iffetsizlik (şehvet) insanın yeme içme ve cinsel duygularının sonuçlarıdır.²⁷⁰ Eserinin “Yemek Kuralları” adlı konusunda Miskeveyh, şehvet güçlerinin eğitiminin bireyin, daha hayatının ilk dönemlerinden itibaren yeme içme adabıyla başladığını belirtir. Bu konuda bireye belirli bir ölçü kazandırılmadığı zaman onun maddi ve manevi varlığı da korunamamış olur. Bu durumlardan kaynaklanan aşırı tutumlar topluma mal olmaktadır, toplum genelinde huzursuzluk yaratmaktadır. Öyleyse bireylerin ve toplumun sıhhati ve mutluluğu adına Miskeveyh’in bizlere önerdiği ölçülere dikkat etmekten geçer.

Miskeveyh, hepsi birer toplumsal mutsuzluk sebebi olan ve temelinde yeme içme alışkanlıklarının doğru bir şekilde kazandırılmamasından kaynaklanan bu olumsuzluklara karşı aileleri sadece uyarmakla kalmaz. Doğru yeme içme adabının nasıl kazandırılacağı konusunda da bilgileri verir: “ *Çocuğun yanında obur kimseler, çok yemek yiyenler küçümsenmeli; onların vücutlarının ihtiyacından fazla veya uygunsuz biçimde yemek yiyenleri kötülemeli ki o bir tür yemekle yetinsin, oburluğa özenmesin. Başkasıyla sofraya oturduğu zaman, yemeğe önce kendisi başlamasın. Sürekli olarak yemek çeşitlerine bakmasın. Onlara gözünü dikip bakmasın. Büyük lokma almasın ve onu iyice çiğnemedi yutmasın. Kendi önüne gelen kısım daha iyi ise, onu başkasına ikram etsin. Sonra isteğine hakim olarak, yemeğin basit olan ve önüne geleniyle yetinsin. Kimi vakitlerde de kuru ve katıksız ekme yesin.*”²⁷¹

İnsan için sadece yemek değil içmek de bir gereksinimdir. Doğru bir şekilde giderilmediği zaman toplumsal mutluluğu olumsuz etkileyecek bir gereksinim. Bu

---

²⁷⁰ Miskeveyh, *age.*, ss. 27-107.

²⁷¹ *Age.*, s. 60.

sebeple Miskeveyh içecekler konusunda da ailelere tavsiyelerde bulunur. Miskeveyh şunları söyler: “Çocuk içki meclislerine gitmemeli. Bilgili, terbiyeli ve faziletli kişilerin toplantılarına katılmalıdırlar. Şıradan ve sarhoş edici içkilerden kaçınmalıdırlar, çünkü bunlar bedene de nefse de zarar verir, onu çabuk öfkelenme, kötü ve çirkin şeylere atılma gibi beğenilmeyen işlere sürükler.”²⁷² Unutmamak gerekir ki sosyal bir varlık olan insanın çevresi ile uyum içerisinde olması, akıl ve zihin sağlığı ile mümkündür. Akıl ve zihin sağlığının en büyük düşmanı olan sarhoş edici içecekler, insanın uyum gücünü zaafa uğratar. Ailesinden, toplumdaki ve çevresinden koparır. Toplumsal ahlaka (namus, iffet, şeref vs.) verdiği zarar ifadelerle sığmaz. Toplumda nizam ve asayişin bozulmasına, çeşitli kavgalara, anlaşmazlıklara ve cinayetlere sebep olan sarhoş edici içecekler toplumdaki güven ve emniyeti tahrip eder. Toplumsal denge bozulur ve mutsuzluk ortaya çıkar.

Öyleyse toplumsal mutluluk nesillerin sağlıklı ve dengeli bir şekilde yetiştirilmelerine bağlıdır. Bu da ferdin ilk şekillendiği yer olan ailede başlamaktadır. Aileler çocuklarını onların tabiatıyla özdeşleşen yöntem ile yetiştirmelidir. Bu yöntemde ilk sırayı çocuğun bedeni ihtiyaçlarının doğru ve dengeli giderilmesi alır. Daha ilk yıllarından itibaren bireylerin yeme ve içme yönlerinden doğru ve dengeli yetiştirilmeleri toplumda paylaşımcı, dostane ve ahlaklı bir bünyenin oluşmasının da garantisidir. Bu faziletler ile oluşacak olan toplumsal mutlulukta da aile önemli sorumluluğa sahip bir unsurdur.

Çocukta tabiatına uygun bir şekilde geliştirilecek ikinci yön ise duygusal yöndür. Toplumda sevgi ve saygı bağlarını kuvvetlendirmek, şefkat ve merhamet duygularını artırmak, bununla beraber öfke ve hırs gibi duyguları doğru bir şekilde yönlendirmek toplumsal mutluluğun ön koşullarındandır. Bu da daha küçük yaştan itibaren bireylerin duygusal yönden özenle ve doğru bir şekilde yetiştirilmelerine bağlıdır. Yeme içme alışkanlığında olduğu gibi duygusal yönden de çocuğun ilk şekillendiği yer ailedir. Bu sebeple filozof ailelere çocukların duygusal gelişimlerine yönelik tavsiyelerde bulunmuştur. “Çocukların şeref sevgisine karşı uyarılmaları daha iyidir. Özellikle onun maldan değil, din ve dinin kural ve görevlerine bağlı kalmadan doğan yücelik duygusunu kazanması gerekir. Çocuk yalan söyleyebilir,

---

²⁷² Miskeveyh, *age.*, s. 61.

duymadığı ve görmediği şeyleri anlatabilir, uydurma şeyler söyleyebilir, kendisine ve çevresine zarar verebilir. Kendisinde görülen en küçük hatadan dolayı kınanmamalıdır. Anlatılanlara aykırı davrandığında azarlanmaması ve yüzü açılmaması daha doğru olur. Aksi durum onu utanmazlığa sevk eder. Çocuğun her güzel davranışı övülmelidir. Sahip olduğu herhangi bir şeyle arkadaşlarına karşı övünmemeye, onları kötülememeye, bağtırmamaya alıştırmalıdır. Çirkin ve kaba sözlerden, küfür, lanet ve boş sözlerden sakındırılmalı; güzel ve zarif sözlere, birini kibarca ve nezaketle karşılamaya alıştırmalı, başkalarından bunların karşıtlarını dinlemesine müsaade edilmemelidir. Nefsi arzularına uymamasının yolu ona gösterilmelidir.”²⁷³ Ailenin önemi, sadece bireyin biyolojik ve maddi ihtiyaçlarını karşılamaktan kaynaklanmaz. Ailenin önemi aynı zamanda bireyin ruhi gereksinimlerinin, sevgi ve güven gibi temel ihtiyaçlarıyla beraber din duygusunun kazandırıldığı ilk yer olmaktan gelir. Bu hususlar toplumun aileden beklentileridir. Sağlıklı bir duygusal gelişim için ailenin çocukları ile ilgilenmesi onları ihmal etmemeleri önemli bir husustur. İlgilenilmeyen, kendisine zaman ayrılmayan, maddi ve manevi dinamikleri öğretilmeyen çocukların ne ailesinin ne de toplumunun mutluluğuna faydası olabilir. Unutmamak gerekir ki bu gün yaptıklarından utanılan insanlar, dün sevgi, şefkat ve güven gibi duygusal yönlerden ihmal edilmiş çocuklardır.

Miskeveyh, sadece çocuğun duygusal gelişimi konusunda ailenin yapması gerekenleri söylemez. Başka önemli hususunda altını çizer. Bu da sıcak bir aile ortamının oluşturulmasıdır. Hatta bu husus duygusal gelişim adına ilk sırayı alır ve filozof bu konuda oldukça haklıdır. Çünkü eski tarihten günümüze değin çok zeki olduğu halde mutsuz ve parçalanmış ailelerden gelen, şiddet ve baskı altında büyümüş sevgiden, merhametten yoksun, milyonlarca insana zulüm yapmış, toplumlara mutsuzluklar yaşatmış zalimler ile sevgi, saygı, merhamet ve din duygusu yönünden de iyi yetişmiş, insanlığın mutluluğu için çalışan, maddi ve manevi yardımlarda bulunan, gönlü zengin yüce duygulu insanlar az değildir.

İnsan sadece yeme-içme ve duygusal yönden ibaret değildir. Hatta insan bu özellikleri ile diğer varlıklar ile ortak sayılabilir. İnsan maddi ve manevi yönlerinin

---

²⁷³ Miskeveyh, *age.*, ss. 58-59-60-61.

yanında bu yönlerini tamamlayan bir özellik sahibidir ki bu da “akıl” dır. Akıl; iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırt etme gücüdür. Akıl olgunluktur, insanın şeref kaynağıdır. Doğuştan ortaya çıkan diğer özelliklere nazaran kendini hemen belli etmez. “Çocuk henüz herhangi bir suret nakşolunmamış duru bir akılla dünyaya gelir. Onun belirli bir görüşü yoktur. Çocukta ki aklın belirtisi de ayırt etme duygularının gelişmesi ile ortaya çıkacak olan utanma duygusudur. Bu duygu çocukta aklın ilk işaretidir. Çünkü utanma duygusu çocuğun kötülüğü hissettiğini gösterir, bununla ondan sakınır, çekinir ve kendisinde veya kendisinden böyle bir şeyin ortaya çıkmasından korkar. Çocuğa baktığımız zaman onun utandığını yere bakarak başını eğdiğini ve gözümüzün içine bakmadığını görürüz. İşte bu onun asaletinin ilk delili, iyilik ve kötülük duygusuna sahip oluşunun temel dayanağıdır. Bunlara kaynaklık yapan da akıldır.”²⁷⁴

Miskeveyh’in bu cümlelerinden bizler her türlü öğrenme ve gelişmenin kaynağının akıl olduğunu anlamaktayız. Akıl fitrata uygun bir şekilde geliştirilmeli ve şekillendirilmelidir. Bu da filozofun ifadesi ile suretlerin ilk nakşolunmaya başladığı dönemlerde başlamalı. Bunun ilk başlangıcı da ailedir. Filozofa göre aile, çocuğu öğrenme ve kendini geliştirme sevgisine karşı daima uyarmalıdır. Her başarısı ödüllendirilmelidir. Zihni kalınlaştırdığı ve hafızayı söndürdüğü için fazla uykudan sakındırılmalıdır. Yemek yeme vakitlerine dikkat edilmelidir. Vakitsiz ve bol yemesi tembelliğin artmasına ve anlayışının azalmasına sebeptir. Sarhoş edici şeylere karşı da daima uyarılmalıdır. Aynı zamanda çocuğun kendi işini kendisinin yapması teşvik edilmelidir.²⁷⁵ Aile tarafından kazandırılacak bu alışkanlıklar ile çocuğun akli sağlıklı olarak gelişecek, çocuk öğrenme yönünden doğru adımlar atacaktır. Bu vesileler ile çocuklar akıl etme yeteneğinin gerektirdiği şekilde davranmayı benimseyip alışkanlık haline getireceklerdir. Daha önceden de ifade edildiği gibi akıl ve akıl ile ilgili faziletlerin doğru geliştirilmesi ve kullanılması ile hikmet denen erdem ortaya çıkar.

Aklın şuurlandırılarak yanlış fikir ve hükümlerden korunması anlamına gelen hikmet aynı zamanda aklın faydalı malumatlar ile beslenmesine de bağlıdır.²⁷⁶

---

²⁷⁴ Miskeveyh, *age.*, ss. 57-58.

²⁷⁵ *Age.*, s. 58.

²⁷⁶ *Age.*, ss. 23-24-25.

Felsefi ve dini bilgiler bu malumatların en önemlileridir. Çünkü insanın isabetli düşünmesi, isabetli karar vermesi ve bunlara göre davranması ancak bu ilimlerden kazanılacak bilgiler ile olacaktır.²⁷⁷ Hikmetin ilk kazanılacağı yer olan aile içinde anne-babanın bütünlük oluşturması, ortaya çıkan problemlere düzgün akıl yürütme, makul bir yaklaşım sergilemeleri ve çocuklarına bu konularda bizzat kendilerinin yaşayarak örnek olmaları da önemlidir.

Akıllı(hikmetli) bir toplumda daha küçük yaşlardan akıl yetisi yönünden geliştirilen bireylerden oluşacağı muhakkaktır. Toplumların mutlulukları da akıl yetkinliğindeki başarılarına göredir. Bu sebeple filozofumuz aklını kullanmayan toplumları cahil (yabani) diğer bir ifade ile mutsuz toplum olarak adlandırır.²⁷⁸

Sonuç olarak anne, baba ve çocuklar arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplumun en küçük birimi olan aile, Miskeveyh'e göre toplumsal mutluluk adına önemli bir sorumluluğa sahiptir. Ailenin bu sorumluluğu yerine getirebilmesinin en önemli yolu da yarımın büyükleri olacak olan bugünün çocuklarını yetiştirmek adına kendi üzerine düşeni hakkıyla yapmaktan geçmektedir. Toplumsal mutluluk adalet, sevgi, saygı ve hoşgörü gibi değerler üzerine kurulur. Toplumun en küçük çekirdeği olan aileden beklentisi de üyelerini bu erdemlere göre yetiştirmesidir. Bireylerin adı geçen erdemlere göre yetişebilmeleri için de bu erdemleri aileye hakim kılmaktan, mutlu bir yuva oluşturmaktan geçer. Miskeveyh'e göre böyle bir yuvanın oluşmasında aile üyelerinin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak, onlara sevgi ve şefkat ile yaklaşmak ile babanın; eşine samimi sevgide bulunması gereken annenin ve saygıda kusur etmemesi gereken evlatların her birinin sorumluluklarının olduğunu hatırlatır. Ebeveyn tarafından oluşturulacak mutlu yuva çocukların toplumun mutluluğuna katkı sağlamayacak şekilde yetişmeleri açısından temeldir. Bundan sonra sırayı çocukların yeme içme ve duygusal ihtiyaçlarının sağlıklı olarak karşılanması alır. Maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra sırayı bireylerin akli yönden doğru bir şekilde yetiştirilmesi takip eder. Miskeveyh bunların nasıl olacağı hakkında eserinde bizlere detaylı bilgiler verir. Aile büyüklerinin

---

²⁷⁷ Miskeveyh, *age.*, ss. 39-43-52.

²⁷⁸ *Age.*, s. 25.

toplumsal mutluluk adına sorumluluklarını yapmış olmasının yolu bu konularda ki vazifelerini eksiksiz yapmaktan geçer.

3.3.Din

İnsanların birbirleri ile olan sosyal ilişkilerini düzenleyen, hem bireyin hem de toplumun hayatına anlam katan, toplu halde yaşayanların birbirlerini anlamalarını kolaylaştıran din; İbn Miskeveyh' in mutluluk anlayışının toplumsal temellerinden biri olarak dikkat çekmektedir.²⁷⁹

Din toplumsal mutluluğun önemli unsurlarındandır. Çünkü varlık gayesi insanların mutluluğa ulaşmasıdır. Miskeveyh'in ifadesiyle din mutluluğa ulaşmak için Tanrının insanlara açık bir yardımudur.²⁸⁰ Bu yardım olmadan mutluluğa ulaşmak çok zordur. Ulaşılabilecek olan mutluluk ise *“Onlar için gizlenen müjdeyi kimseler bilmez”*²⁸¹ ayeti ve *“Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın hatırına gelmeyen şeyler vardır,”*²⁸² hadisi ile defaatlarca hatırlatılmaktadır. Böylelikle mutluluk en önemli gaye olarak insanlara hedef gösterilir. Bu hedefe ulaşmak da dinin insanların yaşamlarına anlam katan emirlerine uymak ile gerçekleşecektir.

Bireysel olduğu kadar toplumsal bir karaktere sahip olan dinin toplumun hayatına nasıl ve ne şekilde anlam kattığı hakkında bizler, filozofumuzun mutluluğa ulaşmaya yönelik kaleme aldığı eseri olan “Tezhib”ten çok değerli bilgiler öğrenmekteyiz. Miskeveyh bu konuları özellikle eserin 4. Bölümündeki “Adalet“, “Haksızlıkların Sebepleri”, “Allah’ın Nimetlerini Ancak Hayvanlar Tanımazlar”, “Allah’ın nimetlerine Karşılık Konusunda Aristo ve Filozofların Görüşleri”, “İbadet Edenlerin Dereceleri” başlıkları altında ve eserin 5. Bölümündeki “Hac, Cuma Namazı ve Cemaatin Önemi” isimli konu başlıkları altında bizlerle paylaşmaktadır.

Miskeveyh'in düşüncesinde toplumsal mutluluk unsuru olan din, mahiyeti gereği fertlere tesir etse de fertleri aşip insanlar arasında köprü kuran bir yapıya

---

²⁷⁹ Miskeveyh, *age.*, ss. 105-106-117-146.

²⁸⁰ *Age.*, s. 71.

²⁸¹ Secde 32/17.; Miskeveyh, *age.*, ss. 21-87.

²⁸² *Age.*, s. 87.

sahiptir. Filozofumuz bu durumu önce insanların “din”sel yönüne yani Allah’tan gönderileni almaya açık yönüne dikkat çekerek açıklar. Ona göre bir insan ne kadar açgözlü, zevkinin peşine düşkün, savurgan, müsrif, mutluluğu bedeni şeylerin peşine düşmekte arayan dine uzak biri olsa da ibadetlerini yerine getiren birini gördüğünde; kendisinde onu yüceltme, ona saygı duyma hatta onu Allah’ın dostu seçkin bir kulu olarak görme eğilimi vardır.²⁸³ Kötülerin iyilerden bu denli etkilenmelerinin en önemli sebebi Miskeveyh’e göre, kötülüğü ile meşhur dahi olsa da her insanların içinde “manevi bir gerçek”²⁸⁴ yani “nefis” olmasındandır. Kendisi bedeni zevklerde iken, faziletlerle uğraşanlara gıpta ile baktıran insandaki bu güç bireyin içindeki ilahi yönü ile alakalıdır. Bu yön toplumdaki her insanda fitrattandır. Bu da insanın dini yönünün açık bir göstergesidir. Öyleyse insan fitraten dindar bir varlıktır.

Aslında dinin fitri bir durum olduğunun bir göstergesi de tarihin hiçbir devrindeki insan topluluklarının dinden uzak yaşayamamalarıdır. Yani daha açık bir ifade ile dinsiz toplumun görülmemesidir. Yakın tarihimizde Rusya gibi bazı toplumlarda din duygusunun yok edilmesi doğrultusunda yapılan ağır baskılar din duygusunu gönüllerden sildirememiştir. Bu da dinsiz bir toplum olmayacağını açık bir göstergesidir. Toplumların bu durumu da fitratlarda var olan dindarlıktan ileri gelmektedir.

Dindarlığın tanımını da filozof: “Allah’a inanmak, onu yüceltmek ve ona boyun eğmek; meleklerle ve ahrete iman etmek, peygamberlere saygı göstermek, şeriatın emirlerine uymaktır. Allah korkusu bütün bunları tamamlar ve mükemmelleştirir”²⁸⁵ şeklinde yapar.

Miskeveyh’e göre mutluluk, dindarlık olarak tanımlanan bu ilahi gerçeklere yönelildiğinde olacaktır. Din, hem bireyin hem de toplumun hayatına şamil kılındığında gerçekleşecektir. Çünkü din insana, her şeyi bilen, her şeyi gören ve gözeten yaratıcıya inanma şuurunu kazandırır. Bu şuurdaki insan kötülüklerden uzaklaşır. Kimsenin gönlünü kırmaz, herkese sevgiyle yaklaşır, kendisi için istediğini başkaları için de ister. İyiliksever, dürüst, hoşgörülü, merhametli olur.

---

²⁸³ Miskeveyh, *age.* ss. 52-110-111.

²⁸⁴ *Age.*, s. 18.

²⁸⁵ *Age.*, s. 117.

Sorumluluklarını bilir, ona göre davranır. Bu duygu ve düşüncelere (faziletlere) sahip fertlerden oluşan toplumda da kardeşlik bağları gelişir. Bu sebeple dini duygulara sahip olmak, Tezhib'te "Aristo' ya göre Mutluluğun Bölümleri" başlıklı konuda geçtiği üzere mutluluk için gerekli beş temel esastan biridir.²⁸⁶

Allah'a inanmak dinin esasıdır. Filozofa göre bu esas sadece yukarıda geçen faydalara vesile olmaz. Aynı zamanda insanları mutsuzluklara götürecek olan çarpık ve sapıkça yaşam felsefelerinden de uzak tutar. Miskeveyh Yusuf süresinin 12. Ayetini hatırlatarak Allah' a inanmayan kimselerin nefsi arzularını putlaştıracağını bildirir.²⁸⁷ Bu durum yalnızca kendi çıkarlarını düşünen, kendi istek ve tutkularını tatmin etme gayesi güden, kısa yaşam süresini sorumsuzca geçirmeye çalışan insanlar ve toplumlar anlamına gelir. Şefkat, merhamet, hoşgörü, vicdan gibi özellikler geçer değer değildir. Çünkü böyle bir toplumun yaşam felsefesi, kuvvetli olanın zayıf olanı ezmesi üzerine kuruludur.

Özellikle günümüzde dini değerlerin zayıf olduğu toplumlarda fuhuşun, sapkın cinsel ilişkilerin, uyuşturucu bağımlılığının, kumarın ve bunların toplumlara maliyetleri düşünülecek olursa Miskeveyh'in yukarıdaki ifadeleri daha iyi anlaşılacağı kesindir.

Dinin insanların hayatına anlam katan ve mutluluklarına vesile olan esaslarından biri de "Ahiret" inancıdır. Miskeveyh, "Aristo'ya Göre Ahiret" adlı konuda ahreti kısaca, öldükten sonra yeniden dirilmek olarak tarif eder.²⁸⁸ Filozof ahret inancının birçok faydasına değinir. Bunların başında insanlarda psikolojik ve ruhi rahatlığa ve mutluluğa vesile olması gelir. Filozofa göre birçok insan bilgisizlikleri sebebiyle öldükten sonra yok olacaklarının korkusu içinde ya da öldükten sonra kendilerini nasıl bir hayatın beklediğinin kaygısı içindeler. Ahiret inancı, bu gibi insanlara delilleri ile doğru bir şekilde anlatıldığında, korku ve kaygıların sebep olduğu mutsuzluğun en büyük ilacıdır.²⁸⁹

---

²⁸⁶ Miskeveyh, *age.*, s. 75.

²⁸⁷ *Age.*, s. 133.

²⁸⁸ *Age.*, s. 91.

²⁸⁹ *Age.*, s. 186.

Filozof, Ahirette inanmanın bir diğer faydasının da insanları günahlardan alıkoyması ve iyiliklere yönlendirmesinden ileri geldiğini söyler. Çünkü ahiret, günah sahiplerinin ve kötü yatkinlığı olan kimselerin azap çekeceği (cehennem) yer ile dünyada iken iyilik yapmış olanların ise ebedi zevklerin ve mükâfatların yaşatılacağı yerin (cennetin) bulunduğu mekândır.²⁹⁰ Bu mükâfat ve ceza yeri ve gününün varlığı ve herkesin bu dünyadaki işinden dolayı Allah'ın huzurunda sorguya çekilecekleri gerçeği toplumun mutluluğuna da büyük katkılar sağlar. İnsanlar ahirette verilecek hesabın korkusu ile kimseye zulüm yapmaz. Hiç kimse bir başkasının malına, canına, namusuna, hakkına ve hürriyetine zarar vermez. Böylelikle toplumda sevgi ve güven ortamı oluşur.

Öyleyse din insan ve topluma belirli bir şuur kazandırır. Başta Allah inancından doğan bu şuur sosyal bütünleşmeye, yardımlaşmaya ve dayanışmaya, insanlar arasındaki ilişkileri düzene koymaya varana kadar etkilidir. Bunlar da beraberinde mutluluğu getirir. Aynı durum “Allah'a boyun eğmek” anlamına gelen ibadetler için de geçerlidir. Filozof eserinin “Hac, Cuma Namazı ve Cemaatin Önemi” başlıklı bölümünde mutluluğa katkısı bakımından ibadetlerin faydalarına değinir.

Miskeveyh önce ibadetin tanımını yapar. Ona göre ibadet, bir insanın yüce yaratana karşı gerektiği gibi davranması ve gücü yettiği ölçüde üzerine düşeni yerine getirmesidir. Aynı zamanda ibadet, sayısız nimetler veren Yüce Allah'a karşı insanların yapması gereken bir ödevdir.²⁹¹

Filozof, Allah'a karşı görevlerin neler olduğunu açıklar bunlar; başta namaz, oruç, hac gibi bedeni vecibeler olup bunları, şehirlerde insanların birlikte yaşamaları ile ilgili vecibeler takip etmektedir. Bu vecibeler de alışverişte, tarım sözleşmelerinde, evlenme işlemlerinde, çeşitli yardımlaşmalarda, düşmanlarla savaşta uyulması gereken kurallardır. Buna ilaveten filozofumuz aile şerefini ve malı savunmanın da ibadet (dini bir görev) olduğunu söyler.²⁹² Miskeveyh'in bu cümlelerinden de anlaşılacağı üzere din sadece namaz, oruç gibi ibadetlerden ibaret

---

²⁹⁰ Miskeveyh, *age.*, s. 190.

²⁹¹ *Age.*, s. 108.

²⁹² *Age.*, s. 111.

değildir. Bizzat günlük yaşamın içinde insanlar arası ilişkilerde kendini gösterir. Alışverişin nasıl yapılacağı nelere dikkat edileceği, aile düzeninin nasıl korunacağı, insanlar arası birlikteliklerde hatta toplumlar arası anlaşmazlıklarda ortaya koyduğu ilkelerle insanların hayatını düzenler ve yaşamı kolaylaştırır. Böylelikle din mutluluğunun oluşturulması ve sürdürülmesinde son derece etkin bir unsur olmuş olur.

Miskeveyh'e göre dini vecibe ve ilkelerdeki asıl amaç, vermiş olduğu iyiliklere karşı yaratıcıya teşekkür etmektir. Fakat düşünür, durum böyle olsa da Allah'ın bizim övgülerimize ihtiyacının olmadığını hatırlatır. Böylelikle Miskeveyh dini vecibe ve ilkelere bizim muhtaç olduğumuza dikkat çeker. Zira Allah hiçbir şeye muhtaç olmayandır. Asıl muhtaç olan insanlardır.

Filozofa göre dini ibadetlere en çok muhtaç olduğumuz noktalardan birisi de insanlar arasındaki yakınlaşma bağlarının kuvvetlendirmesidir. Filzofa göre insanlarda fitratlarından gelen bir yakınlaşma duygusu vardır. Bu duygunun doğru bir şekilde kanalize edilmesi ve toplumun yararına kullanılması insanların ve toplumun mutluluğu adına gereklidir. Bu da ancak insanlar arasında sevgi bağlarını kuvvetlendirmekle olacaktır.

*“... onlar birbirlerini sevdikleri zaman, birbirleriyle ilişki kurarlar ve her biri kendisi için istediğini arkadaşları için de ister. Böylelikle pek çok güçler bir güçte birleşir ve onlardan hiçbiri için sağlam görüş ve doğru iş imkânsızlaşmaz. Giriştikleri her işte durumları, tek başına ağır bir şeyi hareket ettirmek isteyen ve buna gücü yetmeyen, başkasının yardımıyla bunu başaran kimsenin durumu gibi olur.”*²⁹³

Filozof, toplumun fertlerinin birbirlerine güvenebilmeleri, dayanışma ve yardımlaşma içinde olabilmeleri, aynı gaye etrafında toplanabilmeleri, sorunlar karşısında isabetli görüşler ortaya koyabilmeleri ve her türlü mutluluğa erişebilmeleri için insanlar arasında yakınlaşmanın sağlanmasının, sevgi bağlarının kuvvetlendirilmesinin zorunlu olduğunu söyler. Din ve dini ibadetler bu bağların kuvvetlendirilmesinin en sağlıklı unsurları olduğunu belirten filozof sözü namaz ve hac ibadetlerinin bu yöndeki faydalarına getirir:

---

²⁹³ Miskeveyh, *age.*, s. 121.

“İslam dini, insanların günde beş vakit camide toplanmalarını emretmiş, toplu halde kılınan namazın tek tek kılınan namazdan daha sevaplı olduğunu bildirmiştir. Böylece onlarda güç halinde mevcut olan bu tabii yakınlaşma duygusu fiil haline geçsin, sonra da kendilerini birleştiren inançları yardımıyla bu yakınlaşma duygusu güçlensin.”

“Sonra (Allah) Müslümanların ömürlerinde bir kere Mekke'deki kutsal yerde toplanmalarını emretmiş ve nasıl bir şehir halkı bir araya toplanıyorsa aynı şekilde uzak şehirlerde oturanların toplanmalarını da istemiş. Böylece tabii yakınlaşma duygusu ve mutluluk gerçekleşsin.”²⁹⁴

Bu cümleleri ile filozof, namaz ve hac gibi ibadetlerin insanların fitratlarından gelen yakınlaşma duygularını harekete geçirmekte olduğunu ifade etmiştir. İbadetler sayesinde yakınlaşma duygusu harekete geçmekle kalmaz insanlar arasında yaşam kalitesini artıracak anlamlı bir birlikteliğe dönüşür. Topluca yaşamak insan fitratına uyan en uygun yaşama biçimidir. İnsan toplumlarını da sağlıklı bir şekilde ayakta tutan faktörlerin başında anlamlı bir birliktelik gelmektedir. Bu hem bireysel hem de toplumsal mutluluğa ulaşmak için zaruridir. O nedenle hoşgörülü bir ortamı hakim kılmak toplumsal birlikteliğin tek yoludur.

Miskeveyh'in toplumsal yararlarına binaen zikrettiği namaz ve hac gibi ibadetler, söz konusu birliğin sağlanması, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşılabilmesi için İslam'ın en önemli ilke ve kurallarındandır. Namaz ibadeti ile insanların günde beş kez birlikteliği temin edilmekte, cuma namazları, bayram namazları, hatimler ile de toplumsal birliktelik desteklenmekte ve pekiştirilmektedir. Namaz kılanlar arasında makam, mevki ve ırk ayırımlarının olmaması da sosyal bütünleşmeye yardımcı olur.

Bununla beraber insanlar arasındaki sevgiye, birlik ve beraberliğe pozitif katkısı olan camileri de unutmamak gerekir. Zira en ilkel kabilelerde bile bir mabet etrafında kurulan yerleşim birimleri dini mekânların bütünleştirici yönünün göstergesidir. Toplayan, uzlaştıran anlamlarına gelen Cami ve diğer ibadet yerleri de İslam'ın oluşturduğu mutluluk ortamlarıdır. Bu kutsal mekânlar, her kesimden

---

²⁹⁴ Miskeveyh, *age.*, ss. 126-127.

insanın hiçbir ayırımı maruz kalmaksızın bir araya geldikleri, kaynaştıkları, aynı heyecanları paylaştıkları, kardeşlik, birlik ve beraberlik duygularının doruk noktasına ulaştığı yerlerdir. Bu sebeple Hz. Muhammed hicretten sonra Medine'ye varır varmaz hemen bir mescit inşa etmiştir. İlk kurulan dini müessese cami olmuştur.

Her ne kadar filozofumuz mekan olarak camilerin daha çok ibadet amaçlı bir araya gelinen yönünü ifade etmiş olsa da²⁹⁵ camiler aynı zamanda tarihte eğitim faaliyetlerinin yapıldığı, toplumu ilgilendiren konuların görüşüldüğü, evi barkı olmayanların barındığı yerler olarak da hizmet vermiş ve toplumlarda mutluluk ortamının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Hac ibadeti ile de Miskeveyh'in ifade ettiği gibi farklı milletler, ırklar, sosyo-ekonomik şartlara sahip dünyanın bütün insanları toplanmakta, farklı bir dinamizm ve canlılıkla sosyal bütünleşme sağlanmaktadır.

Dini ibadetlerin toplumda hâkim kılacağı bu kardeşlik ortamı sonucunda insanlar vücudu oluşturan organlar gibi olacaktır. Vücudu meydana getiren organlar, tam bir ahenk içinde çalıştığı zaman vücut sıhhatli olduğu gibi, toplumu oluşturan fertler de dine emredildiği gibi uyarlarsa o toplumda mutluluk kendiliğinden oluşacaktır. Zira hiçbir insan tek başına ihtiyaçlarını sağlama imkânına sahip değildir.

Miskeveyh'in mutluluk anlayışının toplumsal temellerinden olan din, sadece dayanışmayı teşvik edici ilkelere sahip değildir. Birlikteliğe zarar getirecek, fitne ve fesada sebep olacak yalan, gıybet, iftira, haset, içki, kumar, zina, ana-babaya isyan gibi reziletleri de önleyici ilkelere, emir ve yasaklara sahiptir. Çünkü mutluluğa ulaşmanın en sağlam yollarından birisi toplumda kavgasız bir ortamın sağlanmasından geçmektedir.

“İyiliği emretmek kötülükten de sakındırmak” dinin önleyici ilkelerinin başında gelmektedir. Bu ilke filozofumuzun cümlelerinde peygamber mirası olarak geçmektedir.²⁹⁶ *“İnsanların çoğu, -Allah'a ancak ortak koşarak inanırlar- ayetinde bildirildiği gibidirler. Gerçekten halk, Allah'ı bilip sevdiğini iddia eder, oysa onlar,*

---

²⁹⁵ Miskeveyh, *age.*, s. 126.

²⁹⁶ *Age.*, s. 132.

*hayali bir şahıs tasavvur hayal eder. Gerçeğe ulaşanlar az hatta azın azıdır*²⁹⁷ diyen Miskeveyh toplumun çoğunluğunun kendilerini mutluluğa ulaştıracak faziletlere ve bu faziletleri kökleştirecek ilkelere karşı cehalet içinde olduğunu ifade eder. Bu cahillik toplumda zulüm, cinayet, başkaların namusuna el uzatma ve insanların hukukuna tecavüz gibi sonuçlar ve mutsuzluklar doğurur. Dinin, iyilikleri topluma anlatma, kötülüklerden engelleme, kötülere de ceza verme ilkesi toplumdaki olumsuzları frenleyecektir.

Filozofumuzun dayanışma ve birlikteliğe faydası olduğunu söylediği hac ibadeti dönemine denk gelen kurban ibadeti de toplumda mutlu bir ortamın oluşmasını sağlayan dini bir emirdir. Dinin itina ile yapılmasını istediği bu ibadetle, zengin ve fakir arasında köprü kurulmakta, sosyal huzursuzluklar da asgariye çekilmektedir. Sosyal huzursuzluk ve ekonomik adaletsizliklerden kaynaklanan kargaşa ve çatışma eğilimlerini frenlemektedir.

Gerek iyiliği emretme, gerekse de kurban gibi ilke ve ibadetlerin amaçlarına ulaşmaları için bu gibi dini emirlere itina ile uyulmalıdır. Zira “*Din, dünya ve ahret hayatlarında insanların yararlarını sağlayan ilahi nizamın ta kendisidir.*”²⁹⁸ Dinin ortaya koyduğu yasaklar da çiğnenmemelidir.

“*...dinin sınırlarından biri ihmal edilirse, gevşeklik ve zayıflık oradan geçecek bir yol bulur. Dinin esasları değişir. İnsanlar arsında ayrılık ve kin doğar. Bu da onları ayrılmaya kadar götürür. Böylece mutluluk mutsuzluğa dönüşür.*”²⁹⁹ diyen filozof birey ve toplumun mutluluğunu amaçlayan dini emir ve yasakların çiğnenmesi durumunda anarşi, zorbalık, bölücülük ortamlarının oluşmasının kaçınılmaz olduğunu haber verir. Böyle ortamlarda mutluluktan bahsetmek zorlaşır. Çünkü sevgi, saygı ve merhametin yerini kin ve nefret alır. Oysa İslam’ın kelime anlamı sulh, selamet ve barıştır.

Sonuç olarak din hem bireysel hem de toplumsal bir gerçektir. İçerdiği ilke ve prensipler ile fert ve topluma manalı bir şuur kazandırmaktadır. Allah inancı bu şuurun başında geliyor olup, Allah inancını ibadetler takip etmektedir. Bu ilkeler

---

²⁹⁷ Miskeveyh, *age.*, s. 133.

²⁹⁸ *Age.*, s. 99.

²⁹⁹ *Age.*, s. 128.

toplumun hayatına anlam katmaktadır. Bu anlam toplumda sevgi, kardeşlik ve birliktelik olarak kendini göstermektedir. Sevginin hâkim olduğu ortamda insanlar birbirlerinin mutluluğu için çalışacaktır. Buna vesile olan din Miskeveyh'in mutluluk anlayışının toplumsal temellerinden birisidir.

3.4. Siyaset

“Felsefe, üstünlüğü koymada siyasete muhtaçtır.”³⁰⁰

Miskeveyh'e ait olan bu cümle bizler için, siyaset ile felsefe arasındaki ilişki hakkında önemli bir bilgi niteliğindedir. Bu bilgi sayesinde biz aynı zamanda siyaset ve mutluluk arasında da bir bağın olduğunu öğrenmiş olmaktadır. Çünkü bizler daha önceki bölümde felsefenin insanları mutluluğa götüren yol olduğunu öğrenmiştik. Öyleyse filozofumuz yukarıdaki cümlesi ile mutluluğa ulaşmak için siyasetten faydalanmanın zaruri olduğunu bizlere ifade ettiği açıktır. Bu zaruretin nasıl ve ne şekilde olduğunu bizler filozofun Tehzîb adlı eserinde öğrenmiş olmaktadır.

Daha önceden de ifade edildiği gibi filozofumuz mutluluğa ulaşmanın ideal bir toplumla gerçekleşeceğini benimsemektedir. Eserinde “İnsan Ufkunun Dereceleri” adlı bölümde insan topluluklarının bir arada yaşama ve adına devlet dedikleri en üst düzeyde örgütlenme fikrine nasıl ulaşmış olabilecekleri sorunu irdeler.

Filozofumuzun devlet denen en üst düzeydeki örgütlenme düşüncesinin temelinde de insanların yardımlaşmaya olan yatkınlıkları vardır. Filozof, varlık gruplarının her birinin yaşam yönünden bir öncekine muhtaç olduğunu söyler. İnsanlar kendi aralarında yardımlaşmaları gibi hayvan ve bitki tabakasından da faydalanırlar. Hayvanlar da kendi aralarında yardımlaşmaları (süt emzirerek, yiyecek taşıyarak) gibi bitkilerden faydalanırlar. Bu durum bitkiler arasında da geçerlidir. Dişisi, erkeksiz meyve vermeyen hurma ağacı gibi.

Yardımlaşma insanlar arasında daha açıktır. Çünkü fertler akıl yönünden birbirinden farklı olduğu gibi zenginlik, fakirlik yönünden de birbirinden farklıdır. Bu konuda filozof, Hz. Peygamberin: “Birbirinin aynı olan bin şey arasında, insandan başka biri diğerinden üstün olan yoktur.” hadisini hatırlatır. Öyleyse,

---

³⁰⁰ Miskeveyh, *age.*, s. 76.

türlerin varlıkları karşılıklı yardım ile sağlanmakta, bu durum toplu halde yaşamayı gerekli kılmaktadır. Bu kaideden ayrı olmayan insan türünün de yaratılışı gereği toplanmaya ihtiyacı vardır.

Fakat her insan topluluğunun kalitesi bir değildir. Bu sebepten filozofumuz, ideal(kaliteli) toplumu ya da ideal devleti bizlere tanıtır. Bu devlette insanlar mutluluğa ulaşmak için toplanmış, mutluluğa engel olacak şeyleri gidermek üzere bir araya gelmişlerdir. Birbirlerinin mutluluğu için uğraşırlar. Kalpleri birbirine doğrudur ve ittifak halindedirler. Böyle toplumlarda her fert bedeninin organlarından biri gibidir. Her bir fert bir diğerini sever ve işinde yardımcı olur. Yardımlaşma en üst seviyededir. Çünkü insan medeni bir varlıktır. Medenî, “Medine” (şehir) sözünden türemiştir. Şehir, insanların birbirlerinin ihtiyaçlarını giderdikleri, uygun olan karşılıkların beklendiği, marangozluk, ayakkabıcılık gibi mesleklerin olduğu toplu yaşam alanlarıdır. Bu toplu yaşam alanlarında ilişkilerin doğru, düzenli, adaletli ve sağlam bir şekilde sürüp gitmesi önemlidir.³⁰¹ Bu da insanların kendi hallerine bırakılmamalarına bağlıdır. Aksi durumda insanlar arasındaki ilişkiler bozulur ve toplumsal huzursuzluklar doğar. Bu yüzden zorunlu olarak bir idarenin toplumdaki ilişkileri düzenlemesi, hakları birbirine çiğnetmemesi gerekir. Bu idareye “siyaset” denir. Öyleyse idare “siyaset”, toplum ve devletin işleyişini düzene koymasındaki işlevi sebebiyle toplumsal ve bireysel anlamda mutluluğun vazgeçilmez unsurudur. Durum böyle olunca bizler “Felsefe, üstünlüğe ulaşmada siyasete muhtaçtır” sözünü daha iyi anlamış olmaktadır.

Siyasetin toplumdaki saygınlığı da adalet denen erdemi, toplumun geneline yaymasıyla olacaktır. Adalet eşitlik anlamlarına geliyor olup insanlar arasındaki farklılıklar onunla düzene sokulur.³⁰² Âlemin düzeni adalettedir.³⁰³ İnsan sosyal bir varlık olduğu için onun yaşamında yardımlaşma kaçınılmazdır. Şehirlerin mamur olması buna bağlıdır. Yardımlaşma da günlük yaşamda eşitliğin ve denkliğin sağlandığı oranda sürecektir. İnsanlar arasında eşitlik ise üç temel unsurla gerçekleşir: Hukuk, idareci ve para.³⁰⁴ Yani adaletin kendisiyle gerçekleşeceği

---

³⁰¹ Miskeveyh, *age.*, s. 105.

³⁰² *Age.*, s. 102.

³⁰³ *Age.*, s. 115.

³⁰⁴ *Age.*, s. 105.

siyaset, toplumda bu üç unsur ile tezahür eder. Bu unsurlardan ilki hukuk (kanun) dur.

Miskeveyh eserinin “Adalet” isimli bölümünde kanun hakkında bilgi verir. Kişinin her davranışında eşitlik ilkesine göre hareket etmesinin yolu kanuna uymaktan geçer. Her türlü iyilik ve mutluluk kanun ile kazanılacaktır. Çünkü kanun Allah katından gelmiştir. Allah, ancak iyi olanı emretmektedir.

Toplumda çeşitli haksızlıklar görülebilir. Bunların kimisi açıktır; alım, satım, kefalet, borç gibi şeylerde isteyerek olur. Kimisi gizlidir; hırsızlık, zina, köleleri aldatma, yalancı şahitlik gibi şeylerdir. Kimisi de zorlama ile yapılan haksızlıklardır. Bunlarda darp etme, zincire vurma gibi. Bunlar toplumsal mutsuzluk ve huzursuzlukların sebebi olduğu gibi kanunsuzluğun da bir göstergesidir. İnsanların yapacakları işlerde gerçek hukuku gözeterek girişimlerde bulunmaları gerekir. Aksi durum onların kanuna boyun eğmediklerini gösterir ki en büyü zalimler kanuna boyun eğmeyenlerdir. Onların cezalandırılmaları gerekir.

Miskeveyh, siyasetin bir diğer tezahürü olan idareci(yönetici) hakkında ki düşüncelerini de ifade eder.³⁰⁵ Filozofa göre idareci, ilahi kanundan sonra ikinci kanundur. O, yalnızca iyiliği emreden ve mutluluğu gösteren ilahi kanunu rehber edinmek zorundadır. Aksi takdirde zalim yönetici olarak anılır. Toplumda da mutsuzluk ve her türlü zulüm halleri görülür. Haksızlıklar; kanuna uyan, adaletli ve eşitlikten ayrılmayan faziletli hükümdar tarafından ortadan kaldırılır.

Filozof “Hükümdarın Görevleri” adlı bölümde yöneticinin kanunu korumakla görevli olduğunu belirtir. Yöneticinin bu görevi ile ilgili olarak Fars hükümdarı olan Erdeşir’in şu sözlerini hatırlatır: “ *Din(kanun) ve hükümdar ikiz kardeşlerdir. Bunlar birbirlerini tamamlar. Din esastır. Hükümdar ise bekçi. Esası olmayan her şey yıkılmaya mahkûmdur. Bekçisi olmayan şey de kaybolur.*”³⁰⁶ Hükümdar görevini en mükemmel yapan kimsedir. Yöneticilik, rehavet kabul etmez. Bilakis istirahat, yemek yeme, uyuma ve ev ahalisi ile alakadar olma gibi saatlerinden idare saatlerine eklemelidir. Şahsi zevkler ile vakit geçirmemeli. Fıtratından var olan ihtiyaçlarını da ancak uygun yollar ile karşılamalıdır. Aksi durumda devlet işleri sekteye uğrar,

³⁰⁵ Miskeveyh, *age.*, s. 107.

³⁰⁶ *Age.*, s. 128.

insanlar kanunlara değil şehvetlerine uyar. Bu durumda mutluluk, mutsuzluk; dostluk, düşmanlık; düzen kargaşa haline döner. O vakit halka düşen görev yöneticisini yeniden aramak olmalıdır.

Faziletli hükümdar, adaleti sadece başkalarına uygulamaz. Kendisine de uygulayandır. Bunun dışında toplumun mutluluğu için gerekli olan hizmetleri topluma sunar. Toplumda güvenliği sağlar, bayındırlığı artırır, şeref, mal ve mülkü korur, haksızlıkları önler. Onun amacı tebaasının hayatını kolaylaştıran işler yapmak, insanlar için hür bir ortam ve geçimlerini sağlayacakları iş imkânları sağlamaktır.³⁰⁷ Bu tip kamusal iyiliklere vesile olan idarecinin yönetiminde ki toplum yetkinleşir ve mutluluğa ulaşır.

Hükümdar, toplum içinde sevgi ve dostluk bağlarını kuvvetlendirmelidir. Bunun da yolu hükümdarın halkını evlatları gibi görmesinden geçer. Yöneticinin, halkına göstereceği ihtimam, şefkat, merhamet, koruma ve sevgi bakımından babanın çocuklarına ihtimamı gibi olmalıdır. Böylelikle yönetilen ile yöneten arasında sevgi ortaya çıkar. Halk hükümdarı hükümdar da halkı sever. Bu sevgi topluma ve insanlar arasındaki ilişkilere de yansır. Böylelikle toplumdaki her fert sağlıklı bir bedeninin organları gibi olur. İdareci bu bedeninin kalbi ve beyni yerine geçer. Sevginin hüküm süreceği böyle bir toplum, insanların birbirlerine güven duyduğu toplumdur. Tam mutluluk da ancak böyle bir toplumda gerçekleşecektir.³⁰⁸

Birlik faziletinin geliştiği böyle toplumlarda kutuplaşma olmaz, her kesim kendisi için istediğini öteki için de ister. Toplumun enerjisi kısır çekişmelere kurban edilmez. Görüş birliği ve güç birliği esas olur. Giriştikleri her işte durumları, tek başına ağır bir şeyi hareket ettirmek isteyen ve buna gücü yetmeyen, başkasının yardımıyla bunu başaran kimsenin durumu gibi olur. Böyle bir ülkede yönetici de hasımlarına üstün gelir.³⁰⁹

Tüm bu toplumsal iyiliklere vesile olmak, onları topluma hakim kılmak ve hep beraber mutluluğa ulaşmak zorların zoru bir iştir. Mutlulukta ya da mutsuzlukta da toplumdaki her unsurun ve özellikle de hükümdarın payı tartışılmazdır. Hükümdar

---

³⁰⁷ Miskeveyh, *age.*, s. 109.

³⁰⁸ *Age.*, s. 138.

³⁰⁹ *Age.*, s. 121.

olacak birinin icraatlarını en iyi bir şekilde yerine getirebilmesi için belirli vasıflara haiz olması mutlaktır. Bu sebepten Miskeveyh, hükümdarın özelliklerini şu şekilde sıralar:

Birinci özellik “soyluluk”. Bu yöneticinin asaleti ile alakalı bir özelliktir. Hükümdar sadece kendisi soylu olmayacak aynı zamanda ailesi de asaleti ile meşhur olmalıdır. Bu sayede halk tarafından da itibar görecektir. İkinci özellik “hikmettir”. Hükümdar nefsi kuvvetlerini terbiye etmiş akıllı bir insan olmalıdır. Bu özelliğe sahip yönetici iyi görüşlü, sağlam düşünceli, sağlam inançlıdır. Yanılmaldan uzaktır ve yanlış adım atmaz.³¹⁰

Üçüncü özellik “zenginliktir”. Taht, ziynetler, köleler, hizmetçiler, yaverler, birikmiş mal ve hazine yöneticinin gücünü gösterir. Orduyu ve unvanlı görevlileri elde tutmak için zenginlik önemlidir. Zenginlik sayesinde hükümdar halkına iyilikte bulunur ve övülmeye layık olur.³¹¹

Dördüncü özellik “sabır ve yiğitlik”. Yiğitlik öfkelenildiği zaman gereken ölçüde, gereken kimseye ve gerektiği zamanda öfkelenmektir. Bu da ancak sabır ile olacaktır. Sultanların yiğitlik konusunda yarışmaları ve onun değerini yüceltmeleri gerekir.³¹²

Beşinci özellik de hükümdarın “aklıselim yardımcılarının olmasıdır”.³¹³

Bu özelliklere sahip ve yetkilerini toplumun mutluluğu yolunda kullanan yöneticiye karşı Filozof, halkın da belirli bir adab ve erkânla davranması gerektiğini söyler. Zira toplumsal mutluluğa ulaşmakta yönetenler kadar yönetilenler de sorumluluk sahibidir. Halkın desteği olmadıkça sosyal huzur ve mutluluğa yönelik çalışmalar pratiğe dökülemez. Adaletin sağlanması ve toplumun mutluluğuna yönelik işlerin, sözlerin, davranış ve uygulamaların gerçekleştirilmesi konusunda yöneticileri takip etmek, denetlemek ve uyarmak gereklidir. Hükümdara samimi bir sevgi beslemek, onun iyiliğini istemek, icraatlarını görmek, ona teşekkür etmek, onun

---

³¹⁰ Miskeveyh, *age.*, s. 107.

³¹¹ *Age.*, s. 162.

³¹² *Age.*, s. 100.

³¹³ *Age.*, ss. 141-162.

yaşayışını örnek almak, ailesini ve kabilesini hükümdarın memnun kalacağı şekilde yönetmek de halkın her ferdinin hükümdara karşı vazifelerindedir.

Öyleyse idareci, kanunla beraber toplumda adaleti sağlayan, toplumsal mutlulukta önemli bir payı olan siyasetin vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Miskeveyh, idarecinin siyaset içindeki yerini ve toplumun mutluluğuna katkısını yukarıdaki cümleler ile açıklamasının akabinde toplumda adaleti sağlamada siyasetin üçüncü önemli unsuru olan “para” hakkında fikirlerini beyan eder.

Para, kanun ve yönetici ile beraber insanlar arasında ölçü ve eşitliği sağlayan unsurlardandır. Para adaleti sağlayan sessiz araçtır. Örneğin bir marangoz kendi çalışmasını boyacıya, boyacı da kendi çalışmasını marangoza verdiği zaman denklik meydana gelir. Eğer marangozun çalışması, boyacınınkinden daha çok veya daha iyi ise ya da aksi söz konusu olursa, o zaman zorunlu bir şekilde aracı ve ayarlayıcıya ihtiyaç olacaktır ki, bu da paradır. Dolayısıyla para insanlar arasında adil (dengeleyici) ve aracıdır.

Para emeğin karşılığını belirler. Ortaklık ve alışverişler para sayesinde doğru olarak yürür. Farklı şeyler arasında eşitliği sağlar. Bu özellikleri ise sosyal (medeni) adalettir. Sosyal adalet ile toplum mutlu olur. Mühendis yaptığı az iş ile ağır işlerde çalışan işçilere göre daha fazla gelire sahiptir. Ordu komutanının idaresi de böyledir. Onun yönetimi, sevk ve idaresi basit bir iştir; fakat bu, savaşçıların yaptığı işlere denktir. Bu denkliği para sağlar. Böylelikle herkes kazancının karşılığını alır. Toplumda memnuniyet yaygınlaşır.

SONUÇ

Mutluluk, bütün gayelerin en yücesi ve en yetkini olmasından ileri gelen önemine binaen üzerinde çeşitli görüşler belirtilen, bütün din ve düşüncelerin ulaşılmaması gereken hedef olarak gördüğü, yegâne şeydir.

Mutluluğun, ulaşılmaması gereken bir gaye olarak görülmesinin öneminin yanında ona nasıl ve ne şekilde ulaşılabileceğini bilmek ve bunun çabasında olmak da önemli olup bu çabaların gerçekleşmesi de öncelikle geleneğimizdeki fikrî alt yapıyı kavramaktan geçtiği muhakkaktır. Antik Yunan filozoflarının düşüncelerini, İslami bilgi birikimi ile mezcutmuş olan müslüman mütefekkir ve filozofların görüşleri bu fikrî alt yapının vazgeçilmez parçası olup felsefede özellikle de ahlak felsefesi alanında ortaya koyduğu esaslı görüşler vesilesiyle “al-Muallim as-Salis” unvanıyla bilinen İbn Miskeveyh bu fikri alt yapının önemli isimlerinden biri olarak haklı bir yere sahiptir.

Genel kabulün, ahlak felsefesinin kapsamı alanında gördüğü mutluluğu, diğer İslam filozofların da olduğu gibi “saadet” kavramıyla ifade eden İbn Miskeveyh’ in önemi, özellikle de “saadet” e ulaşmada takip edilmesi gereken metodlar ile ilgili fikirlerinden ileri geliyor olup bu fikirler, filozoftan yüzlerce yıl sonraları oluşturulmuş olan pedagoji, sosyoloji, psikoloji gibi ilim ve bilim dallarının üzerinde önemle durduğu düşünceler olagelmıştır. Yani biz 10. yy' da yaşamış olan Miskeveyh’in düşüncelerini okurken pekâlâ günümüz yüzyılının ünlü bir pedagoğunu ya da ünlü bir psikoloğunu ya da sosyoloğunu dinler gibi olmaktadır.

Dinler gibi olmaktadır çünkü eğitim olsun, nefis (ruh) olsun, aile, din ve siyaset olsun bunlar saadete ulaşmada önemli unsurlardır. Bu unsurlar üzerinden mutluluk adına izahlarda bulunan Miskeveyh sadece aile içi sıkıntılar ile uğraşan ya da eğitimin çıkmazları ile boğuşan ya da toplumsal huzursuzluklardan dert yanan insanlara değil; çözüm üretme konumundaki insanlara da hitap etmektedir. Gücünü de bu hitap, asırların ürünü olan yazılı kaynakların sunduğu birikim ile rasyonel-tecrübî bakış açısının birleşiminden almaktadır.

Mutluluk meselesini en geniş hali ile Tehzîb adlı eserinde işlemiş olan filozof, mutluluğu hem bireysel hem de toplumsal bir bakış açısıyla açıklamıştır. Bu durum filozofun insana yüklediği anlam ile alakalıdır. O, insanı ne salt bireysel bir varlık ne de salt toplumsal bir varlık olarak görmüştür. İnsan, yaratıcısının kendisine verdiği özellikler sayesinde yaratılmışların en yücesi olmakla beraber, fitratında var olan yakınlaşma duygusu sebebiyle de toplumsal bir varlık olup, mutluluğa bu yönlerinin geliştirilmesi ve çevreden alacağı katkılarla ulaşacaktır. Bu sebeple Miskeveyh mutluluğu, önce nefis ve nefse ait güçler, bu güç ve özelliklerin kendisine verildiği insanın (bunların geliştirilmesi ve ıslahı açısından) payına düşen sorumlulukları yönünden ele alır.

Mutluluk gayesine ulaşma yolunda insanın bir diğer sorumluluğu da bir toplum içinde yaşamaktır. Zira mutluluğa ulaşmak kolay olmayıp insanın tek başına başarabileceği bir durum da değildir. Bu sebeple ortak mutlulukların gerçekleştirildiği mutlu bir toplumda yaşamak ve o toplumu oluşturan unsurlardan yararlanmak gerekir ki bu durum filozofun felsefesinde mutluluğun ikinci ayağını oluşturur. Aile, eğitim, din ve siyaset gibi toplumsal unsur ve faktörler, kendisiyle mutluluğa ulaşılacak olan toplumda ortak mutlulukların gerçekleştirilmesinde önemli paya sahip etkenlerdir. Bu sebeple filozof ismi geçen faktörler üzerinde detaylı denecek şekilde durur.

Ona göre eğitim, özünü ve insanlığını tamamlamış, eğitmeyi (pedagojiyi) bilen eğitimciler tarafından yapılması gereken bilimsel ve sistemli(planlı programlı) bir metoddur. Farklı kabiliyetlere (faziletlere) hitap edici, onları geliştirici, gelişim dönemlerini gözetici olmalı ve usandırıcı olmamalıdır. Filozofun eğitimi bilimsellikle, farklı kabiliyetlere görelikle, gelişim aşamalarına uygunluğu ile açıklaması ve sanat(uzmanlık işi) olarak görmesi günümüz yüzyılında ki eğitim bilimcilerin yapılandırmacı gibi modern tabirler ile yeni diye öne sürdüğü kavramların aslında ilk temsilcisinin kim olduğunu gözler önüne sermektedir. Tek fark Miskeveyh bu tabirleri, eğitimi merkeze alarak değil de ahlak ve saadeti merkeze alarak ifade etmiş olmasıdır. Aynı durum saadete ulaştırması açısından ele aldığı aile, din ve siyaset ile ilgili görüşlerinde de geçerlidir.

Filozofa göre aile, aciz bir varlık olarak dünyaya gelen bireyin şekillendiği ilk yerdir. Saadete ulaşma adına gerekli olan ahlaki değerlerin kazanılması daha çocukluktan başladığı ve bu başlangıcın toplumsal unsurlar arasında ki ilk durağının olması sebebiyle aile, filozofun düşüncesinde daha bir önem arz etmektedir. Anne ve baba çocuk için ailedeki en önemli rol modellerdir. Çocuğun beslenmesine dikkat ettikleri gibi çocuğa yönelik olan modelliklerinde de oldukça hassas olmaları gerekir. Ülfet ve sevgi bağlarını kuvvetli tutmak, kin gütmemek ailede hassasiyet gösterilecek konuların başında gelecek olup bu da bu gün ki tabirle iyi bir iletişimi gerektirmektedir. Çocuğun ruhuna hassasiyet kazandıracak masalları ve şiirleri, güzel tarihi bilgileri anlatmak da ailede iletişimi kuvvetlendirecektir. Filozofun aile den yola çıkarak vurguda bulunduğu iletişim gibi doğru rol modelliği gibi konular günümüz yüzyılında daha ön plana çıkan konulardır. Askeri toplum anlayışlarının revaçta olduğu o çağlarda bu ve buna benzer kavramlar 18. Yüzyılda yeni yeni hecelendiği düşünülen hümanizmin aslında bizzat kendisidir.

Filozofun ifadelerinde insanları yüce mutluluğa götürücü bir diğer unsur da dindir. Din ilahi kanundur ve ilahi cevhere sahip olan insan için en önemli mutluluk kaynaklarından. Bu açıklamasıyla filozof mutluluğu mal mülk gibi dünyevi şeylerde arayan belki rahata kavuşsa da bir türlü mutluluğa kavuşamayan ve bunun sebebini araştıran her devir insanına aradıkları sorunun cevabını vermektedir. Zira din insanları gerçek bağlanması gereken varlığı tanıtır böylelikle şehvet ve benzeri gibi(extazi, eroin...) zararlı bağımlılıklardan korur. Bununla beraber insanlar arasında sevgi bağlarını kuvvetlendirmesi, adaletin yayılması, peygamber gibi gerçek saadete ulaşmış rol model kimselerden yola çıkarak mutluluğa engel olacak sıkıntılı durumları aşma adına somut örnekler ve dolayısıyla çözümler sunması dinin mutluluğa reçete olması yönündeki fonksiyonuna Miskeveyh tarafından verilen örneklerdendir. Yalnız dinin bu fonksiyonunu yerine getirebilmesi için bireye çocukluğundan itibaren dini eğitimi verilmesi gerekmektedir. Geç kalınması durumunda bireyde önü alınamayacak olumsuz davranışlar gelişir. Hiçbir durumda da dinin sınırları ihmal edilmemeli ve din korunmalıdır.

Din aynı zamanda bir kanundur ve dini korumada da yönetici en önemli yetkilidir. Filozofun tabiriyle o bir bünyenin başı konumunda olup gerçek kanun

koyucunun da halifesidir. O mal ve mülkün koruyucusu, güvenliğin teminatçısı, adaletin uygulayıcısı olup bütün bunları da bir ölçü ile yani hukuk kuralları ile yapmalıdır. Filozofun düşüncelerinde yönetici toplumu denetlediği gibi toplum da yöneticiyi denetlemelidir. Hatta toplumun yöneticiyi değiştirme görevi ile muvazaf olduğunu belirten filozofun bu açıklamaları, o zamana ait toplum yönetim için vardır anlayışını aşan ve günümüzün modern toplum anlayışını çağrıştıran seviyededir. Böylelikle faziletli toplum faziletli kanun ve faziletli yöneticinin bütünleşmesinden siyaset oluşacak olup felsefe de amacına ancak bu şekilde ulaşacaktır.

KAYNAKÇA

- AKARSU Bedia, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998.
- ....., *Mutluluk Ahlakı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998.
- AKYOL Aygün, *İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi*, Muhafazakâr Düşünce, Yıl: 9, Sy.: 36, Nisan-Mayıs-Haziran 2013.
- AKYÜZOĞLU İlyas, *İbn Miskeveyh ve Tarih Anlayışı*, Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- ARİSTO, *Nikomakos'a Etik*, Çev.: Saffet Babür, Kebikeç Yayınları, Ankara 2005.
- ARSLAN Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi Helenistik Dönem Felsefesi 4: Epikuroşular, Stoacılar, Septikler.*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- ASIM EFENDİ, *Kamus Tercemesi*, Cilt: 1, [http:// waqfeya.com/book.php? 01.01.2015](http://waqfeya.com/book.php?01.01.2015).
- AURELIUS Marcus, *Düşünceler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- AYDIN Mehmet, "Ahlak", DİA, Cilt: 2, İstanbul 1999.
- BAYRAKTAR Mehmet, "İbn Miskeveyh", DİA, Cilt: 20, İstanbul 1999.
- BİRCAN Hasan Hüseyin, *İslam Felsefesinde Mutluluk*, İz Yayınları, İstanbul 2011.
- BOLAY Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, Nobel Yayınları, Ankara 2008.
- CABİRİ Muhammed Abid, *Felsefi Mirasımız ve Biz*, Çev.: A. Said Aykut, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- CEVİZCİ Ahmet, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.
- ....., *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt: 5, Ebabil Yayınları, Ankara 2007.
- ....., *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

CORBİN Henry, *İslam Felsefesi Tarihi*, Cilt: 1, Çev.: Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

CUMA Muhammed Lütfi, *Tarihu Felasifeti'l-İslami fi'l-Maşrik ve'l-Mağrib*, Kahire 1927.

ÇAĞRICI Mustafa, “İffet”, DİA, Cild: 21, İstanbul 2000.

....., “Fazilet”, DİA, Cild: 12, İstanbul 1995.

....., *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem Yayınları, İstanbul 2012.

ÇETİNKAYA Bayram Ali, “Onuncu Yüzyılda Felsefi Bir Topluluk Olarak İhvan-ı Safa”, Ed.: Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Felsefesi Tarihi*, Cilt: 1, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.

ÇUBUKÇU İbrahim Agah, *Ahlak Tarihinde Görüşler*, A.Ü.İ.F Yayınları, Ankara 1994.

DİB KOMİSYON, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

DURUSOY Ali, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Yayınları 2003.

EPİCTETOS, *Düşünceler ve Sohbetler*, Çev.: Burhan Toprak, İnkılap Yayınları.

....., *Mektuplar ve Maksimler*, Çev.: Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1962.

ERDEM Hüsameddin, *Ahlak Felsefesi*, Hü-Er Yayıncılık, İstanbul 2002.

FARABİ, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, Çev.: Abdullah Özbek, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.

....., *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.

....., *Füsûlu'l-Medenî, Tenbîh Ala Sebîli's-Sa'ade*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2005.

HANSARİ Seyyid Muhammed Bakır Musevi, *Ravzatü'l-Cennat Fî ahvali'l- Ulemail ve's-S'âdât*, Cilt: 1, Tahran h. 1390.

ISFAHANİ Ebu'l Kasım el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredatü fi Garibi'l Kur'an*, Cild 1, Tahkik: Muhammed Halil İytan, Neşr.: Dârü'l Marife, Beyrut 1999.

IZITSU Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Pınar Yayıncılık, İstanbul 2013.

İBN-İ Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk ve Tathiru'l Arak*, Çev.: A.Şener, C. Tuncay, İ. Kaya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

....., *el- Fevzü'l-Asğar*, Beyrut h.1319.

....., *el-Hikmetu'l-Halide (Cavidan-Hired)*, Çev.: Abdurrahman Bedevi, Tahran 1377.

İBN-İ Sina, *el-İşarat ve't-Tenbihat*, Çev: A. Durusoy, M. Macit, E. Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005.

İBNU'L Manzur, *Lisânü'l-A'rab*, Cild: 4, Nşr.: Dârü'l Fikr, Tah.: Komisyon, Lübnan 2007.

İHVANU'S-SAFA, *Rasailü İhvani's Safa ve Hallanü'l Vefa*, Tahkik: Aref Tamir, Queıdat Neşriyat, Beyrut-Paris 1995.

KAYA Mahmut, *İslam Filozoflarında Felsefe Metinleri*, Klasik Yayınları, Ankara 2005.

KÜKEN Gülnihal, *Ortaçağda Eğitim Felsefesi*, Alfa Yayınları, Mart 2001.

LALANDE Andre, *Mevsuâtü Lalande el-Felsefiyye*, Beyrut- Parsi 2001, Cilt: 1.

- LEAMAN Oliver, “İbn Miskeveyh”, *İslam Felsefesi Tarihi*, Cilt: 1, Ed.: Seyyid Hüseyin Nasr-Oliver Leaman, Çev.: Ş. Öcal, H. T. Başoğlu, Açılım Kitap, y.s. 2007.
- M.E.B. *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara 1995.
- PLATON, *Birinci Alkibiades*, Çev.: İrfan Şahinbaş, M.E.B Yayınları, İstanbul 1997.
- ....., *Devlet*, Çev.: Nevval Akbıyık, Antik Batı Klasikleri Yayınları, İstanbul 2012.
- ....., *Yasalar*, C. Şentuna, S. Babür, Kabcacı Yayınları, İstanbul 1998.
- SARUHAN Müfit Selim, “Ahlak ve Erdemin İnşası”, Ed.: Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Felsefesi Tarihi*, Cilt: 1, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- ....., *İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı ve İnsan*, Avrasya Yayınları, Ankara 2005.
- SENECA, *Ahlaki Mektuplar (Epistulae Morales)*, Çev.: Türkan UZEL, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- SİCİSTANİ Ebu Süleyman, *Müntehabü Sıvani’l-Hikme*, t.y.
- SUNAR Cavit, *İbn Miskeveyh ve Yunan’da ve İslam’da Ahlak Görüşleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Yayınları, Ankara 1980.
- ŞEHREZÛRİ Şemsüddin, *Tarihu’l-Hukema*, Tah: Abdü’l-Kerim Ebu Şuveyrib, Trablus 1988.
- T.D.K. *Türkçe Sözlük*, Ankara 1932.
- TAŞ İsmail, “Ebu Süleyman El-Sicistani ve Çevresinde Felsefe”, *İslam Felsefesi Tarihi*, Cilt: 1, Ed.: Bayram Ali Çetinkaya, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- TEVHİDİ Ebu Hayyan, *el-Mukabesat*, Nşr.: Muhammed Tevfik Hüseyin, Daru’l-Adab, Beyrut 1989.

TÛSÎ Nasireddin, *Ahlak-ı Nasırî*, Çev.: Rahim Sultanov, Litera Yayıncılık, İstanbul 2007.

UBEYD Ali İmam, *Nazariyyetu-Nubuvve'inde Miskeveyh*, Neşr.: Daru'l- İslamiyye, Mısır 2009.

ULUDAĞ Süleyman, "Nefis", DİA, Cild: 32, İstanbul 2006.

ÛLKEN Hilmi Ziya, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, Ülken Yayınları, y.s., 2004.

....., *İslam Düşüncesi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2005.

YARAN Cafer Sadık, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2011.

ZAKHERÎ Ali, İbn Miskeveyh'in Ahlak Felsefesi, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 1997.

ZEBEDÎ Muhammed Murtaza el-Hüseyn'î, *Ta'cül Arûz*, Cild: 8, Tah.: Komisyon, Neşr.: Dar'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 1971.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : **Harun YILDIZ**
Uyruğu : **T.C**
Doğum Tarihi ve Yeri : **20.09.1979**
e-posta : **hrnyldz@hotmail.com**

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi	2002
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü	2016

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2007	Milli Eğitim	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı   **KPDS ( )**   **ÜDS (55)**   **TOEFL ( )**   **EILTS ( )**